
KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

21. évfolyam 10. szám

2012. október

Tartalom

Könyvtárpolitika

Szabó László István: Milyen a XXI. század könyvtárosa? 3

Fórum

Király Péter: A könyvtár jövőjéről 6

Műhelykérdések

Hajnal Ward Judit: Piszkos Fred a retinakijelzőn. Elektronikus könyvek az amerikai könyvtárakban 14

Koltay Tibor: Mozaikcserepek az e-könyvről 26

Kis Mariann: E-könyv és a közkönyvtárak. Egy kérdőív válaszai 30

Tóth Andrea: „A hosszú távú tervem az, hogy innen megyek nyugdíjba.” Interjú Lencsés Ákossal, az „Év Fiala Könyvtárosa”-val 32

Évfordulók

Kovács Mária: Kovács Máté hatása a szombathelyi könyvtáros képzésre ... 36

Filip Gabriella: Nem csak a fogházakat, a könyvtárakat is látogatta. Kétszáz éve született Szemere Bertalan 47

Perszonália

Burmeister Erzsébet: Zsidai József (1934–2012) 52

Hegedűs Éva: Imre László (1935–2012) 54

Könyv

Pogány György: Régi Magyarországi Nyomtatványok 1656–1670 55

Bartók Györgyi: „A könyvtár az iskola szíve” 60

From the contents

László István Szabó: What is the librarian of the 21st century like? (3);
Péter Király: About the future of libraries (6);
Judit Hajnal Ward: E-books in American libraries (14)

Cikkeink szerzői

Burmeister Erzsébet, a Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum főigazgatója; *Filip Gabriella*, a miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár munkatársa; *Hajnal Ward Judit*, a New Jersey-i Rutgers Egyetem könyvtárának osztályvezetője; *Hegedűs Éva*, a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár ny. munkatársa; *Király Péter*, szoftverfejlesztő (Hága); *Kis Mariann*, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár újpesti könyvtárának munkatársa; *Koltay Tibor*, a Szent István Egyetem jászberényi Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Kar tanára; *Kovács Mária*, a Nyugat-magyarországi Egyetem szombathelyi Savaria Egyetemi Központ oktatója; *Pogány György*, a pilisi Kármán József Városi Könyvtár igazgatója; *Szabó László István*, a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár munkatársa; *Tóth Andrea*, a Könyvtári Intézet munkatársa

Szerkesztőbizottság:

Bánkeszi Lajosné (elnök)

**Bartos Éva, Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária,
Dancs Szabolcs, Fülöp Attiláné**

Szerkesztik:

Bartók Györgyi és Mezey László Miklós

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest I., Budavári Palota F épület; Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bánkeszi Lajosné**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Borítótér: **Gerő Éva**

Nyomta a NALORS Grafikai Nyomda, Vác

Felelős vezető: **Szabó Gábor**

Terjedelem: 6,0 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta az
Emberi Erőforrások Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alap



Terjeszti a Könyvtári Intézet
Előfizetési díj 1 évre 4800 Ft. Egy szám ára 400 Ft.
HU-ISSN 1216-6804

Szabó László István

Milyen a XXI. század könyvtárosa?

Milyen legyen a XXI. század könyvtárosa? – Minden ember másképpen fogalmazza meg elvárásait, attól függően, milyen elképzelése van a könyvtárról, illetve a könyvtáros személyéről. A tradicionális kulturális értékek helyébe lépett a felgyorsult világ által konstruált új, sajátos értékrend, de a könyvtárakban a megszo-kott kötelességtudatot és a figyelmességet keresik ma is az olvasók. Az általáno-san elvárt könyvtárosi erények meghatározása tehát nem egyszerű feladat.

A huszonegyedik század könyvtárosa konzervatív, mert védi és őrzi az utókor számára a múlt kincseit; ugyanakkor liberális, nyitott, mert a kor vívmányait használja a szolgáltatás színvonalának emelésére. A könyvtáros olyan összetett személyiség, aki információtechnikai ismeretekkel bír, ugyanakkor a hagyományos klasszikus műveltséggel is rendelkezik. Ez persze nem azt jelenti, hogy aki nem polihisztor, az nem lehet jó könyvtáros. Egy kis odafigyeléssel, egy kis kedvességgel, egy kis tisztelettel, egy kis udvariassággal, az apró hiányosságokat észre sem vesszük, mi olvasók. Az a könyvtári dolgozó, aki nem képes szolgálni, kiszolgálni az olvasót, sohasem lesz hivatástudattal rendelkező szakember, csak egy abderita machiavellista waste people. Az organikus műveltséggel bíró könyvtáros teheti jobbá a szellemi és erkölcsi műveltsége által a világot.

Hogyan segíthetünk többet az olvasónak? – Az olvasó tekintete gyakran elárulja, hogy segítségre szorul. A bizonytalan közlekedés a polcok között, az elgondolkodó, tanácstalan tekintet, gesztusok, mimikák, testbeszéd, sok-sok apró jel, amelynek felismerésére nyitottnak kell lennie a könyvtárosnak. Milyen képességekkel kell rendelkezni ahhoz, hogy felismerjük ezeket az apró, néha jelentéktelen jeleket? Az állandó figyelem és kontroll, ami diszkrét és nem tolakodó, a szemkontaktus segít ezeknek a segélykéréseknek a felismerésében. A segítő szándék pusztá léte is pozitív hatással van az olvasóra, attól függetlenül, hogy eredményes-e vagy sem.

De akkor milyen is a jó könyvtáros? – Feltétlenül szolidáris azzal a személlyel, aki belép a könyvtárába; állhatatosság jellemzi és kitartás a feladat megoldása során. Kellően empatikus és toleráns, humánus és emocionálisan érzékeny, jól tájékozott és felkészült, ugyanakkor konstruktív és kooperatív. Ezek olyan ideák, amelyek évszázadok óta jelen vannak a tradicionális társadalmakban. Természete-

sen nagyon fontos a közvetítés módja és technikájának ismerete, biztonságos kezelése. A jó kapcsolatteremtő képesség és a jó kommunikáció sokat segíthet az olvasó megértésében. Nagy hangsúlyt kell kapnia a belső kontrollnak, a tudatosság-
nak és nem utolsó sorban az önuralomnak. Ha a viselkedésünk és a testbeszédünk ellentmondásba kerül, az megingathatja bizalmat. Ezért fontos az őszinteség és a jóakarát, mert ha barátságos az olvasókkal, kitartó és állhatatos a felmerülő akadályok leküzdésében, és persze a becsületesség jellemzi minden cselekedetét (nem csak a könyvtárban), könnyen elnyerheti az olvasó bizalmát és megbecsülését. Az egyenlő bánásmóddal és ha tisztességesen bánik mindenkivel, kortól nemtől és hovatartozástól függetlenül, és indulatmentesség jellemzi minden megnyilvánulását, tehát nem lehet kihozni a sodrából, a feladat megoldása terén rugalmasság jellemzi, akkor sokat tett azért, hogy az olvasók elfogadják személyét.

Aki képes stresszhelyzetekben is higgadtan gondolkodni és cselekedni, annak nyert ügye van. A jó könyvtáros rendelkezik megfelelő belső kontrollal, amit vagy a családi mintákból hozott magával vagy később tanult meg. Ismeri képességeit és gyengéit. Tisztában van korlátaival és lehetőségeivel. Kialakít egy olyan kommunikációs stratégiát, aminek segítségével az olvasó partnernek tekintheti a probléma megoldásában. Felvállalja cselekedeteinek ódiumát. Szerényen véleményt nyilváníthat, ha igényt tart rá az olvasó, de csak akkor és úgy, ha azzal nem sérti mások érzéseit, érdekeit. Nem erőltethetjük rá az olvasóra saját akaratunkat, de ajánlásainkkal segíthetjük a bizonytalan olvasót a helyes döntés meghozatalában. A jó könyvtáros figyelmet szentel az olvasónak, meghallgatja kívánságait és tiszteletben tartja érzéseit. Előítéletektől mentesen törekszik megérteni az olvasó elgondolását. Igyekszik a lehető legerőteljebben megfogalmazni kérdéseit és válaszait.

„... őszintén az ő szintjén...” – Erős benne a társadalmi felelősségérzet. A könyvtáros öltözködése, modora, megjelenése, egész személyisége visszafogott és konzervatív benyomást kell hogy sugalljon az olvasó számára. Ne legyen túl alázatos, de ne legyen hivalkodó sem. Az arany középut megtalálása persze nehéz feladat, de a könyvtárosok segíthetnek egymásnak abban, hogy őszintén felhívják a figyelmét a kollégának arra, hogy ez a rövidnadrág ide nem illik, ez a blúz túl kihívó, a festett hosszú műköröm és az óriási szempillák visszatetszést keltenek az olvasókban.

Az igény felkeltése és felismertetése az első lépés a megismerés felé, ezért optimizmust pozitív szemléletet és reményt kell sugallnia a könyvtáros minden megnyilvánulásának. Az érték-központúság és az eredményesség alapja a helyes munkamorál, a kapcsolatteremtő képesség és az udvariasság. Az önzetlen és kedves könyvtáros megbízhatósága bizalmat ébreszt az olvasóban, aki szívesen tér vissza és keresi újra azt az embert, aki azelőtt olyan kedvesen segített neki. Az olvasók multikulturális sokfélesége miatt minden olvasót másképpen kell megközelíteni, más módon lehet megnyerni a bizalmát, más módon lehet vele szót érteni. A személyiségi-egyek és az alkati különbségek figyelembevételével a helyes taktika kiválasztásával mindenkivel lehet kommunikálni, csak meg kell találni az utat az együttműködésre. Reprezentatív felmérések igazolják, hogy nem a tökéletes és

eszményi helyzetben élők teszik ki a könyvtárba látogatók jelentős részét, hanem a rászorulókat, akik valamilyen hátrányt szeretnének leküzdeni, és a könyvtárosban (is) látják a reményt és a lehetőséget. Ezt a reményt bizalommal kell erősíteni, és a szolgáltatás színvonalának legjobb kihasználásával segíteni.

Ha egy könyvtáros túl hosszú időt tölt el ügyfélszolgálatban, öt-tíz év után megvan az esélye arra, hogy elfásul vagy kiég, és nem képes azt az ügyfélközpontú figyelmességet nyújtani, amit az olvasó joggal elvár. Ezt megelőzendő célszerű a könyvtárosokat az ügyfélszolgálaton cserélni, a belefáradt kollégákat belső – például feldolgozó – munkára beosztani, ami elősegíti a regenerálódását és feltöltődését, hogy később újult erővel legyen képes ismét az ügyfelekkel bánni. A verbális kommunikáció során az olvasó megerősítése és a megértő hozzáállás elősegíti a toleráns viselkedést. Lehetőség szerint kerülni kell a „nem”, a „nincs” szó használatát és minden negatív töltésű kifejezést. Az olvasó által elhangzottak elfogadása, elismerése és megerősítése, esetleg megdicsérése, mind-mind ennek a kapcsolatnak az elmélyítését szolgálja. Minden olvasóval el kell beszélgetni, ami lehet, hogy csupán néhány banális mondat, de ez a gesztus segít lebontani az olvasó és a könyvtáros közötti falat, amit két idegen ember találkozása emel.

A jó könyvtáros kondíciói között jelentős helyet kap a tapintat és a diszkréció. Az olvasó érdeklődési köre, vagy az, hogy milyen téma foglalkoztatja, miket olvas, az intim szférája része, ne akarjunk megtudni olyan dolgokat, amiket az olvasó magától nem óhajt megosztani velünk. Nincsenek problémás olvasók, csak nem megfelelő kommunikáció. Soha ne feledjük, hogy a könyvtár az olvasóért van és nem a könyvtárosért...

És végül: a XXI. század könyvtárosának erényei voltaképpen örök emberi értékek.

A könyvtár jövőjéről

A könyvtár szerepe

A könyvtár célja az információk eljuttatása a felhasználókhöz. Ezen információk hordozói a jövőben egyre kisebb mértékben lesznek a könyvek. Az információszolgáltatás helye mind kisebb mértékben a könyvtár, a könyvtári épület egyre kisebb mértékben hagyományos olvasóterem.

Az információk világa rendezett és rendezetlen adathalmazok sokasága. A könyvtár tradicionális szerepe a bizonyos formában létező adatok értelmezése és rendezése. A könyvtár ezt a kompetenciáját sikeresen ki tudná terjeszteni a dokumentumok más területére is. A könyvtártudomány: metaadat-tudomány. Az árucikkeknek, tv-programoknak, jogi anyagoknak vannak metaadataik, de nincs metaadat-kezelő hagyományuk. A szemantikus web, a web 3.0 ezt az igényt teszi transzparenssé, tehát a könyvtár-informatikának a maga százéves rendezett kutatási, oktatási és kézműves tradíciójával még van némi előnye. Azonban ami igaz a könyvtári világ egészére, csak nagyon kevés könyvtárra igaz. A könyvtári metaadatok kutatásának és ezen kutatások implementációjának élvonalához mindenképpen fel kell zárkózni, hogy akár a jelenlegi, akár a jövőbeli versenytársakkal fel tudja venni az intézmény a versenyt. Ami az informatikai, implementációs szintet illeti, ezen a téren sajnos, törvényszerű a folyamatos elmaradás. A megfelelő képzettségű munkatársak számára a közgyűjteményi szféra az egész világon versenyhátrányban van.

Nem tartható az az álláspont, hogy a könyvtárosnak elég olyan szinten érteni az informatikához, hogy meg tudja határozni a programozó feladatát. Természetesen nem kell mindenkinek programozóvá válnia, de a programozás és más magas szintű készségek (adatbányászat, statisztikai elemzés, webes szolgáltatások összekapcsolása stb.) alapvetőnek számítanak az intézmény profiljában, vagyis intézményi szinten (és ebben minden intézménytípust bele kell értsünk) a könyvtárnak kompetensnek kell lennie ezeken a területeken, különben nem tudja kiaknázni a szakmai ismeretanyagból származó helyzeti előnyét.

Közösségi tér

A könyvtári épület egyre kevésbé az olvasás tere, és egyre inkább szolgálja azt a közösséget, aminek a része (egyetem, település stb.). A „könyvtár”: tanulószoba,

* Ezzel az írással folytatjuk az augusztusi számunkban megkezdett sorozatot a 2013. utáni könyvtári stratégia előkészületeiről. A tanulmány eredetileg a 2011. évi kaposvári Network-shop vitafórumára készült, annak átdolgozott változata. (A szerk.)

konferenciahelyszín, színház, számítógépközpont, játszóház, nyilvános hang- és videostúdió stb. (ittthon: bálásruhavásár is). Ugyanakkor a könyvtár egy civilizációs eszköz, mint például a tömegközlekedés vagy az oktatási intézmények, vagyis segít abban, hogy a társadalom ne a „mindenki harca mindenki ellen” állapotában legyen. Ily módon a könyvtár – mint számos példa mutatja – az esélyteremtés, a társadalmi igazságosság megteremtésének egyik eszköze.

Intézmény

Együtműködés

Országos szinten nem lehet tovább halogatni a tényleges közös katalogizálás és közös információszervezés bevezetését. Az OCLC (Online Computer Library Center) példája mutatja, hogy kétségtelen hátrányait (helyi szinten a címléírási készségek csökkenése – lévén kevesebb címléíró fog dolgozni –, és a helyi címléírási hagyományok, szokások megszűnése) messze felülmúlják az előnyei (a rekordok egységessége, a dokumentumok lefedettsége, naprakészsége, az egységességből fakadóan jobb másodlagos szolgáltatások létrejötte). A könyvtáraknak meg kell osztaniuk egymással az adataikat, mert ez anyagilag előnyös, növeli a szakmai kapcsolatokat és az ittthon fájdalmasan hiányzó együtműködés ethoszát, ami önmagában is példamutató lehet a társadalom számára. Dániában a könyvtárközi kölcsönzés nemcsak közös adatbázison, de közös logisztikai rendszeren is alapszik.

Az együtműködés nemcsak könyvtárak között érvényes elv, hanem a könyvtáron belül is. Számos esetben tapasztalni a könyvtári szolgáltatásoknak a belső együtműködés elmulasztása miatti minőségsökkenését, vagy azt, hogy eleve nem érnek el egy máskülönben kívánatos és megvalósítható nívót. Például a tájékoztató szolgálati munkatársak tárgyi tudása semmilyen módon nem épül be a katalógusba, vagy a kéziratári dokumentumok eltérő adatszervezési modellje nem termékenyíti meg az informatika munkatársainak gondolkodásmódját.

Az Egyesült Államokban úgy próbálják a költségvetési csökkentés ellenére fenntartani a szolgáltatásokat, hogy a könyvtárak adott szolgáltatásokat közösen üzemeltetnek (pl. közös adminisztráció – igazgató, informatikus, könyvelő –, közös kölcsönzési rendszer és olvasójegy, közös szállítási költségek, közös vásárlás és beszerzési alkuk). Iowában lehetőség van „könyvtári körzeteket” kialakítani, amelyek élnek efféle megosztott szolgáltatásokkal.¹

Együtműködés a saját környezettel

A könyvtári marketing alapelve: ismerd meg a felhasználódat. Nincs általános recept, talán csak az az elv nevezhető annak, hogy a könyvtári profilt az adott felhasználói közösség arculatának megfelelően kell kialakítani. Ez nem jelenti azt, hogy a könyvtár avantgárd módon ne mehessen elébe az elvárásoknak, és önmaga formálja szűkebb társadalmi környezetét.

Néhány példa

Egyetemi, tudományos szféra: oktatási–kutatási együtműködések, ahol a könyvtári tudás (tudományos kommunikáció, metaadatok, kiadás, szerzői jogok, megőrzés, a digitális világ ismerete) mint hozzáadott érték van jelen.² Több olyan

sajátos interdiszciplináris tudományterület alakul mostanság, ahol a könyvtár-informatikai ismeretek és valamilyen más szakterület együttes megléte szükséges a kutatáshoz. Ilyen például a bölcsészeti informatika vagy a „big data” science (az óriási adathalmazok elemzése, akár tudományos, akár egyéb – közigazgatási vagy tájékoztatási – célból). Egy 2011. március végi szakértői kerekasztal-megbeszélésen így fogalmaztak: „*néhány helyen, például az Egyesült Királyságban egy új »hibrid mesterség« kialakulását figyelhetjük meg, mely négy kulcsszerepet fed át: a számítógép szakértőét, egy szaktudósét vagy szakmérnökét, egy információtechnológusét és a könyvtártudósét.*”³ Az Egyesült Államokban az utóbbi egy-másfél évben sorra alakultak olyan tudományos műhelyek, amelyek a könyvtártudomány szervezési ismereteit és gyakorlatát, valamint valamely tudományterület szakismeretét próbálják együttesen hasznosítani.

A Raiffeisen Bank volt vezérigazgatója szerint a strukturális munkanélküliség okai: „*a szakképzettség, a nyelvtudás, a számítógépes ismeretek, a mobilitás alacsony szintje*”.⁴ A könyvtár kisebb vagy nagyobb arányban, de mind a négy felsorolt területen kulcsfontosságú, és meglehetősen hatékony háttérintézmény lehet. Különösen hangsúlyozandó a mobilitás, hiszen a könyvtárat nem terhelik azok a kölcsönös együttéléssel járó társadalmi feszültségek, amelyekkel például a cigány és magyar gyerekek iskolai oktatása kapcsán találkozunk, hiszen a könyvtári tanulás elsősorban egyéni tevékenység (senkit sem zavar, ha a másik lassabban vagy mást olvas).

A philadelphiai Free Library költséghatékonysági elemzése számos együttműködési programot ismertet: könyvtár–rendőrség, könyvtár–iskola, könyvtár–egyéb oktatási intézmény, könyvtár–szociális intézmények, könyvtár–munkaügyi központok, ezek mind-mind azt a célt szolgálják, hogy a könyvtár minél hatékonyabban és láthatóbban legyen jelen a „társadalom szövetében”, minél inkább aknázza ki azt a szellemi erőforrást, amiért a közösség létrehozta.

A könyvtár mint az információ tárolásának szakértője hasznos segítséget nyújt intézmények, cégek saját szolgáltatásukra irányuló tájékoztató tevékenységében. Jelenleg a „Meghívó: TÁMOP-3.2.4-08/1/KMR-2009-0020” Katalist-levél tárgysor és a „a hét első munkanapját megelőző munkaszüneti nap” MÁV-magyar időpont-meghatározás, valamint az „és reményeink szerint hamarosan kinevezésre kerülnek a felelős személyek” típusú hivatali zsargon ugyanannak a gondolkodásmódnak a következménye, amely egyáltalán nem azok fejével gondolkodik, akiknek az üzenet szól, így az adatból nem válik információ, vagyis az ilyen fajta tájékoztatás tulajdonképpen felesleges, alacsony hatékonyságú. A könyvtár lehetne a szabatos, pontos, de érthető tájékoztatás szakértője.

Néhány extrém(nek tűnő) példa egyéb közösségi célú együttműködésre

Környezetvédelem: A Calgary-i közkönyvtár⁵ munkájának egyik fókuszja a környezetvédelem népszerűsítése, segítése. Néhány a számos programjuk közül: utcai környezetvédelmi kampány, elültethető olvasójegy⁶, egy könyv+sok olvasó = zöld gondolat (egy olvasó évi 14 ezer fát véd meg), nyári ÖKO-olvasótábor, részvétel zöld eseményekben (a Föld órája, a víz napja), családi programok (magvas vásárnap, „ÖKO gyerekek” – gyermeknevelési tanácsadás, bicikli-népszerűsítés), szelektív szemétyűjtés.

Zöldséget a könyvtárból: a baltimore-i városi egészségügyi osztály azokon a településrészekben, ahol a legnehezebb elérni a friss, egészséges zöltségféléket (tö-

megközelítés hiánya, szegénység) és ahol legrosszabbak az étkezéssel összefüggő egészségügyi mutatók, elindította a Virtuális Szupermarket Programot⁷ azzal a jelszóval, hogy „Zöldséget rendelj a könyvtárban”. Heti egyszer a könyvtárakban (és iskolákban) lehet rendelést leadni, másnap oda szállítják ki – ingyenesen.

Művészeti projektek: A párizsi Raspousteam az 1871-es párizsi Kommün napjait és helyszíneit eleveníti fel könyvtári dokumentumok segítségével⁸. Minden nap az eredeti helyszíneken helyeznek el installációkat (többnyire korabeli újságok illusztrációs anyagának az átdolgozásait) és egy-egy QR kódot. A kód elvezet egy weboldalhoz, ahol az esemény bővebb leírását adják korabeli napilapok és egyéb források segítségével.

Magyar viszonyok között nagyon is járhatónak tartanék egy olyan szolgáltatást, amikor a könyvtár tartaná karban a helyi közhasznú információszolgáltatásokat (vagy adna ebben tanácsot), amit jelenleg tipikusan az önkormányzati „portálok” nagyon alacsony színvonalon látnak el. A helyi lakosság ilyen köznapi kérdésekre kaphatna választ: melyik most az ügyeletes gyógyszertár? meddig van nyitva a bolt? mi lesz a mai menü a kávézóban? mikor kezdődik az esti az edzés? mikor indul a busz A-ból B-be? A könyvtár a szolgáltatás kapcsán személyes kapcsolatba kerülne az információszolgáltatókkal, a közösség számára egy (végre) használható szolgáltatást nyújthatna, és még az önkormányzat is ráébredne, hogy a könyvtár hasznos dolog.

Könyvtári adat

A közpénzből létrehozott könyvtári adat közkinccs. Az adatok megnyitása nemcsak a kritikára, hanem a jobbításra is ösztönöz. A 2.0-s alkalmazások bebizonyították, hogy a megnyitott adattárak sokszor teljesen váratlan, a társadalom számára hasznos felfedezésekhez, újításokhoz vezetnek. A könyvtári adat tehát egyre kevésbé saját, egyre inkább közösségi tulajdon. Az utóbbi időben nagyon sok nemzetközi szervezet szorgalmazza a közgyűjteményi adatok speciális licenszelését (pl. CC0, vagy ehhez hasonló jogi nyilatkozat alatt), amivel a gyűjtemény bárki számára, bármilyen felhasználási céllal rendelkezésre bocsátja a megtermelt adatokat. Ez a licenszelési politika jogi és technológiai szempontból is erősíti mind a könyvtárközi együttműködést, mind a könyvtár–társadalom kapcsolatát. A könyvtári, közgyűjteményi adatokkal szemben speciális elvárás a hosszú távú megőrzés szempontjainak érvényesítése. Az interneten található sokszor efemer, gyorsan eltűnő adatok világában ez a fajta hozzáállás további bizalmat kelt.

Informatika

A könyvtári informatikai rendszer nem lehet sziget, hanem nyílt szabványokon alapuló, együttműködésre képes rendszernek kell lennie. Amennyire lehet, támogatni kell a nyílt forráskódú fejlesztéseket, mivel ez az alapja annak, hogy a könyvtár ne legyen kötve a szolgáltatók magánérdekeihez. A trendek szerint a rutin jellegű rendszer-karbantartási feladatokat ki kell szervezni (pl. informatikai felhő), és arra kell koncentrálni, ami a könyvtári informatika saját kompetenciája: könyvtári fejlesztés, könyvtári információszervezési tudást igénylő szolgáltatások.

Igazgatás

Bent

A döntéseknek transzparensnek, indokoltnak, számon kérhetőnek, hatásuk tekintetében pedig ellenőrzöttnek kell lenniük. Bizonyos tevékenységek mérhetőek, ezeket mérni kell, az eredmények alapján pedig módosítani az intézményi igazgatást. A könyvtári vezetők nem a könyvtáros ellen vannak, hanem azért, hogy segítsék, ösztönözzék a kézműves munkáját. A könyvtári vezető nem a legfőbb döntnök, nem a kijáróember, nem tudós professzor, hanem mindenekelőtt az embereket együttműködésre hangoló, a konfliktusokat, akadályokat elhárító menedzser.

Mivel a könyvtár szerepe változik, és környezete változó környezet, a könyvtár is változó szervezet. Ennek egyik hatása, hogy a könyvtár sikerességéhez szükséges munkakörök is változnak.

Kint

A könyvtárosok összessége: civil szervezet, amelynek rendelkeznie kell érdekérvényesítő képességgel is. Ehhez transzparenciára és a kamarillapolitizálással való szakításra van szükség. Ahhoz, hogy a könyvtár sikert érjen el, napról-napra be kell bizonyítania a fenntartóinak, hogy szükség van rá, ezért meg kell találnia azokat a helyi problémákat, melyekben az intézményi készségek segítséget nyújtanak. Az angolszász könyvtári költségvetési elvonások szerencsésen megmutatták azokat a társadalmi problémákat, amelyekben a könyvtár – néhol túllépve a dokumentum- vagy metaadat-kezelés témakörén – sikeresnek és előremutatónak bizonyult: a társadalmi szegregáció csökkentése oktatás, játék és kézműves-foglalkozások által, tanácsadás munkanélkülieknek, üzleti tanácsadás, családkutatás, konfliktusmediálás, informatikai segítség és egyebek.

A könyvtár nem passzív szemlélője a világnak, hanem alakítója a folyamatoknak. Nem pusztán végrehajtója egy intézkedésnek, de részt vesz annak előkészítésében, és szükség esetén igénybe veszi a közösség támogatását a döntések megvaltoztatásához. Egy konkrét példát kiemelve: tudták-e vajon azok a politikai döntéshozók, akik a szerzői jog hatályát kiterjesztették, hogy ezzel egyúttal társadalom számára feltehetőleg nagyobb hasznot hajtó könyvtári szolgáltatások alól húzzák ki a talajt, és a könyvtári társadalom tett-e lépéseket annak érdekében, hogy erről mind a döntéshozók, mind a döntéshozókat delegáló társadalom értesüljön? A feladat adott: ilyen és ehhez hasonló ügyekben párbeszédet kell kezdeményezni.

Könyvtáros

Vita, párbeszéd

A könyvtár nyitott szervezet. Folytonos párbeszédre kell törekedni a szakmán belül, más rokonszakmákkal (elsősorban a közgyűjteményekkel és az oktatással), valamint és legelsősorban a felhasználókkal. Meg kell állapodni a vitakultúrát elősegítő két pontban:

- 1) Nem a személyemet, hanem a véleményemet kérdőjelezi meg (Weöres: „Nem a kakas, az ember mondja, hogy kukurikú”);

- 2) Ne vélekedések, hanem tények alapján vitatkozzunk. A könyvtáros aktív vitapartner.

A magyar könyvtári szakmának minél szélesebb sávban kell kilépnie a nemzetközi szintérré. A kommunikációs lehetőségek teljesen egyformák itthon és Nyugaton. Bár az utazási lehetőségek szűkösek, virtuálisan be lehet és kell kapcsolódni a nagy vitákba (Linked Data, metaadat-szabványok, e-könyvek, digitális megőrzés stb.), és átültetni vagy kialakítani az optimális gyakorlatot. Az Európai Unióban számos olyan együttműködési forma létezik, amelyek módot adnak a szakmai párbeszédre, a tanulásra, publikációra, az európai döntéshozókkal folytatott megbeszélésekre és a közös munkálkodásra.

Tanulás

A könyvtárosi tudásnak jelen szempontból alapvetően két komponense van. Az első egy általános absztrahálási képesség, amely képes az adatok értelmezésére, a lényeges és lényegtelen megkülönböztetésére, különféle szempontok alapján történő elemzésére (metaadatolás vagy hagyományosabban bibliográfiai leírás), és magasabb, esetleg univerzális szempontok alapján történő tartalmi kategorizálásra (tárgyszó, teaurusz, ontológia). A második komponens pedig a különféle, gyakorta változó eszközök ismerete.

Az erőteljes informatikai jelleg miatt és az informatika természete okán folyamatos tanulásra van szükség. Nemcsak szervezett és az intézmény irányából ösztönzött, hanem a szakmai érdeklődéshez kapcsolódó önálló ismeretszerzésre. A „tanulnivaló” végtelen, még az olyan, távolról talán mozdulatlanak tetsző területeken, mint a kodikológiai bibliográfiai leírás is rengeteg változás van, amelyeket meg kell ismerni, és amit implementálni kell a napi munkában.

Tehetségkutatás

A könyvtári szervezet segít abban, hogy a tehetséges fiatalok (és idősebbek) megvalósíthassák előremutató elképzeléseiket. A pozitív, befogadói attitűd viszszahat, később ők fogják mentorálni az újakat, ezáltal biztosítva a könyvtár jövőjét. Ehhez persze rugalmas munkaszervezésre és emberierőforrás-gazdálkodásra van szükség: a teljesítmény folyamatos értékelésére, a beosztottak egyéni szakmai céljai kitűzésére, megvitatására, és az elért (akár negatív) eredmények felülvizsgálatára. Ha feltárjuk a kudarcok és sikerek valódi okát, ezzel a tudással korrigálhatjuk a rendszert. Mindig vannak és lesznek innovatív homo novusok, ne hagyjuk őket átcsábulni más területekre.

Olvasó, felhasználó

A nem-olvasók

Régen a könyvtárakat talán kizárólag olyanok látogatták, akik maguk is olvasók voltak, legalábbis olvasni akartak. A jövőben egyre több olyan felhasználó lesz, akit a könyvtárlátogatásában semmi sem köt az olvasás aktusához. A könyvtár és a könyvtáros számára közvetítő szerepet játszik: a tér, ahol tanulhat, beszélgethet, játszhat, filmet nézhet, vagy a házi eszközöknél jobb minőségben elkészít-

het egy videót, biciklit kölcsönözhet stb. Esetleg bizonyos esetben konzultál a könyvtárossal is. Lehet, hogy igénybe fogja venni a hagyományos könyvtári szolgáltatásokat, és talán nagyobb esély van erre, mint azok esetében, akik még a könyvtár küszöbét sem lépik át, de nem biztos. Az biztos, hogy ennek a térnek a szerepe felértékelődik, és mivel ezt a teret könyvtárnak hívják, magának könyvtárnak a szerepe, társadalmi támogatottsága is felértékelődik. Itthon különösen fontos, hogy míg a hagyományos közművelődési szinterek (művelődési központok, ifjúsági házak, mozik) jóformán teljesen eltűntek, a könyvtárak még fennmaradtak.

Az irni-olvasni nem tudók

Speciális látogatót jelent az a kör, amelynek tagjai azért járnak a könyvtárba, hogy elsajátítsák az olvasás, írás és értelmezés képességét. Nagy amerikai könyvtárak tartanak kurzusokat tényleges analfabétáknak. Vannak olyan szolgáltatások is, amelyek az álláshirdetések értelmezésében segítenek. A legkiválóbb egyetemek könyvtárai biztosítanak helyet elemi és haladó írás kurzusoknak („Hogyan írjunk szakdolgozatot?”, „Hogyan írjunk regényt?”). A könyvtár ebben az esetben helyszín, szervező, megfelelő képesítések megléte esetén oktató, tanácsadó intézmény.

Az olvasó

Nem lehet nem észrevenni, hogy létezik egy szinergia a könyvtár–könyvkiadó–könyvesbolt–olvasó négyzög körül. Az olvasók egy bizonyos köre szeret saját könyvtári katalógust építeni, és szereti tartalmi metaadatokkal ellátni a könyveit, a könyvtári metaadat-szabványok és az elektronikus katalógusok egyre inkább teret engednek ezen adatok integrálásának. A könyvesboltokban és a könyvtárakban kell lennie a címléírás egy közös metszetének (a könyvesbolti ideális esetben deriváltja a könyvtárinak), a digitális könyvtár rengeteg könyvkiadói funkciót tartalmaz, az elektronikus folyóiratokat tipikus módon közvetlenül a kiadó publikálja a könyvtári rendszerbe integráltan.

Összefoglalás

Elgondolásom szerint a könyvtári rendszert abba az irányba kell erősíteni, hogy elmozduljon egy általános információszervezési és információközvetítő szerep felé. Ehhez meg kell találni azokat a módszereket, amelyek segítenek az olvasásközpontú ismeretszerzés terén szerzett tapasztalatokat áttranszponálni helyben megtalált (oktatási, tudományos, szakmai, közszolgálati) feladatok megoldásának támogatásába. A jelenleginél sokkal nagyobb hangsúlyra lesz az informatikai ismereteknek és a nemzetközi kapcsolatoknak. A stratégiai irányváltáshoz elengedhetetlenül szükségesnek látom a könyvtári irányítási és kommunikációs gyakorlat megújulását is.

* * *

JEGYZETEK

- 1 Jason Pulliam–Sara Sleyster: Can libraries save by sharing services?
(<http://www.desmoinesregister.com/article/20110405/NEWS/104050366/-1/GETPUBLISHED03/Can-libraries-save-by-sharing-services->)
- 2 Digital Humanities Center Funded at Emory.
(http://shared.web.emory.edu/emory/news/releases/2011/03/digital-humanities-center-funded-at-emory_007.html)
- 3 Erwin Gianchandini: National Science Board Talks „Big Data”.
(<http://www.cccb.org/2011/03/29/national-science-board-talks-big-data/>)
- 4 Felcsuti Péter–Felcsuti Balázs: Vakvágányon
(<http://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2011/04/06/vakvaganyon/>)
- 5 <http://calgarypubliclibrary.com>
- 6 <http://stationery.blogs.com/.a/6a00d83453a95e69e200e552b0d5da8834-pi>
- 7 <http://www.baltimorehealth.org/virtualsupermarket.html>
- 8 <http://www.raspouteam.org/1871>

Király Péter

Piszkos Fred a retinakijelzőn

Elektronikus könyvek az amerikai könyvtárakban

Kedves DigitalLibraryNJ olvasó!

Az Ön által előjegyzett elektronikus könyv máától kölcsönözhető. Kérjük, jelentkezzen be olvasójegyével könyvtárunk honlapján, és töltsse le a könyvet a kívánt formátumban. Amennyiben 72 óráig nem kölcsönzi ki a fenti művet, előjegyzése automatikusan lejár.

Újabb ez a kedvenc e-mail üzenetem. A Franklin városi könyvtár szolgáltatásai közül sokan élvezzük az elektronikus könyvkölcsönzést. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a fenti, előre gyártott üzenet, aminek háttérében az áll, hogy hetekkel vagy hónapokkal azelőtt kiválasztott az ember egy könyvet, és feliratkozott a sorban állók listájára. A városi könyvtárban egyszerre hat elektronikus könyvet lehet hivatalosan előjegyezni, bár megjegyzem, az egyéni kívánságlista hossza nem korlátozott. E-könyvből egyszerre pedig négyet lehet kölcsönözni, hét- vagy tizennégy napos időtartamra, ami bőven elég az olvasásra. Hogyan lettem e-könyv rajongó?

Megvallo, azok közé tartozom, akik nem igazán szeretnek monitoron olvasni, hiába lettek a számítógép-képernyők egyre nagyobbak, és vált képfelbontásuk egyre jobb minőségűvé. Munkaidő után legszívesebben laptopot használlok otthon, azt akár ágyba is viheti az ember, ha fekvé szeret olvasni vagy dolgozni. De amikor végre beadtam a derekam, a táblagépek és e-könyv-olvasók teljesen új fejezetet nyitottak az én életemben is. A következő néhány oldalon szeretném megosztani az elmúlt tíz évben szerzett e-könyves élményeimet könyvtárosként és olvasóként egyaránt. Mondandómat elsősorban azoknak szánom, akik még nem jutottak hozzá e-olvasóhoz, illetve keveset tudnak róla.

Egy kis statisztika

„Pálfordulásom” egybeesett sok más amerikai fogyasztóéval. Jóllehet, a statisztika azt mutatja, hogy az olvasók egyaránt kedvelik a nyomtatott és elektronikus könyveket, a Pew Internet and American Life Project 2012 januári jelentése szerint a decemberi ünnepek alatt az e-olvasóval és táblagéppel rendelkező amerikaiak száma közel megduplázódott: 10 százalékról 19 százalékra emelkedett. Ez azt jelenti, hogy minden harmadik amerikai tulajdonában áll valamilyen olvasóeszköz. Korábbi adataik szerint 2011 májusa és novembere között ugyancsak nagy volt a növekedés: 6 százalékról 12-re ugrott az e-könyv olvasóval rendelkezők száma. A Pew

Internet and American Life Project 2009 áprilisa óta gyűjti az adatokat az e-olvasókról, érdemes tehát odafigyelni rájuk.

Miről is van szó, amikor e-könyv olvasóról beszélünk? Az e-olvasók, mint például a Kindle, Sony Reader és a Nook, olyan könnyű, kisméretű, hordozható eszközök, amelyeket kizárólag arra terveztek, hogy az olvasók könyveket és folyóiratokat töltsenek le és olvassanak a 15-22 cm átmérőjű képernyőn. Az e-olvasók a Sony cég készülékének 2006-os bevezetésével indultak útjukra. A legnagyobb amerikai könyvterjesztő, az Amazon 2007-ben hozta ki a Kindle első változatát, amit a másik mamutcég, a Barnes & Noble által forgalmazott Nook követett 2009-ben. A táblagépek, mint például az iPad, az Android vagy Windows alapon futó gépek méretükben hasonlóak lehetnek az e-olvasókhöz, de interaktív internetes funkcióikkal, mint például e-mail, böngészés és hasonlók, inkább miniszámítógépnek tekintendők, semmint egyszerű könyvolvasónak. Az újabb generációs e-olvasók sokkal többre képesek, mint csak könyvolvasásra, a táblagépekre pedig kivétel nélkül letölthető valamilyen szoftver, amivel elektronikus könyveket olvashatunk. Egy bonyolultabb e-olvasó és egy egyszerűbb táblagép között kevés a különbség. Ezért a köznapi szóhasználatban szinte egy kalap alá veszik a kettőt, ha e-könyvek olvasására alkalmas eszközökre kerül szó.

2011 májusában az amerikai felnőttek 8 százalékának volt tulajdonában táblagép. Ezt az arányszámot viszonylag rövid idő alatt érték el. Természetesen jelentős átfedés van az e-olvasó és táblagép-tulajdonosok között. A felnőtt amerikai lakosság 3 százaléka mind a kettővel rendelkezik. 9 százaléknak van e-olvasója, de nincs táblagépe, 5 százalék boldog táblagép-tulajdonos, de nincs e-olvasója. Hogy kik ezek a szerencsések, akik megengedhetik maguknak mindezt? A demográfiai és szociológiai különbségek szembeűnőek: 2010 májusától novemberéig tovább nőtt az e-olvasó tulajdonosok száma a felsőfokú végzettségűek körében, minden ötödik diplomás rendelkezik valamilyen eszközzel. A növekedés számottevőbb a férfiak körében, mint a nőknél.

A fenti számok nem feltétlenül azt jelzik, hogy a piacon további ugrásszerű emelkedés lenne várható. Egy másik eredmény: a Verso Digital cég 2011-es könyvvásárlói magatartás felméréseinek adatai szerint az olvasók fele egyáltalán nem kíván e-könyv olvasót vásárolni, és az e-olvasóval már rendelkezőknek továbbra is szándékában áll a nyomtatott (és elektronikus) könyvek vásárlása is. Csökkenőben van azok száma is, akik bizonytalanok az e-olvasó vásárlást illetően, nagy részük átkerült a *nem valószínű, hogy veszek* kategóriába. 2011-ben a megkérdezettek fele úgy nyilatkozott, hogy az e-olvasó nem nekik való. A táblagépek elterjedése ugyancsak nem vált az e-könyv olvasókat gyártók előnyére. Az eMarketer becslése szerint 2011-ben 33,3 millió amerikai felnőtt használt e-olvasót legalább egyszer egy hónapban, ez év végére 45,6 millióra becsülik a használók számát. A növekedési arány azonban erősen hanyatlik, a 2011-es 162,1 százalékhoz képest mindössze 37,2 százalék ez évben, és a becslések szerint 2014-re mindössze 5,8 lesz. A táblagép-tulajdonosok számában ezzel szemben továbbra is növekedés jósolható.

Végezetül még néhány adat a növekedés illusztrálására: az Amerikai Kiadói Szövetség felmérései szerint az e-könyvek és egyéb digitális formátumok 2008-as 0,6 százalékos piaci részesedése 2010-ben 6,4 százalékra emelkedett. A legnagyobb amerikai könyvterjesztő, az Amazon 2011 májusára elérte, hogy több e-könyvet forgalmazott, mint nyomtatottat.

Az olvasó kényelmére

Hogyan kedveltem meg az e-könyv olvasókat és táblagépeket? Elkezdtem használni egyet! Elérkezett az a pont az életemben, amikor úgy éreztem, könyvtárosként nem lehet továbbra hitelesen létezni anélkül, hogy az ember intim kapcsolatba ne kerüljön az elektronikus könyvolvasókkal. A kisképernyős táblagépről aztán váltottam az iPad 3-ra, ami a retinakijelző fantázianevű csodájával óriási megkönnyebbülést jelent a szemnek. A különféle e-olvasóknak és a táblagépeknek vannak előnyei és hátrányai, de alapvetően rengeteg bennük a közös vonás. A legtöbb készülék kicsi, könnyű, elférne a retikulómban, ha hordanék olyasmit. Ha egy megkülönböztető jelet kellene előnyként kiemelnem, az mindenképp a kijelző minősége lenne. A harmadik generációs iPad képernyőjén olyan a pixelsűrűség, hogy szabad szemmel nem látja az ember a pixeleket, magyarul, a kijelző képe élesebb és jobb minőségű, mint a nyomtatott lapoké.

Milyen előnyöket látok olvasóként ezekben az eszközökben a nyomtatott könyvhöz képest? A mai világban, mondanom sem kell, senki nem szeret sokat várni, alapvető elvárás az információhoz való azonnali hozzáférés. Az e-olvasók segítségével hamarabb értesülhetünk a bennünket érdeklő kiadványokról, rögvest megsejlemlélhetjük közelebről a kívánt könyvet, elolvashatjuk a fülszöveget vagy esetleg egy egész fejezetet, térítés és a könyvesboltba vagy könyvtárba történő kirándulás nélkül. Ha tetszik, azonnal megvehetjük, kikölcsönözhetjük és letölthetjük saját eszközünkre. Ráadásul az e-olvasón egyszerre több ezer könyvet tárolhatunk és hordozhatunk magunkkal, amit az egy-három órát a munkahelyre utazással töltő amerikaiak rendkívül kedvelnek. Nem véletlen, hogy a hangoskönyvek is olyan gyorsan népszerűvé váltak és maradtak is; bejáró könyvtáros kollégáim autózetés közben szokták hallgatni kedvenc regényeiket.

Hogy a leggyakrabban felvetett kifogásra reagáljak, azokkal értek egyet, akik véleménye szerint az e-könyv egyáltalán nem veszélyezteti a nyomtatott könyvek létét. Ennek egyik fő okát abban látom, hogy a munkanapját amúgy is számítógép előtt töltő olvasó belefárad a képernyőn való olvasásba a legjobb technológiák ellenére is. Továbbá nem minden könyv létezik elektronikus formában, ami a könyvesboltokat és könyvtárakat előnyös helyzetbe hozza. Murphy törvénye alapján mindig pont az nincs meg, amit olvasni szeretnék. A szerzői jogvédelem alá nem eső klasszikusoktól és a legfrissebb szerelmes, detektíves, harcos-partraszállós regényekig terjedő skálán bőven fogunk találni olyan címeket, amelyeket még nem digitalizáltak. A könyvesboltok és könyvtárak sokkal valószínűbb módon fognak tartani egy-egy példányt a ritka, régebbi kiadású vagy különleges könyvekből. Nem mellőzhető a könyvtárak és boltok személyzetével történő személyes kapcsolattartás élménye – mint pozitívum – sem. Az e-könyvek esetében algoritmus által generált listát kapunk ajánlott olvasmányként egyéni ízlésünknek megfelelően.

Meglepő módon, a szóbeszéd szerint, nemcsak az olvasók, de sok szerző is pozitívumnak tekinti az e-könyvek gyors elérhetőségét. Az író legnagyobb öröme az olvasó hamarabb értesülhet kedvenc szerzőjének újabb remekművéről, és ha tetszik a bemutató ismertetés, azonnal le is töltheti a megjelenés után. Nem kell elmenni a könyvesboltba, amire esetleg már nem marad idő a napi munka mellett, hanem a könyv azonnal rendelkezésére áll az elektronikus zsebkönyvtárban. A

kezdő írók saját kiadású műveinek is van esélye az e-könyvespolcon, hogy az olvasók felfedezzék és megszeressék őket.

E-olvasók, táblagépek: melyiket vegyem?

Az e-könyv olvasók ára ugyanazon a változáson ment át, mint bármelyik más technológiai újításé: vagyis jelentősen csökkent az elmúlt öt évben. Az Amazon Kindle bevezetésekor, 2007-ben közel négyszáz dollárba került, ma feleannyiért veheti tulajdonába az olvasó a színes Kindle Fire-t, ami jóval több, mint egy egyszerű olvasó. A másik nagy könyvterjesztő, a Barnes & Noble által forgalmazott Nook kétszázötven dollárért viszont dupla annyi memóriával rendelkezik. Nyilván egyik sem közelíti a jóval drágább táblagépek lehetőségeit, amelyeken az e-olvasás csak egy a rengeteg alkalmazás közül, mint például az Android alatt futó Samsung Galaxy Tab 7.0 Plus négyszáz dollárért, vagy az alapmodellként ötszáz dollárnál kezdődő, harmadik generációs iPad. Ez utóbbi ára nyolcszáz fölé is mehet, ha nagyobb tárhelyet szeretnénk, és WiFi+mobil szolgáltatást is választunk. A második generációs készüléket viszont már akár négyszáz dollárért is a magunkénak tudhatjuk.

Hogy mit kapunk ezért a pénzért, az másik kérdés. Kicsit úgy vagyok az e-könyvek olvasására alkalmas eszközökkel, mint a nyomtatókkal. A tulajdonlás valós anyagi terhei csak idővel válnak világossá az ember előtt. Ha olcsóbb printert vesz az ember, bőven megfizetik vele az árkülönbözetet később a festékkel, patronnal, tonerkazettával és az alkatrészekkel. Ha multifunkciós készüléket vesz az ember, a szkennel és fax sem fog addig működni, amíg az üres patron miatt ég a hibakijelző. Az e-olvasók emellett még terjesztő-specifikusak is, a Kindle-olvasók a maguk csodás e-tinta képernyőin az Amazonról vásárolt könyveket tudják hibátlanul megjeleníteni, a Kobo az időközben számos boltját bezárni kényszerülő Borders cég készletét szorgalmazza megvételre. A táblagépek esetében más a helyzet, ezekre letölthet az ember akár több alkalmazást is, és ha szerencséje van, még a könyvtári könyvekhez is viszonylag könnyen hozzájuthat.

Az érintőképernyős Kindle Touch mindössze 99 dollár, és sokan szeretik az e-tinta technológiával készült képernyőjét. Ezen az olvasás kevésbé megterhelő a szemnek, és egyes vélemények szerint az élmény közelít a nyomtatott könyvéhez. Ha valaki nem akarja a drágább Kindle Fire-re költeni a pénzét, ez jó első megoldás lehet a maga lepkesúlyával. A legtöbb egyszerű e-olvasó nem rendelkezik más funkciókkal, amiért az egy dologra nem túl sokáig koncentrálni képes amerikai olvasóközönség odáig van. Így nem vonhatja el figyelmét az e-mail vagy a közösségi média az olvasástól. Egy korábbi generációs, vagyis olcsóbb eszköz vásárlásával kideríthetjük, hogy nekünk való-e az e-olvasó. A bonyolultabb olvasók, mint például a Kindle Fire, inkább multimédia eszközök, de ha valaki szeret zenét hallgatni, filmeket nézni és internetezni is, ez már inkább egy minicomputerhez hasonlít.

A könyvolvasók ára ugyan csökkent, de az e-könyveké nem. Nem csoda tehát, hogy a közkönyvtári gyűjtemények elektronikus könyvei annyira népszerűek. Így már megint más a válasz a kérdésre, hogy melyiket vegyünk. A köznyelvben az elektronikus formátumok változatosságát e-Bábel-toronyként emlegetik az amerikai könyvtárosok, de néhány e-könyv forma bizonyíthatóan szélesebb körben elfo-

gadott és népszerűbb, mint a többi. Az epub formátum talán a legtöbb eszköz és platform által támogatott, XHTML-alapú megjelenési forma (szemben a PDF-fel). A Kindle olvasókon viszont nem olvashatók az ilyen könyvek, ugyanakkor az Amazon által forgalmazott sokféle Kindle-variációnak köszönhetően a Kindle saját fejlesztésű formátuma is meglehetősen népszerű. A közkönyvtárak általában ezt a két változatot szokták választási lehetőségként ajánlani az elektronikus gyűjteményeik iránt érdeklődők számára.

Az áron és formátumon túl másik fontos tényező az e-olvasó kiválasztásánál az, hogy milyen minőségű olvasást biztosít az eszköz. Az e-olvasók és táblagépek standard 12–15 centis képernyői között is szemmel látható a különbség, amennyiben az eszköz lehetőséget ad a betűtípus, margó és sortávolság megváltoztatására, a kontraszt és színséma egyéni beállítására (fehér alapon fekete, fekete alapon fehér, tojáshejszínű papíron fekete betűk stb.). Az iPad nagyobb képernyője jelentős előrelépést jelent, bár sokan előnyben részesítik a tenyérben is elférő kisebb eszközöket. A harmadik generációs iPad retinakijelzőnek keresztelt alkalmazása révén pedig úgy és annyit olvas az ember, amennyit akar, egyáltalán nem megerőltető a szem számára a képernyő hosszas bámulása.

A legtöbb e-olvasó rendelkezik olyan funkciókkal, mint a virtuális könyvjelző, jegyzetelés, szövegkiemelés, ismeretlen szavak kikeresése egy beépített szótárból, és természetesen vásárlás vagy akár kölcsönzés az e-olvasót forgalmazó könyvesboltból, esetleg közkönyvtárból. Az is szempont, hogy mit szeretnénk olvasni. A színes magazinok jobban néznek ki a Nookon, mint a Kindle olvasókon, az élmény csaknem ugyanolyan, mintha a lapot kiterítenénk magunk elé. Ha csak szöveget szeretne az ember olvasni, a Nook arra is lehetőséget nyújt. Az e-olvasók ezen változatossága egyelőre az amerikai olvasók számára okoz nehézségeket a döntésben.

Táblagép vásárlása is számításba jöhet, ha e-könyveket szeretnénk olvasni. Az e-könyv olvasásának feltétele, hogy számítógépünkön vagy mobilkészülékünkön rendelkezésre álljon a megfelelő szoftveralkalmazás. Ha nem áll szándékunkban az Amazontól vagy másik nagy terjesztőtől vásárolni, és inkább táblagépet választunk, akkor ki kell ismerni magunkat a táblagépen használható független e-olvasó szoftverek között is. Ezek között találhatunk olyanokat, amelyek szinte bármelyik táblagépre telepíthetőek, mint az Aldiko vagy Kobo; a legnagyobb probléma ezek esetében a digitális jogok kezelése (DRM, Digital Rights Management). Legtöbbjük ugyanis nem tud mit kezdeni a szerzői jogvédelem alá eső könyvekkel. De erre is van megoldás, léteznek olyan alkalmazások, mint például a Bluefire Reader, amelyek lehetővé teszik a DRM könyvek olvasását is egy egyszeri és ingyenes Adobe felhasználói név megszerzésével, ami után az összehangolással (sync) iTunes vagy Dropbox alkalmazásokon keresztül letölthető akár a könyvtári könyv is. Az ilyen szoftver jó megoldás azok számára, akik minden elektronikus könyvet egy alkalmazáson belül szeretnének látni.

Ha a formátumok konvertálásánál tartunk, említést érdemel még egy ingyenes, nyílt forráskódú szoftver, ami bármilyen e-könyv formátumot át tud alakítani bármilyenre, a neve Calibre. Ez az alkalmazás egy helyen tárolja az összes e-könyvünket, egy virtuális könyvespolcon, és természetesen olvashatunk is rajta. Az e-könyv konverzió mellett összehangolja könyvtárunkat e-olvasónkkal, és a teljes jogú e-olvasóként is funkcionálhat. Érdemes kipróbálni akár egy asztali számítógépen is.

A könyvtár és az e-könyvek

Az e-könyvek megjelenése és elterjedése a közkönyvtári forgalom jelentős részét a könyvtár falain kívülre helyezte. Az Amerikai Könyvtáros Szövetség tavalyi adatai szerint az amerikai könyvtárak 76 százaléka nyújt olvasói számára hozzáférést elektronikus könyvekhez. A könyvtárak 39 százalékában az olvasójeggyel rendelkezők e-olvasókat is kölcsönözhetnek. E-könyveket tart a városi könyvtárak 92 és a falusi könyvtárak 65 százaléka. Emellett a könyvtárak 15 százalékának honlapját optimalizálták mobil eszközökre is (a városi könyvtárak 36%-a, és a falusi könyvtárak 9%-a), és 12 százalékuk használ szkennelhető kódot (pl. QR-kódokat). A könyvtárak 7 százaléka fejlesztett okostelefonos könyvtári alkalmazásokat szolgáltatásaikhoz.

Ugyanakkor egy tavalyi felmérés azt a váratlan eredmény hozta, hogy az amerikaiak megdöbbentően magas hányada, 62 százaléka nem tudja, hogy a közkönyvtárakból is lehet e-könyveket kölcsönözni. Ennél is meglepőbb, hogy még az olvasójeggyel rendelkezők 58 százaléka sem volt tisztában ezzel a lehetőséggel. A táblagéppel vagy e-olvasóval rendelkezők fele ugyancsak nem ismerte ezt a fajta könyvtári szolgáltatást. Azok közül, akik használják az e-könyvkölcsönzést, 56 százalék panaszkodott, hogy a könyvtárban nem volt meg az általuk óhajtott könyv. 52 százalék szerint a várakozási idő túl hosszú. 18 százalék pedig azért nem tudta a kívánt könyvet kikölcsönözni, mert e-olvasójuk nem volt kompatibilis a könyvtárban meglévő formátummal.

Az amerikai közkönyvtárosok idejük jó részét olyan olvasók szolgálatában töltik, akik ritkán teszik be lábukat a könyvtárba. A tájékoztatópultnál dolgozók több technikai kérdésre válaszolnak, mint gondolnánk, köztük a letöltés, hozzáférés, az e-könyv formátumok rejtelméről és az olvasók közti különbségekről. A kérdések jelentős részét telefonon teszik fel az olvasók, és a könyvtárostól elvárják, hogy vakon, anélkül, hogy a kérdéses e-könyv olvasó a kezében lenne, megoldja a problémáikat. A legtöbb könyvtár emiatt rendszeres továbbképzésre kötelezi dolgozóit az e-könyvek terén, ahol tudásukat évente frissítik, ugyanakkor megismerkednek az elektronikus olvasók legújabb változataival is. Sok könyvtárban létezik elektronikus könyvolvasó kölcsönzés is, és az olvasók kölcsönözhetnek elektronikus eszközöket házon belüli használatra is.

Bátran kijelenthetjük, hogy az amerikai könyvtárak – különösen a közkönyvtárak – viszonylag gyorsan léptek az e-könyvek kölcsönzését illetően. A katalógusban ott szerepel a legnépszerűbb művek e-könyv változata az egyéb formátumok mellett, mint például a sokat kölcsönzött hangoskönyv, nagybetűs könyv és hagyományos nyomtatott változat. Az olvasó olvasójeggyel otthonról letöltheti a kívánt művet a könyvtár katalógusából kiindulva, általában egy nagyobb könyvtári konzorcium oldaláról az olvasáshoz szükséges szoftveralkalmazással egyetemben.

A műfajok népszerűségi listáján vezetnek a populáris könyvek. A Book Industry Study Group felmérése alapján a legtöbb e-könyvet a szórakoztató olvasmány kategóriában olvassák az emberek, ezt követi a szépirodalom.

Virtuális göröngyök

A mindennapok tapasztalatai szerint az e-könyvek könyvtári kölcsönzése azonban korántsem ennyire egyszerű. A legfontosabb akadályt a jelenlegi terjesztési-

szolgáltatási rendszer képezi. Bár a könyvkiadók szívesen forgalmaznak elektronikus könyveket, több neves cég (például a Macmillan Publishing, Simon & Schuster és a Hachette Book Group Publisher's Weekly feketelistája szerint) vonakodik attól, hogy e-könyveit könyvtárak is megvásárolják. Nem is olyan régi hír a nevezetes botrány, miszerint az egyik kiadó, a HarperCollins 26-ban maximalizálta e-könyvei költsönzéseinek számát. Mások, mint a Penguin Kiadó, egyáltalán nem engedik, hogy az új könyveket a könyvtár a kölcsönözhető kategóriába sorolja. Az e-könyvet forgalmazó kiadó megszabja, hogy egyszerre hány példányban lehet az adott könyvet kikölcsönözni (általában egy), milyen formátumban elérhető a könyv (rendszerint epub és Kindle), illetve hogy a könyv azonnal letölthető-e a készülékre WiFin keresztül, vagy pedig először számítógépre kell lementeni és úgy áttenni az olvasóra. A kiadó és a könyvtár között áll a terjesztő vagy tartalomszolgáltató, aki további feltételeket szabhat a könyvtárakkal szemben. Magyarán, a kiadói korlátozásokat a terjesztő teljes egészében kiterjeszti a könyvtárakra, sőt, sok esetben még meg is toldja. Kicsit a hanglemezcégek hatvanas évekbeli monopóliumára emlékeztet a dolog, ahogyan Janis Joplin életrajzában olvasom éppen.

Akkor még nem is érintettük azt, hogy az e-könyvek a könyvtárak alapvető szerepét és küldetését is megkérdőjelezzik. A tartalom tulajdonlásáról a tartalom licenc-alapú hozzáférésére váltó üzleti modell jelenti a legnagyobb kihívást napjaink könyvtárai számára. Az elektronikus könyv nem kerül a könyvtár állományába, hanem amolyan lízingelős, tartós bérleti formában rendelkezik vele. Ennek következtében a kiadók és tartalomszolgáltatók kényük-kedvük szerint változtatják a könyvtár rendelkezésére bocsátott tartalmakat, az egyéb elektronikus tartalmakhoz hasonlóan, mint az adatbázisok és a tudományos folyóirat-csomagok. A kiadó előírásainak megfelelően a terjesztő kivehet könyveket az előfizetett csomagból. A többszázézer dolláros kiadás ellenére a könyvtár nem rendelkezik ezen könyvekkel. Ha az előfizetést lemondja, a könyv teljesen elvész, mivel a könyvekkel nem jár archiválási jog. Nem archiválhatjuk azt, ami nincs tulajdonunkban. A sok példány megléte pedig az egyik feltétele a sikeres prezerválásnak, innen származik az elektronikus folyóiratok megőrzését célzó kollaboratív kezdeményezés neve is: a sok példány biztonságban tartja a cuccot (angolul LOCKSS: „Lots of Copies Keep Stuff Safe”).

Ugyanez a helyzet akkor is, ha a kiadó vagy terjesztő tönkremegy. De bekövetkezhet egyéb fiaszó is, mint 2009-ben egy szép júliusi napon pár ezer olvasó arra ébredt, hogy az Amazontól vásárolt és tulajdonuknak hitt könyv egyszerűen eltűnt Kindle-olvasójukról. A *New York Times* és egyéb nagy port felverő média cikkeire reagálva az Amazon azt a magyarázatot adta, hogy a köteteket az önkiszolgáló rendszerű feltöltéssel egy olyan cég tette bele a rendszerbe, amely nem rendelkezett a szerzői jogokkal. Amikor az Amazon erről tudomást szerzett, eltávolította rendszeréből az illegális példányokat, aminek következményeként a könyvek automatikusan törölődtek az e-olvasókról is. A vásárlókat kártalanították. Hogy szavam ne feledjem, a két könyv George Orwell *1984* és *Állatfarm* című művei voltak. De ha már a cenzúránál tartunk, arra is volt példa, hogy a címben szereplő, az angol nyelvben tabunak számító négybetűs szó okozott galibát. Egy több formátumban létező kötet, a közel 250 amerikai könyvtár gyűjteményében lévő gyermekkönyv-paródia megoldhatatlan feladat elé állított több könyvtárat. Az altatók mintájára készült, nyelvileg nem kifejezetten gyermekeknek való *Go the F**k to Sleep* (Menj a p**ba

aludni!) című, Adam Mansbach könyvet nem lehetett a katalógusból kérni online, mivel a négybetűs szó tiltott listán van. Kérdés, hogy milyen lépéseket tehet a könyvtár az olvasók igényeit kielégítésére ilyen esetben.

Az elektronikus könyv kikölcsönzése sem magától értetődő folyamat az olvasók és a könyvtárosok számára. Az egyszerű letöltés helyett az olvasó gyakran értetlenül áll egymással nem kommunikáló e-olvasó és könyvtári rendszer előtt. A könyvtárosok feladatává vált, hogy oktatóanyagokat gyártsanak a bonyolult és sok variánst tartalmazó folyamatokról, illetve hogy a technológiai stressztől szenvedő olvasók kérdéseire telefonon válaszoljanak. A könyvtáros nap mint nap abba a helyzetbe kerül, hogy az olvasó elvárja tőle, hogy a könyvtáros számára ismeretlen eszközzel kapcsolatos problémáit megoldja, és ezek nem feltétlenül a kölcsönzéssel kapcsolatosak. Saját bevallásuk szerint, a gyakori és hosszadalmas e-olvasókra vonatkozó továbbképzések ellenére a legtöbb, kiváló technológiai ismeretekkel rendelkező könyvtáros úgy érzi, hogy nincs erre felkészülve és soha nem is lesz, lévén rengetegféle olvasóeszköz, alkalmazás és formátum létezik.

A tartalomszolgáltatóknak nyilván az az érdeke, hogy saját platformjukat adják el a könyvtáraknak. A legismertebbek az OverDrive, Baker & Taylor, Simon & Schuster, 3M, ProQuest, EBSCO stb. – mind-mind más és más megjelenési formában és alkalmazási lehetőségekkel nyújtják ugyanazt. Ennek jelentősége a könyvtár szempontjából az, hogy meglehetősen nehéz őket a könyvtár katalógusába integrálni, és ha sikerül is, gyakran csorbát szenved a terjesztő által nyújtott, összetettebb kereshetőség. A böngészés – mint információ-felfedezési mód – a különféle rendszerek miatt kevésbé jól működik. Az olvasónak édes mindegy, hogy melyik terjesztőtől származik az adott könyv, de az olvasók és könyvtárosok közös óhaja, miszerint az e-könyvek egy platformon standardizált formátumban legyenek olvashatóak, egyelőre csak álom. A könyvtár számára nagyon nehéz döntéseket hozni vagy akár előre tervezni. Ehhez még tegyük hozzá a sokféle e-könyv olvasót a sokféle olvasószoftverrel, a digitális szerzői jogokat, amelyekbe beletartozik a megjelenítés, letöltés, nyomtatás, szerkesztés, szöveg, kép, hang, animáció, betűtípus és a többi, kész csoda, hogy ennyien is találnak olvasnivalót maguknak!

Ennek ellenére sok közkönyvtár szervez bemutatókat és programokat, ahol az olvasók választ kaphatnak az e-könyvek kölcsönzésével kapcsolatos kérdéseikre, sőt, esetleg tanácsokat is kaphatnak, hogy melyik eszközt szerezzék be. Az ilyen rendezvények rendkívüli jelentőségűek az e-könyvek használatáról szóló általános tájékoztatásukkal a könyvtár forgalmának növelése érdekében. Emellett a könyvtárosok fontos felvilágosító szerepét sem szabad figyelmen kívül hagyni, mivel egy rövid program alatt arra is lehetőség nyílik, hogy az olvasók megismerkedjenek az e-könyv kiadásának tendenciáival, a kiadók korlátozásaival, és szembesüljenek az előre várható problémákkal a kölcsönzés során. A könyvtárosok nyilván nem lesznek képesek minden eszközt bemutatni és valamennyi kérdésre válaszolni, de egy ilyen rendezvény jó kezdetnek bizonyult a legtöbb közkönyvtárban. A könyvtáros kollégák, saját bevallásuk szerint, maguk is jobban rákényszerülnek arra, hogy végre leüljenek és tiszta vizet öntsenek a pohárba. A rendezvények arra inspirálták őket, hogy komolyan vegyék a szakmai továbbképzéseket, emellett sok könyvtáros ismerősöm nem hivatalosan azt is bevallotta, hogy önálló tanulási módokon ismerte meg jobban az e-könyvek kölcsönzését. Az egyik könyvtárban például technikai érzékkel megáldott és e-olvasóval rendelkező önkénteseket alkal-

maztak az olvasók e-olvasóinak beállítására. Sokszor elég volt egyszer beállítani az eszközt, és megmutatni használatát az olvasónak.

Kétségtelen, hogy nagy a káosz. Hogy jutottunk ide? Ahogy egy könyvtáros kolléga keserűen megjegyezte, az amerikai könyvtárak mára már nagyon elkényelmesedtek, és nem szívesen tárgyalnak közvetlenül a kiadókkal. A beszerzés alantásnak vélt munkáját hagyományosan inkább a nagy könyvterjesztőkre bízták. A könyvtárak nem nagyon figyeltek oda a licencekre, konzorciumokra, a digitális jogok menedzselésére, hagyták, hogy a nagy cégek végezzék el helyettük a munkát. Erdemes elgondolkodni azon, ha annak idején az összes könyvtár összefogott volna és kitartott volna egy formátum mellett, vajon mára egészségesebb lenne-e a mezőny az e-könyveket illetően.

Egy e-könyv rajongó útja

Első találkozásom könyvtári dolgozóként e-könyvekkel meglehetősen siralmas emlékeket idéz fel. Közel tíz éve, amikor az első e-könyveket szándékozta beszerezni a nagy egyetemi könyvtár, ahol dolgozom, a nyakamba sózták, mint különleges formátumot. A munkaköri leírások sehol nem tartanak lépést a technológia fejlődésével, és pluszmunkát senki sem vállal szívesen, vagyis minden hagyományostól eltérő feladatot az új munkatársnak szokás kiadni. Az én munkám nagy része a nem angol nyelvű könyvek, a régi és különleges dokumentumok és a nem hagyományos formátumok beszerzése volt. Ebbe belefért az akkoriban újdonságnak számító e-könyv is. A másik új munkatárs kapta az elektronikus folyóiratokat. Ketten próbáltuk kiokoskodni, amolyan vak vezet világtalan módjára, hogy mit is ért a terjesztő a folyamatos hozzáféréseken vagy az előfizetési rendszeren. Ez annak a tipikus esete, amikor a szavakat ugyan érti az ember, de hogy mögötte mi áll, arra érdemes inkább rákérdezni minden egyes alkalommal, minden egyes tranzakciónál. Nem sokat tudtunk akkor még az azóta jól kialakult üzleti modellekről, de arról sem, hogy a terjesztőnek módjában áll kevesebb hozzáférési jogot adni a könyvtár számára, mint amiben a kiadó és a terjesztő megállapodott. Emellett, bizonyos terjesztők, kiadók és üzleti modellek esetében ott a „zenés felár”, erre jobb kifejezést azóta sem találtam. A könyvtár költségvetésében akkoriban még nem is volt rubrika a hozzáférési, karbantartási, nyilvántartási, tárolási és még sorolhatnám, milyen díjakra. Ezek ugyan nem nagy összegek voltak könyvenként, de a vonalzón és grafitceruzán nevelkedett pénzügyi főelőadó idegeit alaposan felborzolták gyakoriságukkal.

Végül arra a következtetésre jutottunk, hogy nem túl sok variáció lehet az e-könyvek üzleti modelljeiben. Állandó használat, tartós bérlet, letölthetőség és egyszerre használható példányszám – körülbelül ennyire kellett figyelnünk az első időkben. Azt is megállapítottuk, hogy az e-könyvek beszerzése és kölcsönzése inkább az elektronikus folyóiratokéhoz hasonlít, mintsem a nyomtatott könyvekéhez.

Az üzleti modellek azóta egyre inkább kikristályosodtak és egyszerűsödtek, és nagyjából a következő háromra korlátozódnak: folyamatos hozzáférés (perpetual access), előfizetés (subscription) és az olvasás alapján történő fizetés (pay-per-view). Az amerikai könyvtárak 68 százaléka a folyamatos hozzáférési modellt használja. A terjesztők közül az OverDrive, a NetLibrary és a MyiLibrary a legna-

gyobbak, akiktől ilyen formában rendelhet a könyvtár e-könyveket licenc alapján, folyamatos elérésre, egy példányban, az olvasó által letölthető, kölcsönözhető formában. A szerzői jogkezelő rendszer által védett fájlok epub, PDF és Kindle változatokban olvashatók. A könyveket a tartalomszolgáltató szerverén tárolják, a könyvtár katalógusának bibliográfiai rekordjából egy kattintással elérhető a könyv a terjesztői platformon. Itt látható az összes információ a könyvről: milyen formátumokban érhető el, hányan várnak rá és hasonlók, ízlésesen elhelyezve a borító és a fülszöveg mellett. Kiadótól függően akár egy teljes fejezetet is elolvashatunk előre. Egyszerre egy olvasó töltheti le az egyetlen példányt, 7–14 napos periódusra. A kölcsönzési idő lejártával a könyv automatikusan törlődik az e-könyv olvasóról, és elérhetővé válik a sorban következő számára. Ez a modell hasonlít leginkább a nyomtatott könyvhöz: egy könyv, egy olvasó, amíg a könyv vissza nem kerül a polcra, más nem olvashatja.

A legnagyobb terjesztő, amelyik könyvtárakkal tart üzleti kapcsolatot, az OverDrive. A *Library Journal* nemrégiben közzétett felmérése alapján az amerikai közkönyvtárak több mint 92 százaléka az ügyfelük (kb. 18 ezer könyvtár). Katalógusukban több mint 300 000 e-könyv található. Kiadói üzleti partnereik száma meghaladja az ezret. Ha az olvasó könyvet szeretne kölcsönözni, le kell töltenie az OverDrive Media Console szoftverét, amely a kölcsönzést bonyolítja, egyben a szerzői jogok kezelését is elvégzi. Mivel közkönyvtári állományból töltök le olvasnivalót, jómagam is OverDrive-használó lettem. Bizonyos könyveket egyből le tudok tölteni az e-olvasóra vagy táblagépre, míg másokat először a számítógépre kell lementenem, és onnan átbüvészkedni a mobil eszközre. Megvallom, nem mindig sikerül, hiába vagyok könyvtáros, hiába töltöttem le rengeteg könyvet, akadt egy pár, ami kifogott rajtam.

A piac másik részét az előfizetéses üzletek teszik ki, ez a modell a könyvtárak 27 százalékában használatos, bár becslések szerint erősen hanyatlak. Könyvtárosként így is veszek jelenleg könyveket az egyetemi könyvtárban, és sok kézikönyv és enciklopédia nagyon jól jön, amikor valaminek gyorsan utána akar nézni az ember, jóllehet, ezeket csak az asztali gépen tudom olvasni. Legtöbbször belefáradok a hosszú oldalak görgetésébe meg az időnként emberi lény mivoltomat ellenőrző procedúrába, hogy pötyögjek be egy megjelenített betűkombinációt a felugró rubrikába. A NetLibrary és MyiLibrary mellett még fontos terjesztői az EBSCOhost, Gale/Cengage és a Safari Books Online. Az adatbázis távoli gépen található, egyszerre több, de nem végtelen számú példány is olvasható, de csak néhány terjesztő szolgáltatásának része a letölthetőség mobil eszközre. Ez a modell főleg a tájékoztató jellegű referensz könyvek esetében népszerű, amikor szükség lehet arra, hogy egyszerre akár több olvasó is hozzáférjen. A könyv vagy a könyvtár katalógusából vagy a terjesztő oldaláról olvasható, de általában nem tölthető le, nem nyomtatható és részek sem jelölhetők meg benne.

A harmadik modell az olvasás alapján történő fizetés (pay-per-view; a fogalom a digitális tévészézből ered, ahol az ember pár dollárért azonnal megnézheti az öt érdeklő filmet), ezt mindössze a könyvtárak egy százaléka alkalmazza.

A három üzleti modell korántsem elégíti ki az igényeket. Így alakult ki az olvasó által vezérelt beszerzés, a PDA (patron driven acquisition) az e-könyvek piacán. Ennek lényege, hogy a könyvtár katalógusába nagy mennyiségű e-könyv bibliográfiai rekordját tölti fel a terjesztő, amiből az olvasó válogathat, előjegyezhet, vagy

akár le is tölthet, de a könyvtár nem fizet az első letöltésért. Vagyis addig nem történik tranzakció a terjesztő és a könyvtár között, amíg egy előre megállapodott előjegyzési vagy letöltési számot el nem ér az adott e-könyv. Ez a modell arra is jó lehetőséget ad, hogy a népszerű könyvekből további példányokat szerezzen be a könyvtár az olvasói igények alapján. Ezzel mi is megpróbálkoztunk egy darabig bizonyos témakörökben, szigorúan egy példányos alapon, és beláttuk, hogy bár sok előnye van, de egy óriási olvasókörral rendelkező könyvtár esetében igencsak veszélyes lehet. Hacsak nincsenek korlátlan anyagi forrásaink, a gazdasági év elején pár hónap alatt kimerülhet az erre szánt keret, és akkor mit mondunk a többi olvasónak a beharangozott üzleti modellről?

Összegzés, avagy miért szeretem az e-könyveket?

Könyvtárosként és olvasóként egyaránt úgy érzem, hogy a könyvterjesztő és e-olvasókat forgalmazó cégek közötti verseny legnagyobb vesztese az olvasó, amikor tanácstalanul áll egy-egy probléma előtt. Miért nem tudok az e-olvasómmal egyből vásárolni vagy kölcsönözni? Miért kell a nem Android eszközön egy böngészőt nyitnom az Apple bolt helyett, letölteni valamit, és utána még elindítani a összehangolást az iTunes vagy DropBox segítségével? Ha az egyik könyvet egyből le tudtam tölteni WiFin keresztül az eszközre, miért nem engedi a másik kiadó művét ugyanúgy? Miért kell először egy számítógépre letölteni és utána áttenni az olvasóra? Miért enged az alkalmazás csak szerzői jogvédelem alatt nem álló könyveket letölteni?

Mindezek ellenére az e-könyvek pártján állok. Jóllehet, leginkább szórakoztató olvasmányokat olvasok az e-olvasón, maga a tény, hogy nem képernyő előtt ülve kell olvasnom, máris változatosságot jelent a napi munkámhoz képest, és az olvasást kikapcsolódásnak érzékelem. Az e-olvasó sokkal inkább könyvélményt nyújt, mint a képernyő, mert nem görgetni kell, hanem lapozni lehet. Könyvjelző nélkül is tudja, hol hagyta abba, legközelebb ott fog kinyílni. A könyvtári könyvek esetében a cím mellett ott a figyelmeztető szám, hogy hány napom maradt még a könyv olvasásának befejezésére. A lejáratú idő napján a könyv automatikusan visszavarázsolja magát a könyvtárba, soha többet nem kell késedelmi díjat fizetnem. A kis helyen elférő, könnyű készülék szinte mindig velem van, a repülőtéren, a szobabiciklin, az orvosi váróteremben és az éjjeli szekrényem mellett, rajta egy halom olvasnivalóval magyarul és angolul. Utazáskor senki nem látja a könyvborítóról, hogy mit olvasok. Nem mintha sznob lennék, de nem kell a fél világnak tudnia Budapest és New York között, hogy szabadidőmben nem *A tiszta ész kritikáját* vagy a *The New York Times* bestseller listájának első helyezettjét olvasgatom. Sőt, az e-olvasó diszkréciója megvéd a tolakodó és ismerkedni vágyó útitársak béna humorától is („Mit olvasol? Joyce? Ő a kedvenc írónóm!”).

Bevallom, néha rajtam is kitör az angol nyelvben e-olvasó kimerültségként ismeretes jelenség. Ez nem arra vonatkozik, hogy az ember belefáradna az olvasásba, hanem inkább abból lesz elege, hogy mindenki az e-olvasókról beszél. Persze elkövettem már szinte az összes lehetséges ballépést is a készülékeimmel az idők során: az olvasómnak nem megfelelő formátumot töltöttem le, visszaadtam olyan könyvet a könyvtárba, amit még nem olvastam végig, elfelejtettem feltölteni az

eszközt, nem vittem a töltőt magammal utazáshoz, és a szegény Cruz táblagépet jó párszor le is ejtettem. Igaz, a papírkönyv ennél jóval többet is kibír, azt lehet tengerpartra és strandra vinni, nem baj, ha homok kerül belé vagy vízbe pottyán, esetleg leöntik valami jóféle itókával.

De az e-könyvek egyik nagyon pozitív vonása egészen ez év nyaráig nem jutott eszembe. Amikor pár hónapig szobafogságra és ágynyugalomra kényszerülve a mozgásukban korlátozottak életét éltem, az e-olvasó és az iPad életmentőnek bizonyult a munkavégzés, a külvilággal való kapcsolattartás és az elmém épségét megővő szórakoztató olvasás szempontjából. Nem kellett senkit sem megkérnem, hogy hozzon-vigyen könyveket a könyvtárból, hanem legalább ebben az egy vonatkozásban a magam ura lehettem. Ebben az időszakban váltam teljesen e-könyv rajongóvá, és ennek az eredménye ez a felvilágosító szándékú beszámoló. A szivarját rágó, minden hájjal megkent gazember megjelenése az iPad retinakijelőjén „*aranyrozottás sapkával, felismerhetetlenül tiszta arccal, angyalhajra emlékeztető, fehér; hosszú ősz szakállával, a kapitány, sőt az első és második tiszt valamennyi rendjével dekorálva, jobbra-balra nyájas mosollyal szalutálva*” pedig csak hab a tortán.

FELHASZNÁLT IRODALOM

O'Brien, David, Gasser, Urs and Palfrey, John G., E-Books in Libraries: A Briefing Document Developed in Preparation for a Workshop on E-Lending in Libraries (July 1, 2012). Berkman Center Research Publication No. 2012-15. Available at SSRN:

<http://ssrn.com/abstract=2111396>

O'Reilly Media: A study confirms what we've all sensed: Readers are embracing ereading. January 13, 2012.

<http://toc.oreilly.com/2012/01/bisg-data-readers-embracing-ereading-angela-bole-toc.html>

Pew Internet and American Life Project: E-reader ownership doubles in six months Tablet adoption grows more slowly. June 27, 2011.

<http://pewresearch.org/pubs/2039/e-reader-ownership-doubles-tablet-adoption-grows-more-slowly>

Pew Internet and American Life Project: Libraries, patrons, and e-books. June 22, 2012.

<http://libraries.pewinternet.org/2012/06/22/libraries-patrons-and-e-books/>

Pew Internet and American Life Project: The rise of e-reading. April 4, 2012

<http://libraries.pewinternet.org/2012/04/04/the-rise-of-e-reading/>

Hajnal Ward Judit

Mozaikcserepek az e-könyvről

Az e-könyv – a meghatározása körüli bizonytalanságok ellenére – sokkal több, mint ígéret. Technológiai szempontból utolérte az elektronikus folyóiratot.

Problémát inkább az okoz és a jövőben fog is okozni, hogy azok, akik az e-könyvek létrehozásában és terjesztésében érdekeltek, nem mindig fogják az olvasók, a szerzők, a könyvkereskedők és a könyvtárak azon jogait és elvárásait tiszteletben tartani, amelyeket a nyomtatott könyvvel kapcsolatos tapasztalataik kapcsán, generációkon át felépítettek és megvédtek.¹ A technológiai kérdéseknél tehát sokkal érdekesebb és izgalmasabb azon gondolkodnunk, miként fogják a digitális könyvek a szerzők, kiadók, terjesztők, eladók, könyvtárak és – nem utolsó sorban – olvasók közötti „hatalmi egyensúlyt” megváltoztatni. Az ezekkel az összetett problémákkal kapcsolatos kérdések és válaszok jelentős része – még mindig – Clifford Lynch 2001-es írásában² található meg a legnagyobb teljességgel és kritikai igény-nyel.

Az e-könyvek világa gyorsan változik, és termékeivel kapcsolatban olyan sok kérdés merül fel, hogy lehetetlen volna e cikk keretében teljességre törekednünk. Ezért is szerepelnek a címben a mozaikcserepek. A következőkben ugyanis csupán néhány részletkérdést vetek fel.

Sokan súlyos aggodalommal figyelik a magánélet titkosságának lehetséges változásait. A nyomtatott könyvek világában ugyanis senki sem tudhatja, hogy éppen mit olvasunk. A könyvesboltokban és könyvtárakban nem figyelik, hogy milyen könyveket veszünk le a polcra vagy melyikbe lapozunk bele. A kiadók általában nem ismerik vásárlóikat és a készpénzzel történő fizetés a könyvesboltokban is megőrzi a vásárló anonimitását. A kiadók közvetlenül kevés könyvet adnak el a vásárlóknak. A könyvtárakban a kölcsönző és könyv között csak addig van kapcsolat, amíg az olvasó vissza nem hozta a könyvet.

Az e-könyvek világában, ahol kevés készpénz forog, helyette inkább hitelkártyákat használunk, már lehetőség van a fogyasztói szokások megfigyelésére.³ A szolgáltatóknak potenciálisan messze több lehetősége van arra, hogy nyomkövessék, összegezzék és elemezzék az olvasók tevékenységeit, mint bármikor a nyomtatott könyvek korában.

Érdemes tehát odafigyelnünk arra, hogy az e-könyv-szolgáltató korlátozza-e annak lehetőségét, hogy nyomon lehessen követni, mit olvasunk. Ehhez biztosítani kell, hogy a könyvek böngészéséhez ne kelljen regisztrálnunk magunkat vagy adataink nyilvánossá tételét engedélyeznünk. Az olvasókra vonatkozó információkat a szolgáltató nem kapcsolhatja össze a fogyasztóról meglévő más információkkal, annak pontosan meghatározott, előzetes információkon alapuló és általa választott beleegyezése nélkül. Vállalnia kell, hogy ilyen információkat nem ad, kivéve, ha erre jogszabály kötelezi.

A tulajdonképpeni könyvvásárlás feltételei is igen lényegesek. Az e-könyvek vásárolóinak meg kell győződniük arról, milyen feltételekkel használhatják könyveiket. Első kérdésként tisztáznunk kell, hogy tulajdonunkba került-e a könyv, mert ez számos esetben nincsen így. Sokan viszont szívesen fizetnek többet egy-egy könyvért, ha ellenőrizhetik használatát, és ha eladhatják azt. A használt könyvekhez való jutás ráadásul azoknak is fontos, akik szűkös anyagi lehetőségeik miatt másképpen nem tudnának könyveket vásárolni.⁴ A használt könyvek piaca azonban mindig is terhére volt a kiadóknak, mert nem származott belőle jövedelmük. A könyvek többségénél kis összegekről van szó, de néhány esetben (főként a tankönyvek körében) az összes eladás 20 százalékát is elérhetik a használt könyvek eladásai.⁵

Az e-könyvek esetében – főként a digitális jogkezelő (DRM) rendszerek útján – nemcsak a könyvek eladása, hanem kölcsönzése, ajándékozása is korlátozható. Ezért vásárláskor meg kell vizsgálnunk, lehetővé teszi-e ezeket a szolgáltató, továbbá, hogy ennek megvalósítása nehézségekbe ütközik-e. Emellett tisztáznunk kell, hogy fenyeget-e bennünket az a veszély, hogy elveszítjük a könyvünkhöz való hozzáférést, ha nem fizetünk valamely folyamatos díjat, megszegjük a licencszerződés valamelyik előírását, vagy a terjesztő egyszerűen úgy dönt, hogy azt adott szolgáltatást nem nyújtja a jövőben.

Az e-könyvek használata sem mindig problémamentes. Fontos részletkérdés, hogy mi történik a könyvhöz fűzött annotációinkkal, kommentárjainkkal és azokkal a részekkel, amelyeket aláhúztunk. „Helyben” tárolják-e őket, hogy hozzáférésünk folyamatos legyen? El tudjuk-e menteni őket helyi lemezre? Felhasználják-e megjegyzéseinket reklámozásra, hozzáférhető-e harmadik fél számára?⁶

Az e-könyveknek védeniük kell olvasókat a cenzúrával szemben is, hiszen a nyomtatott könyvek képesek erre. Ennek megfelelően érdemes odafigyelnünk arra, hogy mennyire könnyen lehet e-könyvünk tartalmát távolról törölni vagy átszerkeszteni, miután birtokunkba jutott. (Arra már volt példa, hogy többeknek a „zsebéből” töröltek e-könyv-tartalmakat.)⁷

Mindezek mellett további számos kérdés fogalmazódik meg:

- Az e-könyvvel tárgyat vagy hozzáférést tulajdonol-e a fogyasztó?
- Ha e-könyvekből álló könyvtárunk megsemmisül vagy ellopják, újra megkaphatjuk-e, ha bemutatjuk a licencet vagy a vásárlás bizonyítékát, netán újra meg kell vásárolnunk?
- Kitől vesszük a tartalmat? A könyvolvasót árusító cégtől (üzlettől), a kiadótól vagy mástól? Melyiknek kell működőképesnek maradnia közülük, hogy biztosítható legyen a tartalom folyamatos használata? Mi történik, ha a tartalomszolgáltató megszűnik?
- Másolható-e az e-könyv magántermészetű, személyes célokra? Ha két olvasó készülékünk van, átvihető-e a tartalom az egyikről a másikra anélkül, hogy újra meg kelljen vásárolnunk?
- Jogunk és lehetőségünk van-e elektronikus (digitális) könyvünket újraformálni, hogy kövessük a szabványokat és technológiákat, vagy újra meg kell vásárolnunk?
- Mi történik, ha újabb típusra cseréljük olvasó készülékünket? Mi történik, ha a „könyvtárunkat” tároló személyi számítógépünket kicseréljük? Mi törté-

nik, ha olvasó készülékünket új típusra cseréljük, mert az előző gyártója megszűnt?⁸.

A technológia és a birtoklás kérdései mellett természetesen a költségek sem lényegtelenek. Ezek is nyilván változnak, mindazonáltal érdemes a következő példára odafigyelünk. Az e-könyvek a könyvtárban drágábbak, mint nyomtatott változataik, az Amerikai Egyesült Államokban legalábbis. Több példány beszerzése esetén 4,7 dollár a kölcsönzés költsége a 0,94 dollárral szemben.⁹

A maga nemében tanulságos az is, ahogyan a németországi e-könyv-piac jellemezhető. Amíg az Egyesült Államokban 5,8 százalékos részesedése van az e-könyveknek, ez Németországban csupán 0,5 százalék. Ami igazán érdekes, hogy ez valószínűleg összefügg azzal, hogy az USA-ban a könyvkereskedések hálózata korántsem nem olyan sűrű, mint Németországban.¹⁰

Az e-könyvek és a könyvtár kapcsolata könyvtártípusonként differenciálódik, hiszen jól tudjuk, hogy a könyvtárak e-könyvek nélkül is különböznek egymástól.

Az e-könyvek sikerétől függetlenül a felsőoktatási könyvtárakban dolgozó könyvtárosok tudják, hogy nem minden olvasó lelkesedik értük. A hallgatók még mindig a nyomtatott könyveket részesítik előnyben, főleg ha egész művet kell elolvasniuk. A nyomtatott könyvek jobban használhatók újraolvasásra, átlapozásra.

A kifejezetten e-könyv olvasó eszközök nem olcsók, és a hallgatók többsége számára további terhet jelent, hogy a laptopok és egyéb eszközök mellé még egy drága eszközt kell megvásárolniuk.

Egészen a közelmúltig a tudományos e-könyvek csak a szállítók saját platformjain és többnyire LCD képernyőkön voltak olvashatók. Ehhez folyamatos internetkapcsolatra van szükség, és görgetni kell az oldalakat. Egyes platformokon a tartalomjegyzékek nincsenek linkekkel ellátva, így nehéz megtalálni a keresett fejezeteket. A végjegyzetek használata is nehézkes. Nincs mindenütt lehetőség arra, hogy könyvjelzőket helyezzünk el, szövegrészeket emeljünk ki és jegyzeteljünk. A keresés hatékonysága gyakran alacsony. Az oldalszámozás sűrűn előforduló hiánya gondot okoz a hivatkozás során.

A tudományos tartalmak egyelőre hiányoznak. Mennyiségük növekszik, de még nem érte el a kritikus tömeget. Ennek oka az, hogy a kiadóknak költséges a kettős (nyomtatott és digitális) kiadás infrastruktúrájának kialakítása és fenntartása. Változtatniuk kell azon is, hogy digitális jogkezelő eszközök túlságosan korlátozzák a használatot.

Az e-könyvek növekvő mértékű használata az EPUB3 formátum 2011-es megjelenésének is köszönhető. Ez a HTML5-ön alapuló formátum képes multimédia tartalmakat tárolni és sugározni. Meg tudja jeleníteni a többhasábos és más komplex tördeléseket, ami nagy előny az eddig nem jól megjelenített tudományos és műszaki szövegek esetében.¹¹

Az e-könyvről szóló vitát érdemes olyan térfélre terelni, amelyen a tartalmi kérdések kerülhetnek terítékre. Éppen ebből a célból adott közre a *Könyvkonnektor* blogon tíz pontot Kerekes Pál. Őt is zavarja ugyanis, hogy

„a média leragad néhány lerágott csontnál: ilyen az e-könyv ÁFA, az e-könyv és a nyomtatott könyv szembeállítása, az amerikai e-könyv vásárló rossz statisztikai adatokkal szemléltetett torzképe.”

A tíz pont némileg provokatív, így kavart is némi vitát. A pontok közül egyértelműen azonosíthatók és értelmezhetők a következők:

- Az e-könyv nem informatikai, hanem könyvészeti projekt.
- Az e-könyv nem digitalizált, hanem digitális alkotás.
- Az e-könyv nem mindenkié, hanem az olvasóé és szerzőé.
- Az e-könyv fő jellemzői: stabil címlap, befejezett szöveg.

Úgy gondolom, hogy ezek a pontok magukért beszélnek.

Kerekes Pál arra is felhívja a figyelmünket, hogy a az e-könyvek piacán jelenleg folyó üzleti versenynek a tartalom a vesztese. Ennek fő oka, hogy a technológiát nem az olvasói igények kényszerítették ki a piactól.¹²

Zárógondolatként mondjuk ki, hogy a „*könyv maga a principium, amely mindig újabb formákban és formátumokban, az egyre változatosabb olvasási és használati szituációknak megfelelően differenciálódik*”.¹³ Ez alól az e-book sem kivétel!

JEGYZETEK

- 1 McSherry, C. & Cohn, C.: Digital Books and Your Rights: A Checklist for Readers. Electronic Frontier Foundation, 2010, <https://www.eff.org/files/eff-digital-books.pdf>
- 2 Lynch, Clifford (2001): The Battle to Define the Future of the Book in the Digital World. = First Monday. Vol. 6, No. 6, <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/864/773> (2012. augusztus 5.)
- 3 Lynch i. m.
- 4 McSherry és Cohn i. m.
- 5 Lynch i. m.
- 6 McSherry és Cohn i. m.
- 7 McSherry és Cohn i. m.
- 8 Lynch i. m.
- 9 Harris, Ch.: Ebooks are the new Prius. 2012, július 30. <http://americanlibrariesmagazine.org/e-content/ebooks-are-new-prius> (2012. augusztus 5.)
- 10 Giersberg, D.: Kialakulóban a német e-könyv-piac. Beszélgetés Alexander Skipisszel. 2011. <http://www.goethe.de/ins/hu/bud/kul/mag/far/hu8076026.htm> (2012. augusztus 5.)
- 11 Dewan, P.: Are books becoming extinct in academic libraries? = New Library World, 2012. Vol. 113, No. 1–2, 27–37.
- 12 Kerekes Pál: e-könyves tíz pont. Blogbejegyzés a Könyvkonnektor blogon, 2012. július 10. <http://konyvkonnektor.hu/?p=2232>
- 13 Giersberg i. m.

Koltay Tibor

E-könyv és a közkönyvtárak

Egy kérdőív válaszai

Az Amazon által elindított e-book forradalom az olcsóbb „androidos” olvasók megjelenésével mára Magyarországot is elérte. Az olvasásra szolgáló eszközök kínálata egyre bővül, áraik csökkennek. Külföldön már számos kiadó foglalkozik elektronikus könyvek kiadásával, az ilyen kiadók száma hazánkban is rohamosan nő.

Az Egyesült Államokban 1998 óta lehet elektronikus könyvet kölcsönözni, így joggal merült fel a kérdés, hogy hazánkban a közművelődési könyvtárak látogatói igénylik-e, és ha igen, milyen formában az elektronikus könyvek kölcsönzésének lehetőségét.*

Ezeknek az igényeknek a felmérésére 2012 májusában kérdőívet tettünk közzé honlapunkon.** Arra voltunk kíváncsiak, hogy olvasóinknak milyen elvárásaik lennének az elektronikus könyv-kölcsönzés – mint új szolgáltatás – bevezetése kapcsán. 2012. augusztus végig 245 olvasónk töltötte ki kérdőívünket.

Kérdéseink a tartalom kölcsönzésére, eszközkölcsönzésre, illetve a fizetés módjára is irányultak.

A válaszokból kiderül, hogy olvasóink nemcsak tisztában vannak az e-könyv fogalmával, de igényük is lenne a kölcsönzésre. Elsősorban szépirodalmi műveket látnának szívesen elektronikus „polcainkon”, de a szakirodalom iránti igény sem elhanyagolható (a válaszadók csaknem 40%-a szerint).

Az elektronikus könyv-olvasó kölcsönzésre vonatkozóan azt mondhatjuk el, hogy a válaszadók (bár többségük rendelkezik valamilyen e-könyv olvasására alkalmas eszközzel) közel fele igénybe venné ezt a szolgáltatást is.

Utolsó három kérdésünk a kezelési díjra vonatkozott. Arra voltunk kíváncsiak, hogy felhasználóink milyen formában fizetnék az e-könyv kölcsönzéssel járó kezelési díjat. Több, mint 75 százalékuk az alkalmankénti kezelési díj fizetését választaná a megemelt beiratkozási díjjal szemben. Ennek mértékét azonban igen széles szórásban határozták meg (200 forinttól egészen 1000 forint/négy hétig terjedően).

Összességében elmondhatjuk, hogy van igény az e-könyv kölcsönzés bevezetésére a fővárosi közkönyvtárakban is. A kérdőívet kitöltött olvasóink rendelkeznek az olvasáshoz szükséges valamilyen eszközzel, vállalják az e-könyv kölcsönzéssel járó díj megfizetését. Éppen ezért az ezzel kapcsolatos nyitott kérdésekre minél előbb meg kell találnunk a válaszokat.

És most lássuk a kérdéseket és a beérkezett válaszokat!

* Itt most nem szeretnék kitérni a kiadók és a könyvtárak között fennálló – ezzel a témával kapcsolatos – még nyitott kérdésekre. Remélhetőleg ezek hamarosan válaszra találnak.

** http://www.fszek.hu/konyvtaraink/kiraly_u_5_

Ismeri Ön az elektronikus könyv (e-könyv, e-book) kifejezést?

Válasz	Előfordulás	Százalék
Igen	235	95,92
Nem	5	2,04
Nincs válasz	5	2,04

Kölcsönözne Ön könyvtárunkból elektronikus könyvet?

Válasz	Előfordulás	Százalék
Igen	165	69,92
Nem	70	29,66
Nincs válasz	1	0,42

Milyen típusú elektronikus könyvet kölcsönözne?

Válasz	Előfordulás	Százalék
Szépirodalmat	146	59,59
Szakirodalmat	95	38,78

Kölcsönözne Ön e-könyv olvasót?

Válasz	Előfordulás	Százalék
Igen	110	46,61
Nem	125	52,97
Nincs válasz	1	0,42

Rendelkezik Ön elektronikus könyv olvasására szolgáló eszközzel?

Válasz	Előfordulás	Százalék
Igen, okostelefonnal	51	20,82
Igen, e-book olvasóval	37	15,10
Igen, tablet géppel	16	6,53
Igen, lappal	121	49,39
Igen, személyi számítógéppel	127	51,84
Nem rendelkezem	28	11,43
Egyéb	1	0,41

Milyen formában fizetné meg az e-book kezelési díját?

Válasz	Előfordulás	Százalék
Magasabb beiratkozási díj	52	23,11
Alkalmankénti kezelési díj	170	75,56
Nincs válasz	3	1,33

Kis Mariann

„A hosszú távú tervem az, hogy innen megyek nyugdíjba.”

Interjú Lencsés Ákossal, az „Év Fiatalkönyvtárosa”-val

2012 júliusában a Győrben megrendezett 44. könyvtáros vándorgyűlésen ismét kitüntettek egy ifjú kollégát az „Év Fiatalkönyvtárosa”-díjjal. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Informatikai és Könyvtári Szövetség – kuratóriumi döntés alapján – Lencsés Ákost, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára Olvasószolgálati osztályának vezetőjét részesítette ebben az elismerésben. Amint az a laudációból is megtudható, jelenlegi munkahelyén „szerencsésen ötvödik számára annak lehetősége, hogy kielégítse a reáltudományok iránti érdeklődését és az olvasókkal való személyes kapcsolattartás igényét is.”* Miként is jutott el idáig ez a sokoldalú fiatalember? Nos, ennek jártunk utána egy interjú keretei között.

– *Hogyan nyerted el a díjat? Az olvasók kedvéért röviden összefoglalnád a pályázatod tartalmát?**

– A pályázatra benyújtott dolgozatom címe *A felhasználói bizalom és a népszámlálási adatok digitális szolgáltatása*. A népszámlálás során előálló adatok társadalmi-gazdasági elemzésekre, illetve a korábbi összeírások családfakutatásra használhatók. A tanulmányban bemutatom, hogy Nagy-Britanniában hogyan kezelik és szolgáltatják az adatokat, illetve azt, hogy Magyarországon milyen történelmi háttér miatt alakult ki nagyfokú bizalmatlanság a népszámlálásokkal kapcsolatban. A dolgozat végén egy rövid projektterv is szerepel, amely a magyar népszámlálási anyag digitális szolgáltatásának egy lehetséges kidolgozását mutatja be. Rózsa Dávid kollégámmal szeretnénk további nemzetközi példákkal kibővíteni, majd ezek alapján a projekttervet kicsit átfésülni, és reméljük, hogy hamarosan megjelenhet a szakajtóban.

– *Mióta dolgozol könyvtárosként? Hogyan választottad ezt a szakmát?*

– Amikor 18 évesen a könyvtár szak mellett döntöttem, még nyilván nem volt teljesen kialakult képem a szakmáról. Az ELTE-n nagyon sokszínű és felkészült – sok óraadóval dolgozó – tanári kar vezetett be minket a különböző témákba. Nagyon sok kellemes emléket őrzök azokból az évekből; a tanárok nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az évfolyamunkból arányaiban sokan maradtak a szakmában. 2001-ben, az egyetem mellett kezdtem a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (jelenleg BCE) központi könyvtárában dolgozni. Utána egy évig matematikát tanítottam, 2007 óta pedig a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában dolgozom.

* http://mke.info.hu/wp-content/uploads/2012/07/Ev_fiatalkonyvtarosa_Lencses-Akos_2012.pdf

** http://mke.info.hu/wp-content/uploads/2012/07/Lencses_Akos_dolgozat.pdf

– *Bemutatnád néhány mondatban a könyvtárat, ahol dolgozol? Melyik részlegben dolgozol, melyik a szűkebb munkaterületed?*

– A KSH Könyvtár 145 év óta létező intézmény, 115 éve köteles példányra jogosult könyvtár. Emellett kiterjedt és aktív cserekapcsolatokkal is rendelkezik a Föld minden táján működő intézményekkel. Ezeknek köszönhetően olyan egyedi és értékes állomány alakult ki, amely a lehetőségek széles körét kínálja minden felhasználó és könyvtáros számára szinte minden szakterületen. A 850 ezer kötetes állomány több mint 95 százaléka elérhető az online katalógusban.

Szűkebb területem a szaktájékoztatás, de az olvasószolgálat összetett feladatokat lát el, így lehetőségem van belekóstolni a közművelődési teremben folyó munkába, a rendezvények szervezésébe vagy éppen a kiadványok készítésébe.

– *Melyik a legkedvesebb könyvtári munkád?*

– Leginkább a személyes kapcsolatokat élvezem. A személyes-telefonos tájékoztatást, illetve a csoportoknak tartott adatbázis- és könyvtárbemutatókat. De emellett el kell ismerni, hogy a könyvtári feladatokhoz rengeteg babramunka is szükséges: a katalógus építése, az analitikus feltárás, az adatbázisok fejlesztése, a könyvek leválogatása vagy egyszerűen a polcok rendben tartása. Ezek nélkül elképzelhetetlen a tájékoztatás és az olvasók kiszolgálása. Tisztelettel nézem a szép-irodalmi olvasóteremben dolgozó kolléganőket, akik győzik az ottani állomány olvasói igényekhez igazított gyakori cseréjét. 850 ezer kötetünkben tízezer fér a Bibó-terem polcaira, így ott sokkal intenzívebb az állomány cseréje, mint a szakolvasóban.

– *Melyik a legemlékezetesebb élményed a könyvtárról?*

– Amikor a könyvtárba kerültem, még csak a folyóirat-olvasó és a két szakolvasó terem működött. A kölcsönzésre csupán a KSH munkatársai voltak jogosultak, akik egy kis szobából vihették el a raktárból kikért könyveket. A II. kerület egy európai uniós pályázatához csatlakozva hosszú évek szervezése után megnyílt a Bibó István-terem, ami gyökeresen megváltoztatta a korábbi munkafolyamatokat. A Bibó-termet a kollégákkal a nulláról kellett berendeznünk, ugyanis a helyén előtte raktár működött. A kötetek kiválogatása, a témakörök kialakítása, a számunkra új biztonsági rendszer használata, és elsősorban a könyvtárba érkező új olvasói réteg kiszolgálása nagyon izgalmas feladat volt a régebben szinte csak szakkönyvtárként működő intézményben. Ma már nehéz visszagondolni, hogy korábban milyen körülmények között működött a kölcsönzés, és senki nem vitatja, hogy szükséges lépés volt az új olvasóterem kialakítása, és az, hogy mindenki kölcsönözhet az állományból.

– *Mely területek foglalkoztatnak még?*

– Korábban besegítettem gyerekkönyvtári munkába is, illetve sok gyerektábort vezettem önkéntesként. Az utóbbi években erre sajnos, nem volt lehetőségem, amiért viszont kicsit kárpótolt, hogy az elmúlt két nyáron két-két hétre napközit működtettünk a könyvtárban a KSH-kollégák gyerekei számára. Volt, amikor 25 gyerekkel foglalkoztunk. A kötészetben dolgozó kollégák foglalkozásokat szerveztek nekik, bejártuk a raktárakat és a pincét, kipróbálhatták kicsit a könyvtári munkafolyamatokat, közös könyvajánló kiállítást készítettünk a gyerekekkel, szóval ők és a könyvtárosok is remekül érezték magukat.

– *Mivel foglalkozol még a könyvtárosi munkán kívül?*

– A feleségemmel, Kristóf Ibolyával (aki 2010-ben az Év Fiala Könyvtárosa volt) nagyokat szoktunk kerékpározni. A legutóbbi pécsi és győri vándorgyűlésre is kerekeztünk. Azt nem tagadom, hogy a Mecsek megmászása után kellemesebb volt a Duna partján elgurulni a Kisalföldre. De tettünk már egészen nagy kört is a Budapest–Pécs–Szeged–Gyula–Budapest nyomvonalon.

– *Visszatérve a szakmához, hogyan próbáljátok felhívni a figyelmet a könyvtárra, miként próbáltok megnyerni még több felhasználót, olvasót? Hogyan is követitek a változásokat, amelyek a könyvtárak számára olyan nagy kihívást jelentenek manapság?*

– Az elmúlt években több rendezvénybe is bekapcsolódtunk: részt vettünk a Kulturális Örökség Napjain, a Könyvhéten, az ELTE Könyvtári Napokon, a II. kerület napján, elindítottuk a Könyvtári esték rendezvénysorozatát, és hamarosan szeretnénk csatlakozni a Kutatók Éjszakájához vagy a Múzeumok Éjszakájához. A kerületi iskolákkal, nyugdíjas csoportokkal és városvédekkel gyümölcsöző kapcsolatot alakítottunk ki, úgyhogy nem unatkoztunk az utóbbi időben. Több népszerű szolgáltatást is bevezettünk, például az egyedi születésnapi csomagok összeállítását, amely a folyóirat-olvasó (és az egész könyvtár) egyik legkeresettebb szolgáltatása, és komoly bevételi forrás lett.

A nevünk miatt sokan azt gondolják, hogy nálunk kizárólag statisztikai adattárakat találnak meg, úgyhogy erős kampányt kell folytatnunk annak érdekében, hogy az emberek egyáltalán odajöjjenek a pulthoz. De bátran állíthatom, hogy aki megismer minket, kellemesen csalódik a könyvtárunkban, és igen addiktívek tudunk lenni.

– *Milyen terveid vannak?*

– Az ELTE-BTK doktori képzésén két évet sikerrel zártam. Szeptemberben kezdem a harmadik évemet, és ha minden jól halad, utána következhet a dolgozat megvédése. A KSH Könyvtárban jól érzem magam. A kollégákkal jó a kapcsolat, és az intézményben rengeteg lehetőség van, amelynek kiaknázása az itt dolgozó csapatnak még hosszú évekre munkát ad. A hosszú távú tervem az, hogy innen megyek nyugdíjba.

– *Hogyan látod a könyvtárak jövőjét?*

– Nem az olvasói igények, inkább az anyagi források csökkenésétől félek, és attól, ha esetleg nem távlatos döntések születnek. Márpedig, ha nem lehet új szolgáltatásokat bevezetni, új adatbázisokat építeni, ha nem tudják az egyes könyvtárak megújítani az állományukat, tereiket, akkor más intézmények vagy cégek ezt idővel megteszik a könyvtárak helyett, és a nehezen megszerzett célközönséget elcsábítják magukhoz. Szerintem egy könyvtár nagy közösség-szervező erő lehet, ami a mostani világban komoly értéket jelent.

A szakkönyvtárakra különösen veszélyes, ha az új generációknak nem tanítják–tanítjuk meg, hogy a tudományos munka nem internetről félig-meddig elolvasott forrásokra épül – amellett, hogy az online források is elengedhetetlenek. Ez a feladat mindenképpen az egyetemekre, főiskolákra és könyvtáraikra vár.

- *Álmaid könyvtára milyen lenne?*
- Utópisztikusan gondolkozva álmaim könyvtárában nem lenne óriási kényszer a bevétel növelése, hanem az emberek ingyen juthatnának hozzá azokhoz a kiadványokhoz és szolgáltatásokhoz, amelyekre szükségük van. Persze azzal is ki tudnék egyezni, ha az emberek keresete és gondolkozásmódja megengedné, hogy a jelenleginél többet és szabadabban költsenek a kultúrára.

- *Ha a mesebeli tündér teljesítené három kívánságodat, mik lennének azok?*
- Gondolom, könyvtáros tünderről van szó, tehát először egy kacsalábon forgó könyvtárat kérnék, tele hálás és kedves olvasókkal, illetve a munkájukat szerető és együttműködő könyvtárosokkal. Ebben a könyvtárban ráadásul munkát találna valamennyi álláskereső kolléga is. És lenne benne egy oral history-archívum is, ahol az elmúlt évek, évszázadok könyvtárosainak visszaemlékezéseit hallgathatjuk meg.

- *Köszönöm a beszélgetést, és további sok sikert kívánok!*

Tóth Andrea

Kovács Máté hatása a szombathelyi könyvtáros képzésre*

Pályaválasztásom véletlenszerű volt. Az érettségi megszerzése után jelentkeztem az ELTE Bölcsészettudományi Karára, magyar–latin szakra, de helyhiány miatt elutasítottak. A következő tanévben a jelentkezést megismételtem magyar–könyvtár szakra, ahova végül felvettek.

A diploma megszerzése után egy vargabetű következett, ugyanis első munkahelyem a Miskolci Műszaki Egyetem volt, ahol „művelődésszervezőként” dolgoztam, csak ezután kerültem vissza Szombathelyre, a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár gyermekkönyvtárába. Innét szinte egyenes út vezetett a könyvtáros képzéshez, hisz’ akkor alakult a szombathelyi főiskola könyvtári tanszéke, ahol 1974-től dolgoztam.

A szombathelyi képzés megindulásáig az ELTE Könyvtári Tanszékén kívül nem működött más könyvtáros képző intézmény az országban, hiszen a budapesti Pedagógusképző Főiskolán akkorra már megszűnt főiskolai szintű képzés. Az egyetemi könyvtáros képzés megindítása Kovács Máté nevéhez fűződik.

Kovács Máté a Magyarországon az 1950-es években kialakuló tevékenységével, a képzés kidolgozott rendszerével olyan könyvtáros képzést hozott létre, amely nemcsak az egyetemi oktatásnak képezte alapját, hanem az ország más intézményeiben folyó képzésnek is.

Az egyetemi könyvtáros képzés 1960-tól jutott nyugvópontra, hisz addig szinte évente változott, mind célkitűzését, mind az oktatás folyamatát tekintve. Ekkor alakultak ki a hosszabb időtartamra készült tantervek, ekkor fogalmazódtak meg a szakképzés céljai, és körvonalazódott hosszabb időre a tananyag felépítése, és tartalma.¹

A képzéshez készült tantervek, illetve programok egy dologban a kezdetektől fogva megegyeztek, nevezetesen abban, hogy a tanterv három fő részből épült fel: az alapozó tárgyak, a szaktárgyak és a szakmai gyakorlatok rendszeréből. A kialakuló egyetemi képzés időszakában szinte egymást váltották a formálódó, alakuló tantervek, míg az ELTE Bölcsészettudományi Kara az 1956/57-es tanévben bevezette az ötéves kétszakos képzést, amely a könyvtáros képzésre is vonatkozott, és „...az oklevél kettős: könyvtárosi és középiskolai tanári képesítést adott. Ez a tanulmányi rend minden korábbinál kedvezőbb lehetőséget biztosított a könyvtár szak elméleti és történeti ismeretanyagának kibővítésére, korszerűsítésére és elvszerűbb elrendezésére, a könyvtáros számára szükséges gyakorlati jártasságok és készségek magasabb szintű megszerzésére, a könyvtártudományi szakkutatás alapjainak elsajátítására és ezek mellett bizonyos mértékű specializálódásra is a

* Folytatjuk Kovács Mátéra emlékező sorozatunkat, amelynek részei a 3K augusztusi és szeptemberi számában jelentek meg Arnóth Károly, Vajda Kornél, illetve Suppné Tarnay Györgyi tollából (A szerk.)

legfontosabb könyvtárosi, ill. dokumentációs munkakörök követelményeinek megfelelésén.”²

A szakképzés céljait és feladatait Kovács Máté a következőkben foglalta össze:

„...az egyetemi könyvtáros képzés célja és feladata olyan szakemberek nevelése, akik:

- a) a könyvtárakban, bibliográfiai, dokumentációs intézményekben, ill. a könyvkiadásban és könyvterjesztésben felsőfokú szakképzettséget igénylő munkakörök betöltésére alkalmasak s ehhez szilárd hivatástudattal rendelkeznek;
- b) a feladatkörök ellátásához nélkülözhetetlen széleskörű és korszerű általános műveltséget, valamint a sajátos szakterületükön, továbbá az ehhez kapcsolódó másik szakjuk területén elmélyült szakműveltséget és a kezdő szakember számára szükséges gyakorlati jártasságot, ill. készségeket megszerzik;
- c) elméleti felkészültségüket, jártasságukat és készségüket a gyakorlatban a társadalom szocialista tudatának alakítása és erősítése, általános és szakmai műveltségének kiszélesítése és elmélyítése, a termelési kultúra és más fontos gyakorlati tevékenységek, valamint a tudományos kutatás támogatása érdekében tudatosan és eredményesen alkalmazni tudják;
- d) a feladatköröket érintő irodalmi termés áttekintésére, valamint az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra szakirodalmában, különösképpen munkakörüik, ill. szűkebb kutatási területük szakirodalmában folyamatos tájékozódásra s ennek segítségével további állandó önművelésre képesek;
- e) végül a szakterületük kutatási szemléletének és módszereinek megismerése és elsajátítása útján önálló szaktudományi kutatásra is felkészülnek.”³

Azért tartottam fontosnak ismertetni az egyetemi könyvtáros képzés célját és feladatait, mert egyfelől ez határozta meg, hogyan alakult a képzés struktúrája, másfelől fontosnak tartom ezt összehasonlítani a későbbiekben a Szombathelyen folytatott képzés cél- és feladatrendszerével.

A megjelölt célok és feladatok alapján az egyetemi képzésben az 1956/57-ben és az 1960/61-ben kezdő évfolyamok számára bevezetett tanterv meglehetősen vázlatos, de azért foglalkozom vele, mert ezek alapján végeztem tanulmányaimat az egyetemen.⁴

Az ötéves kétszakos tanulmányi rend első tanterve

(Érvényben volt a nappali tagozaton az 1956/57. és az 1960/61. tanévekben kezdő évfolyamok számára.)

Az I. szigorlat előtt hallgató:	félév	heti óraszám
a) Könyvtártudományi alapismeretek	2	2
b) Könyv- és könyvtártörténet (az ókortól a francia forradalomig)	4	2
c) Bibliográfia I.	2	2
d) A könyvtári osztályozás elmélete és gyakorlata	2	2
e) A katalogizálás elmélete és gyakorlata	2	2

f) Könyvtártudományi szeminárium	4	2
A II. szigorlat előtt hallgató:		
a) Könyv és könyvtártörténet (a francia forradalomtól napjainkig)	3	2
b) Bibliográfia II.	2	2
c) Könyvtártan	4	2
d) Paleográfia és kézirat	2	2
e) Sajtótörténet	1	2
f) Népművelési ismeretek	2	2
g) Könyvtártudományi szeminárium (felvehető az V–IX. félévben)	3	2

Az államvizsga előtt hallgató:

a) A könyvtári munka módszertana	2	1
b) Könyvtári gyakorlat (a IX–X. félévben)	10 (évi átlagban) ⁵	

Bár ebben a tantervben még egyértelműen nem jelenik meg a bibliológiai ismeretanyag, a következő években már az is feltűnik. Hogy mégis emlegetni lehet és foglalkozni kell vele, az azzal magyarázható, hogy I. évfolyamon a Könyvtártudományi alapismeretek, míg IV–V. évfolyamon a Könyvtártudományi szeminárium ismeretanyagában kapott helyet.

Ugyanakkor az 1968/69. tanévtől érvényes tanterv már sokkal részletesebben, több tantárgyra tagolva tartalmazza a bibliológiai ismereteket, így megjelenik a kommunikációs ismeretek és a bibliológiai alapismeretek mellett az általános szociológia, valamint a művelődésszociológia, később pedig az olvasásismeret tantárgy is.⁶

Ezt ismertette Kovács Máté a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1971-ben, Szombathelyen tartott Vándorgyűlésén, a bevezető előadásban,⁷ ahol az alapozó tantárgyak kibővítéséről, új ismeretek bevezetéséről beszélt. Ezek az új tantárgyak tehát: a bibliológiai ismeretek, a szociológia, a kommunikáció, a művelődésszociológia, a népművelési ismeretek és az olvasásismeret voltak.

Az 1968/69-es tanévtől olyan új tantervet vezettek be, amely hosszabb ideig volt érvényben, és az alapozó tárgyak tekintetében is hozott változást. Gyarapodott ugyanis ezen ismeretek száma, és egyre inkább a bibliológiai ismeretekből nőtte ki magát. Ugyanakkor bekerültek olyan tárgyak is, amelyek a szakmai ismeretek megalapozását segítették. Anélkül, hogy tantervszerűen, félévi bontásban ismeretném e tárgyakat, inkább csak felsorolom azokat, jelölve a heti óraszámot is:⁸

Tantárgyak:	Heti óraszám
Bevezetés a könyvtári és dokumentációs ismeretekbe (előadás)	2
A kommunikáció elméleti alapjai és az írásbeli közlés a közlési rendszerek között (előadás)	2
Bibliológiai alapismeretek (előadás)	2
Népművelési alapismeretek (előadás)	2
Általános szociológia (előadás)	2
Művelődésszociológiai szeminárium	2
Olvasásismereti szeminárium	1

Természetesen felvetődik a kérdés: mit takar a bibliológia kifejezés, és hogyan része a tananyagnak. Kovács Máté kutatásainak egyik fontos területe volt a biblio-

lógia, azaz a könyvtártudományi szakkutatás, amelynek „... tárgya és feladata a bonyolult társadalmi gyakorlat egyik alapvető tényezőjének: az írásos-nyomtatásos közlésmód egyes oldalainak (írás, olvasás) és megjelenési formáinak (írásmű, kiadvány és könyvtár), valamint ezek társadalmi összefüggéseinek (objektív szükségletek, igények, kapcsolatok és hatások), továbbá a közlésmód és a benne kifejezett tartalom, valamint az alkalmazott technika és az alapvető gazdasági összefüggések kapcsolatainak, főként ezek sajátos adottságainak és lehetőségeinek, fejlődéstörténetének és törvényszerűségeinek vizsgálata.”⁹

Ebből a rendszerelméleti alapvetésből nőttek ki azok a – fentebb ismertetett – tantárgyak, amelyek segítik a társadalmi folyamatok és azok intézményei tevékenységének megismerését. Tulajdonképpen ezek a stúdiumok alapozzák meg az olvasóval, az információhasználóval való foglalkozás tudnivalóit.

Az egyetemi képzés és a kapcsolódó tantervek bemutatása mellett azt vizsgálom, volt-e és milyen hatása Kovács Máténak a Szombathelyen folyó képzésre. Elengedhetetlen, hogy szinte valamennyi tantervvel foglalkozzam, bár a hatás vizsgálata során egyéb tényezők is szerepet kaptak.

Főiskolai szintű könyvtáros képzés Szombathelyen

A könyvtárosképzés 1962-ben kezdődött Szombathelyen. Ez először középfokú képzést jelentett, majd 1971-ben létrejött a Pécsi Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozata, ahol az 1972/73-as tanévben megindult a négyéves főiskolai szintű könyvtáros képzés, amely kezdetből fogva két szakos volt, először magyar és matematika szakkal volt párosítható, később lehetett más tanári szakokat is bevonni ebbe a rendszerbe.

Komoly szerepet vállalt tanszékünk a könyvtárszak oktatási stratégiájának és tartalmának kialakításában, hiszen az országosan 1973-tól érvényes tanterv, majd annak 1976-os változata – többek között – Szombathelyen készült¹⁰, a népművelőkönyvtár szak tervére alapozva. (Az 1973-as tantervhez kapcsolódó, 1974-ben készült tantárgyi programot a Könyvtáros Szakbizottság tagjai állították össze, akik között szintén szerepelnek tanszékünk oktatói¹¹.)

Az 1973-ban életbe lépett tanterv, amelyet a Művelődésügyi Minisztérium Pedagógusképző Osztálya készített a szakbizottságok közreműködésével, a könyvtár szak esetében nem vette figyelembe az egyetemi képzési koncepciót, s a tantárgyak felépítése sem követte az egyetemi vonulatot. A legfontosabb e tekintetben, hogy szinte teljes egészében hiányzott az a hármas tagoltság, amelyet Kovács Máté úgy fogalmazott meg: alapozó tárgyak, szakmai tárgyak és gyakorlati képzés. Ebből a tantervből hiányoznak az alapozó tárgyak, sőt olyan helyzet is adódik, hogy a művelődésszociológia csak gyakorlati tárgyként szerepel. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a hallgatók nem rendelkeznek művelődésszociológiából elméleti ismeretekkel, de azt is, hogy általános szociológiai ismereteik sincsenek. A tanítás során nem csupán művelődésszociológiából, de általános szociológiából is el kell sajátítani az alapismereteket ahhoz, hogy a gyakorlati feladatokat képesek legyenek elvégezni.

Mondanivalóm illusztrálására ismertetem az 1973-ban megjelent, főiskolák részére kiadott tanterv könyvtár szakra vonatkozó tantervi hálóját, bár a vizsgaforrások ismertetésétől eltekintek¹²

Tantárgyak	Félévek, heti óraszámok			
	I.	II.	III.	IV.
Művelődés-, könyv-, könyvtártörténet	3	2		
Művelődéstudomány, művelődéspolitikai	2	4		
Művelődésszociológiai gyakorlat			2	
Olvasáspedagógia és olvasáspedagógia			3	3
Könyvtártani ismeretek				

Arra hívom fel a figyelmet, hogy ezek között a tantárgyak között nem szerepelnek azok az alapozó ismeretek, amelyek megkönnyítenék a szakmai ismeretek elsajátítását. Így hiányoznak – többek között – az egyetemi tantervben szereplő kommunikációs elméleti alapok, a bibliológiai alapismeretek, a népművelési alapismeretek, valamint az általános szociológia. A főiskolai képzésen természetesen nem azt akarom számon kérni, hogy miért ad valamivel kevesebb ismeretet, mint az egyetemi képzés. Az azonban igenis vitatható, ha olyan alapozó tárgyak hiányoznak, amelyek később lehetővé tennék vagy megkönnyítenék a szakmai tárgyak megismerését, elsajátítását, esetleg szükségesek a szakmai tárgyak megértéséhez. (Megjegyzem, a tanárképző főiskolai tantervben az általános tárgyak között szerepel a pszichológia, amelyre az olvasáspedagógia építhető.)

Az 1973-as főiskolai tantervből hiányzik a könyvtár szak elsajátításához a szakmai cél- és feladatrendszer megfogalmazása, pontosabban az általános iskolai és óvodai pedagógusképzés célját a következőben határozza meg:

„Szocialista világnézetű és erkölcsű, hivatásukat értő és szerető általános iskolai tanítók, szaktanárok és óvónők képzése, akik eredményesen alkalmazható szaktudományi és pedagógiai műveltség birtokában vannak, és az állandóan növekvő ismeretek önálló megszerzésének képességével rendelkeznek.”¹³

Ez a célmegjelölés túlságosan általános, és nem veszi figyelembe, hogy a tantervben szerepel a könyvtáros és népművelő képzés, amely tulajdonképpen nem pedagógusképzés, hiszen más személyiségjegyeket és célkitűzéseket kíván. Ehhez kapcsolódik, hogy az egyes szakoknál ugyan megfogalmazzák a szereplő tantárgyak feladatait, de ez sem ad választ arra, mire kell felkészíteni a hallgatót, milyen ismereteket kell elsajátítania. Azért is fontos ez, mert a végzett hallgatók elhelyezkedési lehetőségei, így a velük szemben támasztott követelmények sokkal szélesebbek, nem korlátozódnak az iskolára.

Mint említettem, az egyetemi képzésben szereplő alapozó tárgyak közül egyedül a művelődésszociológia szerepelt, ez is csak gyakorlati tárgyként. Ennek célját, feladatát, illetve tananyagát az 1974-es tantárgyi program a következőképpen határozza meg:

*„A fontosabb hazai művelődésszociológiai vizsgálatok eredményeinek megismerése, módszertani szempontból való értékelése.
A hazai olvasásszociológiai vizsgálatok eredményeinek feldolgozása. A legfontosabb társadalmi-foglalkozási és demográfiai rétegek olvasási kultúrája. Az olvasók aránya, az olvasás intenzitása, az olvasmányok összetétele és értéke a különböző korú, nemű, társadalmi helyzetű, iskolai végzettségű stb. rétegeknél.*

A különféle olvasmánytípusok használata és befogadása. Irodalmi ízlés, általános tájékozottság, szakirodalom-használat. A könyvtári és dokumentációs szolgáltatások iránti igények.

A kultúrát közvetítő könyvtáros értékszemlélete.

A hallgatók tapasztalatainak, kisebb vizsgálódásainak összevetése a hazai olvasás vizsgálatok eredményeivel.

Az olvasás, az irodalmi érdeklődés, a könyvtárhasználat vizsgálati módszerei: kérdőív, interjú, kérdőíves interjú, olvasási napló vagy figyelőkarton, megfigyelés.

Az igényvizsgálat módszertana: a vizsgálat tárgyának, céljának meghatározása, a minta kiválasztása, a kérdéssel kapcsolatos forrásművek tanulmányozása, a kérdőívek kitöltése, személyes és csoportos beszélgetések, figyelőkarton készítése vagy olvasónapló vezetése, a felmérés anyagának feldolgozása, értékelése, az igény- és olvasásvizsgálat hatékonyságának megállapítása, az eredmények felhasználása a könyvtári munka javítására.”¹⁴

Az itt ismertetett programmal kapcsolatban a tanítás során a következő problémák merültek fel. A legfontosabb kérdés az volt, rendelkeznek-e a hallgatók általános szociológiai ismeretekkel, illetve ezek közül mennyit kell megtanítani. A tananyag első része feldolgozható a hallgatók önálló munkájának, szemináriumi beszámolóinak segítségével, míg az igényvizsgálat módszereit meg kellett ismertetni, el kellett sajátíttatni ahhoz, hogy önálló vizsgálatokat legyenek képesek végezni. Ehhez persze az is szükséges volt, hogy megismerjék a hazai és külföldi olvasáskutatás eredményeit, és saját munkájuk során tudják alkalmazni azokat.

Tevékenységünk során kezdettől fogva nagy segítséget jelentett e tekintetben az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központjában működő Olvasáskutatási Osztály, amelynek munkatársai nemcsak lehetővé tették, hogy megismerjük és felhasználjuk kutatási eredményeiket, de alkalmanként egy-egy kutatásban tevékeny részvételt is biztosítottak számunkra.

Az 1976/77. tanévtől új tantervet jelentetett meg az Oktatási Minisztérium Pedagógusképző Osztálya az általános iskolai és óvodai pedagógusképzés számára.¹⁵ Ez a tanterv felépítését és tartalmát tekintve alig különbözik az előző, az 1973-ban készülttől, így részleteiben nem kívánok vele foglalkozni.

A szombathelyi tanszéken hosszú előkészítés után 1983-ban kezdtünk foglalkozni a tanterv fejlesztésével, amelyet a következő szempontok indokoltak:

- „a) hogy megtartsuk a képzés eddigi gerincét, a bevált, hagyományos történeti, könyvtártani, olvasásismereti és tájékoztatási tárgyakat, de ezeket frissítsük fel az újabb ismeretekkel, és módszerekkel;*
- b) hogy jórészt új tárgyak keretében megismertessük a hallgatókat az alapvető információ- és kommunikációelméleti, számítás- és könyvtártechnikai ismeretekkel, a hazai és külföldi tájékoztatási rendszerekkel és szolgáltatásokkal /de az egyetemi képzéstől való megfelelő eltéréssel;*
- c) hogy speciális kollégiumokkal és szemináriumokkal orientációt és indítást adjunk bizonyos könyvtártípusok és munkakörök irányában e tárgyak számának oktatási időtartamának, illetve keretének és választékának növelésével;*
- d) hogy a képzés gyakorlatiasabbá tételével és a gyakorlati képzés javításával eleget tegyünk... a szakma igényeinek.”¹⁶*

Nem véletlen, hogy szükségszerűvé vált egy új tanterv előkészítése és bevezetése, úgy vélem, kettős céllal:

- egyrészt, hogy felváltsa a régi, korszerűnek nem mondható tantervet, hisz' a szakma ismeretanyaga megváltozott, amelyet a képzésnek is követnie kellett, ugyanis egyre nagyobb szerepet kapott a könyvtárak tevékenységében, az információszolgáltatás folyamatában a számítógép, így szükségessé vált megismertetni az ezekkel kapcsolatos lehetőségeket, az információszolgáltatás modernebb, gyorsabb formáit;
- másrészt a bekövetkezett társadalmi és kulturális változások rávilágítottak az olvasási szokások változásaira, az olvasás és nem olvasás problémáira, ezzel is foglalkozni kellett. Ez utóbbi természetszerűen változásokat hozott az olvasásismeret tantárgy tartalmában is.

A könyvtár szak új programja 1985. szeptember 1-jétől volt érvényes, és bár ezt tanszékünk munkatársai állították össze a Művelődésügyi Minisztérium felkérése alapján készült, országosan elfogadott tantervvé vált.

Nem tartom lényegesnek az óra- és vizsgaterv közlését, arra azonban mindenképpen kitérek, hogyan változott ebben az esetben az oktatott tantárgyak köre:

- „– *Könyvtártörténet*
- *Könyvtár és társadalom*
- *Informatikai alapok*
- *Dokumentumismeret, gyűjteményszervezés*
- *Bibliográfiai leírás, katalógizálás*
- *Osztályozás és információkereső technika*
- *Olvasásismeret*
- *Tájékoztató*
- *Könyvtárpolitika, könyvtárszervezés*
- *Fakultative kötelező kollégium*”¹⁷

A *Fakultative kötelező kollégiumok/szemináriumok* című tantárgy a VII. és VIII. félében szerepel. Ezekben a félévekben heti két-két órában

„... valamennyi hallgatónak (...) két orientáló, a specializálódás útján elindító, a szakdolgozatot segítő speciális kollégiumot/szemináriumot kell választania, Ezek tárgya, illetve témája nagyon szerteágazó, ezért a könyvtárügy igényeitől, a tanszék lehetőségeitől függően, a hallgatók érdeklődésére alapozva úgy kell meghirdetni ezeket, hogy a hallgatónak legyen választási lehetősége. ...Néhány példa:

- *A szakkönyvtári munka általános kérdései*
- *Egy-egy tudományterület tájékoztatói problémái*
- *Dokumentációs feltárás*
- *Profilszerkesztés*
- *On-line tájékoztatói rendszerek és keresés*
- *A közművelődési könyvtári munka egyes időszakos kérdései*
- *Gyermek-, iskolai könyvtári munka*
- *Gyermek- és ifjúsági irodalom*
- *Helyismereti munka stb.*”¹⁸

Azért tartottam szükségesnek ismertetni a speciálkollégiumok rendszerét, mert az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének tantervében már az 1960-as évek végén megjelent ez az oktatási forma, és amellyel tanulmányaim során már magam is találkoztam, én elsősorban az iskolai könyvtári munkával foglalkoztam. Bár húsz évvel később más ismeretanyagot tanítottam, az egyéni indíttatás mégis saját tanulmányaimhoz köthető.

Ebben a tantervben azonban külön figyelmet érdemel az *Olvasásismeret* tantárgy, amely itt már négy féléves, a IV–VII. félévben a következő megoszlásban: IV. félév: olvasásszociológia, V–VI. félév: olvasáspszichológia, könyvtár-pedagógia, VII. félév: olvasószolgálati ismeretek. Fontosnak tartom itt ismertetni a IV–VI. félév tematikájának bizonyos részleteit, mert talán ez mutat legtöbb rokonságot azzal az ismeretanyaggal, amelyet Kovács Máté bibliológia címszó alatt fogalmazott meg.

„*Olvasásismeret:*

Elméleti anyag: IV. félév:

A szociológia tárgya, vizsgálódási területei, módszerei. (...)

Az olvasáskutatás szociológiai módszerei, az ilyen jellegű vizsgálatok menete, vizsgálati típusok, mintaválasztás, az adatgyűjtés módszerei közül főként a kérdőíves interjú, a kérdőív szerkesztése, kérdéstípusok, a skálák fajtái. Példák az egyes olvasásvizsgálatok módszertani megoldásaiból.

A modern értelemben vett magyar olvasóközönség kialakulása, az irodalmi műfajok iránti igény változásai. (...)

Az olvasáskutatás helyzete a felszabadulás után. Az olvasást meghatározó demográfiai, szociológiai tényezők. A hagyományos és az elektronikus tömegkommunikációs eszközök használata, az életmód, szabadidő kérdése. A könyvkiadás, könyvvásárlás és a családi könyvtárak jellemző vonásai. Az olvasás, könyv- és könyvtárhasználat mennyiségi és minőségi jellemzői a különböző társadalmi csoportok körében....

V. félév:

Az írásbeli közlés és olvasás fiziológiai és pszichikai folyamata. Az olvasás útján nyert ismeretek feldolgozása: a gyorsolvasás, a kutatás, a szellemi munka technikája. Az olvasási gyakorlat alakulásának feltételei: jártasság, készség. A készség megszerzésének fokozatai. Az írásművek típusai az olvasás szempontjából.

A műalkotás és műbefogadás lélektana. Alkotóképesség és személyiség. Az empátia. Az attitűd fogalma, attitűd és viselkedés, az attitűdök változása. Az olvasás indítékai, olvasói beállítódás. Az illusztráció és a műbefogadás kapcsolata.

Az egyes olvasmánytípusok és az olvasás kapcsolata. (...).

A gyerekek olvasásának lélektana. A személyiségfejlődés és az olvasás kapcsolata az egyes életkorokban. A motiváció szerepe az olvasmányválasztásban. Életkori sajátosságok, réteg- és nem-specifikus olvasmányválasztásai szokások. Az olvasmány szerepe a személyiség fejlődésében. A szépirodalmi olvasmányok és a személyiségfejlődés. A személyiségjellemzők és az ízlés kapcsolata. Az ízlésfejlesztés lehetőségei és korlátai. Az értékrend és kérdései. Az olvasói értékrend és a könyvtáros értékrendje. Olvasás és gyógyítás, biblioterápia.

VI. félév:

Az olvasókkal való egyéni és csoportos foglalkozások pedagógiai és pszichológiai problémái: propaganda és meggyőzés, az előítélet, a konformitás. Az érzékenységet fejlesztő és a vonatkozási csoport. A könyvtáros személyisége, a könyvtáros mint modell. A kapcsolatteremtés, a közönségkapcsolat fogalma és területei.

Személyiségformálás, - szocializáció, öröklés, környezeti hatások, nevelés. (...).

Az olvasóvá nevelés fogalma, pedagógiai problémái. Az olvasóvá nevelés és a tanterv kapcsolata. Olvasáspedagógiai kísérletek. Az olvasóval való egyéni illetve csoportos foglalkozás kérdései. Kapcsolatteremtés a különböző nemű, korú és foglalkozású olvasókkal. A kapcsolatteremtés feltétele: az olvasó személyiségének megismerése.

Csoportos foglalkozások a könyvtárban, ennek eszközei és módszerei: tanórák és egyéb foglalkozások különböző olvasócsoporthoz számára. A könyvtár feladata a nevelés egyes területein, az egyes olvasórétegek ellátásában. A hátrányos helyzetű olvasók és olvasói csoportok, ezek segítésének eszközei és módszerei. Az olvasótábor. A könyvtáros nevelő és közvetítő szerepe.”¹⁹

A tárgyhoz mind a négy félévben heti 1 vagy 2 órában gyakorlat, szeminárium kapcsolódott, amely lehetőséget adott arra, hogy a hallgatók önálló tevékenység során is kipróbálják a tanultakat. Ennek tananyaga a következő:

„Gyakorlat

Az elméleti ismeretek és a szakirodalom megvitatása, elmélyítése, a könyvtárban alkalmazható pszichológiai és pedagógiai tudnivalók, eljárások, módszerek gyakorlati tevékenységen keresztül történő elsajátítása. Referátumok készítése és megvitatása. Adminisztratív tudnivalók gyakorlása.

Esettanulmányok készítése és elemzése, a kulturális tevékenységek (kiemelten az olvasás) szerepének változási folyamatáról.

A kapcsolatteremtés, az olvasóval való egyéni foglalkozás módjainak gyakorlása helyzetgyakorlatok segítségével. (Videofelvételek bekapcsolásával.)

Különböző könyvtárakban végzett megfigyelés különböző korú, nemű és foglalkozású olvasók olvasmányválasztásáról, olvasmányszerkezetének alakulásáról. (Magno-felvétellel készített olvasó-portrék.)²⁰

Az itt ismertetett tananyag nagyon közel áll ahhoz a megfogalmazáshoz, amelyet a bibliológia Kovács Máté-i felfogásáról olvashatunk.

A szombathelyi képzés során négy-öt évenként változtak a tantervek, vagy legalábbis módosítottuk azokat aszerint, hogy megfeleljenek a mindenkori társadalmi elvárásoknak, megfelelően kövessék a szakma folyamatos változásait. Ezt tükrözik az 1989-ben, illetve 1992-ben készült tantervek is, amelyeket elsősorban azért említek, mert új tantárgyak megjelenését hozták: akkor vált önálló tárggyá a kommunikációs készségfejlesztés, a kutatómódszertan vagy a menedzsment.

Ennek persze az is oka, hogy közel tizenöt év alatt nemcsak a társadalmi elvárások változtak meg a könyvtárossággal kapcsolatban, de megváltozott az a technikai háttér és eszközpark is, amelynek eredményeként a számítógép összes előnyével együtt helyet követelt magának az információellátásban. Ugyanakkor az 1980-as és 1990-es

évek külföldi trendjeit figyelembe véve olyan változások jelentek meg a tantervünkben, amelyek mellett nem lehet szó nélkül elmenni. (Az 1990-es években tanszékünk tagjainak több alkalommal lehetősége volt Koppenhágában, Stuttgartban és Aberdeenben megismerkedni az ott folyó könyvtáros képzéssel, ezek a tapasztalatok is hozzájárultak az új tanterv kialakításához.) Ez a tanterv a LISTEN TEMPUS JEP támogatásával készült, és 1997. szeptember 1-jén lépett életbe, és éppen azon hatások miatt, amelyek szerepet játszottak elkészítésében, kissé több figyelmet érdemel.

Az 1997-es tanterv

A tanterv az alapozó tárgyakat külön blokkba sorolja, ám éppen a társadalmi elvárások miatt megváltoztatja, sőt a szaknyelv elsajátítása érdekében kibővíti azokat.²¹

A tanterv több blokkra oszlik, ezek közül a legfontosabbakat ismertetem. E tantervben már tulajdonképpen a szakirányok is megjelentek, amelyek a könyvtárosi munka egy-egy szakterületére készítettek fel bővebben. Ebben az időszakban három szakiránnyal számoltunk, amelyek általában minden évben meghirdetésre kerültek, és el is indultak, bár nem azonos hallgatói létszámmal:

- Könyvtárosi szakirány
- Könyvtárostanári szakirány
- Információmenedzser szakirány

Az alapozó tárgyaknál voltak olyan ismeretek, amelyek a teljes évfolyamra vonatkoztak, tehát elvégzésük mindenkinek kötelező volt, ezek az alábbiak voltak:

- Kutatásmódszertan
- Kommunikációs készségfejlesztés
- Számítógép használati alapok
- Angol szaknyelv

Természetesen érdemes lenne foglalkozni a különböző szakirányok speciális tantárgyaival is, de úgy vélem, témánk szempontjából nem kapcsolódik szorosan ide, és elemzésük, ismertetésük túl messzire vezetne. Kiemelem azonban, hogy minden szakirányon tanultak a hallgatók haladó kutatómódszertant, amely elsősorban a szakdolgozat készítését segítette, könnyítette meg.

* * *

Visszatérve az alapkérdésre – hogy érezhető-e Kovács Máté hatása a szombathelyi képzésben? –, azt kell mondanunk, hogy igen. Ez azonban a tantervekben kevésbé mérhető le, viszont a tanszéken 1974-től hat olyan oktató tanított – köztük jómagam is –, akik a professzor úr tanítványai voltak. Úgy gondolom, nemcsak az ismeretanyagot próbáltuk közvetíteni az ő szellemében, de emberi példája vonásait is megőriztünk, és megpróbáltuk felhasználni saját munkánkban. Ezt elsősorban a hallgatókkal való kapcsolattartás, a velük való foglalkozás során igyekeztünk kamatoztatni, különösen a szakdolgozati konzultációkon, de szívesen meghallgattuk a hallgatók egyéni problémáit is, és ha tudtunk, segítettünk. Ennek az „odafigyelésnek” sajátos területe volt a tudományos diákköri tevékenység, ahol szépen lemérhető volt, hogy a hallgató – az őt érdeklő téma mellett – tanárt is választott, aki igyekezett minél

nagyobb odafigyeléssel terelgetni a dolgozatírókat, minél alaposabban felkészíteni a TDK-konferenciákon való eredményes részvételre, sikeres szereplésre. Ugyanakkor figyelemmel kísértük és segítettük a hallgatók elhelyezkedési lehetőségeit, figyeltük az álláslehetőségeket, és igyekeztünk tanácsot adni a mindenkori végzősöknek.

Elsősorban saját személyiségünkön keresztül adtuk tovább és képviseltük azt a hatást, amit az ELTE Könyvtártudományi Tanszékén a tanulmányaink során Kovács Mátétól elsajátítottunk.

JEGYZETEK

- 1 Kovács Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. Bp. 1970. 61 p. (<http://mek.oszk.hu/06700/06707/06707.htm>)
- 2 i. m. 19-20. p.
- 3 i. m. 27. p.
- 4 Egyetemi tanulmányaimat 1960-1965. között végeztem, ezért utalok erre a tantervre.
- 5 i. m. 28-29. p.
- 6 i. m. 32. p.
- 7 Kovács Máté: Tájékoztató a könyvtárosok és dokumentálók szakképzésének helyzetéről és főbb problémáiról. (Vázlat a Magyar Könyvtárosok Egyesületének 1971. évi szombathelyi vándorgyűlésének résztvevői számára.) 1971. Kézirat.
- 8 Lásd: 1 sz. jegyzet 32. p.
- 9 Kovács Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = Klny. A Magyar Könyvszemle 1961. évi különszámából. Bp. 1961. 23. p.
- 10 Lásd: Tóth Gyula: A szombathelyi könyvtárosképzés 30 éves. Múlt, jelen, jövő. = Vasi Szemle, 1992. 4. sz. 525–535. p.; Pálvölgyi Mihály: A könyvtárosképzés 40 éve (1962–2002.). In: Negyvenéves a szombathelyi könyvtárosképzés. Tanulmányok az oktatásról és a szakma gyakorlatából. Szerk.: Csáki Pál. Szombathely, 2002. Berzsényi Dániel Főiskola Könyvtár- és Információtudományi Tanszék, 5–23. p.
- 11 Gróf Ervin, Czibalmos Andrásné és Tóth Gyula.
- 12 Az általános iskolai és óvodai pedagógusképzés TANTERVEI az 1973/74. tanévtől a nappali és a levelező tagozat számára. Melléklet a művelődésügyi miniszter 117/1973. /M.K.9./MM. számú utasításához. Főszerkesztő és felelős kiadó: Miklósvári Sándor. Bp. 1976. Művelődésügyi Minisztérium Pedagógusképző Osztály, 238. p.
- 13 i. m. 7. p.
- 14 A tanárképző főiskolák tantervi programjai. (Könyvtár szak.) Összeállították a Könyvtári Szakbizottság tagjai. Debrecen, 1974. 12. p.
- 15 Az általános iskolai és óvodai pedagógusképzés tantervei az 1976/77. tanévtől. Szerk.: Miklósvári Sándor. Bp. 1978. (A könyvtár szak tanterve. 195–204. p.)
- 16 A főiskolai könyvtárosképzés helyzete és fejlesztése. Összeáll. Tóth Gyula. Szombathely, 1983. május 20. Kézirat. 6–7. p.
- 17 A könyvtár szak programja. (Érvényes 1985. szeptember 1-től). Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Könyvtári Tanszék. 3. p.
- 18 i. m. 47-48. p.
- 19 Lásd.: 18. sz. jegyzet, 31–34. p.
20. i. m. 36. p.
- 21 A könyvtár szak tanterve. (Érvényes 1997. szeptember 1-jétől.) Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Könyvtár-Informatikai Tanszék. Szombathely, 1997. Kézirat.

Kovács Mária

Nem csak a fogházakat, a könyvtárakat is látogatta

Kétszáz éve született Szemere Bertalan

Szemere Bertalan író, politikus első nyomtatásban megjelent könyve a büntetés-végrehajtásról szól, de az általa tervezett „magány-rendszer” elvei szerint működő javító-fogházhoz is kellettek könyvek. Minden „kamra” alapvető felszereléséhez tartozott a Biblia, és más, értékes irodalmi művekkel is szeretne volna ellátni a fogvatartottakat. Az 1838-ban Kassán napvilágot látott *Terve egy építendő javító-fogháznak a 'magány-rendszer' elvei szerint* című kötetben elsősorban külföldi tapasztalataira hivatkozik a szerző. De a később megjelent naplójegyzeteiből az is kiderül, nemcsak a börtönöket, a javító-nevelő intézeteket, de a népiskolákat, az egyetemeket, a könyvkiadókat és a könyvtárakat is felkereste az 1836-ban megkezdett egyéves nyugati tanulmányútja során. Szemere Bertalan születésének 200. évfordulója jó alkalom arra, hogy meglátogassuk vele a korabeli könyvtárakat, és körülnézzünk az egykori sajtó- és a könyvpiacra.

Köszölgélat – gondolattal, szóval és cselekedettel

Az ünnepléshez elegendő indok lenne az is, hogy kétszáz éve, 1812. augusztus 27-én a borsodi Vattán született Szemere Bertalan, aki jogi tanulmányai és külföldi utazásai után Borsod vármegye főszolgabírójaként, majd másodalispánjaként, végül alispánjaként, később országgyűlési képviselőként, 1848-as belügyminiszterként, Kossuth kormányzósága idején miniszterelnökként szolgált hazáját. De hogy egy könyves–könyvtáros folyóiratban is megemlékezünk róla, annak az az oka, hogy íróként és politikusként egyaránt jelentős mértékben támogatta az olvasás, az irodalom, a közművelődés ügyét. Sőt, egy kis képzelőerővel azt is kiolvashatjuk írásaiból: a maga módján szorgalmazta a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* megjelenését. Igaz, nem írta, nem írhatta le szakmai folyóiratunk címét, de pontosan megfogalmazta, miért lenne szükség a különböző témákat felölelő, enciklopédikus igényű időszakos kiadványok mellett (vagy helyett) egy-egy témát alaposabban feldolgozó, speciális igényeket kielégítő lapokra is, és persze az igényfelkeltésről, az olvasóközönség megteremtésének szükségességéről sem feledkezett meg. A következőket írja 1837. február 26-án Párizsban:

„Mindenik folyóiratunk mindenre kiterjeszkedik, mindenik magába ölel, egy ágra egy sem adja magát, s így egyet sem merít ki egy sem. Mondják: spe-

cialis folyóirat nekünk még nem való. Kérdem, hát az enciklopédiai folyóiratok miért enyésznek el egymásután, hideg részvétlenségben miért tengenek? Azért, mert azt mondjátok: mindennek írtok, midőn valósággal senkinek sem írtok. Én esztétikát óhajtok s nemzeti gazdasággal, más történeti tanulmányokban gyönyörködik s költeményekkel, más philosophiai dolgokat kíván és számvetési föladatokkal telvék munkátok. Eszerint mindenik az egészért fizet, hogy bírja az egypár értekezést, mi ágabeli. Természetes következte, visszavonulás a vállalattul, mert mi senkit nem elégíthet ki, elhagyatik. A közönség a specialis folyóiratot még nem bírja meg, ezt mondják más okul. S ti a közönséget enciklopédiai lapok által akarjátok reá elkészíteni? Fonák igyekezet! Közönség nem készülődik, de készíttetik, mindenik tudomány, munka maga készít magának.”¹

Nem könnyű feladat a 175 évvel ezelőtt született szöveget olvasni, de ha szánunk rá egy kis időt, megértjük a benne foglalt gondolatot. És ez a lényeg: a gondolat. Ezt kell megörökíteni, megőrizni, másoknak is tovább adni. Ezt már a nyugati tanulmányút elején, 1836. október 4-én megfogalmazta Szemere.

„E napokban a mezőre sétálék egy német tudóssal. Ez növényeket, csigákat, ásványokat izzadva gyűjtögetett. Különös! A csigákat s fényes kavicsokat utunkról felszedjük, a lepéket szorgalmasan gyűjtögetjük, hervadó növényeket gonddal rakunk tádba, jövedelmünkről, ha fillérekbeül állnak is könyvet viszünk: de gondolatainkat, mikben talán egy jövőendő szendereg, elhullni engedjük, mint őszi falevelet, mit lekap a szél s örökre elvisz.”²

Szemere Bertalan szerencsére papírra vetette és könyvekben is közzétette gondolatait. Nem maradt fenn ugyan minden naplójegyzete, levelezése szintén töredékes, de a fennmaradtakból is kiderül: nemcsak szavakkal, de tetteivel is igyekezett szolgálni a hazát.

A közíró és a közbeszéd

Szemere Bertalan írói tehetsége korán megmutatkozott, és az szintén hamar kiderült: a politikai pályán is sikeres lehetne. Sárospataki diák volt, amikor megjelentek első írásai, és már ekkor részt vett az egyesületi, a közösséget szolgáló munkában is. Kölcsey és Kazinczy Ferenc egyaránt biztatta: haladjon tovább a megkezdett pályán. A következő sorokat Kölcsey Ferenc írta barátjának, a péceli Szemere Pálnak a 22 éves ifjúról.

„A mi Bertink holnap indul feléd, s ezen alkalomra várahoztam. Fogadd öcsédet kegyesen, ez egy szeretetre méltó, s jól készült, s elveket kereső ifjú, ki nekem szeretetemet s bizodalमत nagy mértékben bírja. Ő a nyelv grammatikáját tanulta, s tiszta, kellemes prózát ír; s van benne elég talentum, hogy literátorink közt egyszer akkor díszben tűnjön fel; de az én kinézéseim nem annyira azok, hogy ő literátor legyen, mint azok, hogy hivatalbeli.

Ez a gyermek, ha minden meg nem csal, a polgári pályán nem utolsó jelenet lesz; s országunk mostani helyzetében én inkább ohajtom, hogy a megyéken s országgyűléseinken előítéletlen, szabadelmű, merész lelkű, s nem ingó férfiak támadjanak, mint jó drámairók. E népnek gyorsan jövő segédre van szüksége, hogy saját érdekei felől felvilágosíttassék. E hitben szoktam az ifjúság lelkesebbjét magam körébe vonni, s előttök a nemzet jelen s jövő állapota felett a leplet olykor-olykor széjjelvonni, hogy tekinteteik a kellő pontra függesztessenek. E vala oka, hogy Bertivel gyakran órákig értekezém, s szeretem remélni, hogy termékeny kebelvel fogadá intéseimet. Isten adjon e nemzetnek szebb jövőndőt!”³

Tehát Kölcsey Ferenc útmutatásának is szerepe lehetett abban, hogy az ifjú Szemere Bertalan elsősorban a közügyekért kezdett dolgozni, de természetesen szót emelt a magyar nyelv ügyéért, a miskolci Kaszinó elnökeként jelentős szerepe volt Borsodi Olvasókör megalapításában, az 1843. július 19-ei miskolci tűzvészben elpusztult színház újjáépítésében. Kiváló szónok hírében állt. Fennmaradt beszédeibe is érdemes beleolvasni, nemcsak a reformkor történetének jobb megismerése miatt, hanem mert írásművekként is figyelemre méltóak ezek a szövegek.

A már idézett *Terve egy építendő javító-fogháznak a’ magány-rendszer’ elvei szerint* című kis könyvét ugyan „Borsod vármegyének tömlöcügyben munkálkodó küldöttségének” ajánlotta Szemere, és miután Európában „24 legújabb ‘ s legjelesb’ fogház” meglátogatása után vetette papírra tervét, azt hihetnénk, hogy elsősorban szakkönyv ez – jogi hivatkozásokkal, működési szabályzattal, épülettervezéssel. Valóban: nem szépirodalmi céllal írta, de igényessége példaértékű, érvelése meggyőző. Olvassuk csak!

„Mennél félelmesb a’ tömlöci magány, a’ felügyelők bánásmódja annál engesztelőbb legyen. Hatás és ellenhatás egymás nélkül léteziketlen. Szelid mód érzékennyé, igazságos bánás nemessé, emberséges szó engedelmessé, részvevő beszéd fogékonná, nem érdemlett vigasztalás bűnbánóvá teszi az embert. Olly tisztviselőket válasszunk, kik ezt ne feledjék.”⁴

A második kötete, a nyugati utazásai során készült naplóbejegyzéseit tartalmazó *Utazások külföldön* című műve az 1840-es megjelenés – és némi cenzúrázás – után sikerkönyv, kortársai számára „kötelező olvasmány” lett. A személyesen tapasztalt valóság tényeinek rögzítése mellett olyan gondolatokat is megfogalmazott, amelyek a XXI. század embere számára is megfontolásra érdemesek. Azt írja például:

„...ifjaink, mielőtt pályára lépnének, menjenek utazni; nem gyönyörért pusztán, de tanulásért, nem elveszve a külföld csodálásában, hanem mindig emlékezve a hazára. A téstába, mely erőitlen, élesztőt így kell hordani; a kandalló tűzébe, mely hamvadoz, szellő kell, hogy égjen ismét.”⁵

Több mint 170 éve megfogalmazott mondatok ezek, de ma is pontosan értjük. Legfeljebb azon értetlenkedhetünk egy kicsit, hogyan maradtak ki az irodalom-

könyvekből, idézetgyűjteményekből. Ha nem is a XIX. század legismertebb, legnépszerűbb írója volt Szemere Bertalan, későbbi mellőzöttségében szerepet játszhatott az is, hogy megromlott a viszonya Kossuth Lajossal, és ezért sokan elítélték őt. A Kossuth-kultusz idején könnyen legyinthettek a politikai ellenfelek Szemere irodalmi munkásságára is.

Az emigrációs évekből fennmaradt levelek, feljegyzések mind-mind azt erősítik, hogy Szemere Bertalan betegségéhez is hozzájárulhatott egyre inkább elhatalmasodó, mániává váló Kossuth-ellenessége.

Nyugati példák

Szemere Bertalan jegyzeteiből tudjuk, hogy az 1836–1837-es európai útja során a különböző intézmények – fogházak, színházak, egyetemek, iskolák stb. – között felkereste a könyvtárakat is, és ahol erre lehetősége volt, adatokat gyűjtött az irodalmi életről, az írók, költők helyzetéről, a művek megjelenésének feltételeiről.

A könyvtárakban elsősorban a magyar szerzők műveit, a Magyarországgal kapcsolatos irodalmat kereste, de számos érdekes adatot is közöl nyugati közkönyvtárakról. Innen tudták meg a magyar olvasók többek között azt, hogy 1837-ben: „Párizsban számtalan kölcsön könyvtárak s olvasóteremek vannak (egész Franciaországban 24.000), amazokban a legjelesb könyveket, ezekben, melyek minden utcában boltként állanak nyitva, a legújabb hírlapokat egy vagy több példányban megkaphatod.”⁶

Azt is Párizsban írta le: „Franciaországban az írószág osztály, rang, s az író osztály, rang, címnév, épp úgy, mint a nemes, pap, kalmár, katonanév. 'Író, tudós' címiül sehol nem íratik Franciaországon kívül, hol Hugo Victor, Dumas stb. neveik után ott látni: »homme de lettres«; ez már magában mutatja hogy itt az írói osztálynak mind fontossága, mint méltósága megismertetik.”⁷

Részletesen elemezte a könyvkiadás helyzetét, feljegyezte azt is, miért és mennyit fizet az írónak a kiadó, hogyan honorálják szerzőiket a folyóiratok, a színházak, és egy-egy könyvért, lapszámért, színházjegyéért mennyit fizetnek az olvasók, a nézők.

Kéziratos könyvomat – elektronikusan

A szabadságharc bukása után hazáját elhagyni kényszerülő Szemere Bertalan a megélhetési gondok miatt kénytelen volt kereskedői mesterséggel is foglalkozni, de az írásról, az irodalomról sem mondott le. Kiterjedt levelezést folytatott – többek között Teleki Lászlóval, Batthyány Kázmérral, Vay Miklóssal, Marx Károlylyal, Erkel Ferencsel –, pamfletet írt a magyar emigrációról, a *Politikai jellemrajzok* című írásában részletesen kifejtette véleményét a magyar szabadságharc vezetőiről, és megírta az *Utazás keleten* című útinaplóját is.

Párizsban jelent meg – kéziratos könyvomatként sokszorosítva – versesfüzete, a *Lombok és tövisek*. A *Forradalmi jellemrajzok* alcímet viselő kiadvány epigrammái elsősorban a szabadságharc szereplőit mutatják be. De: „E füzetben van néhány distichon, melyekben Magyarország különböző nemzetiségeihez fordul s melyeknek

nagy része ma is aktuális” – írta 1920-ban a Vasárnapi Újság, amikor június 6-i számában közreadta az *Intő szavak a Magyarországon lakó népfajokhoz* című összeállítást.⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivumában megtalálható ez a lap, így Szemere Bertalan hét verséhez könnyen hozzáférhet a mai olvasó. Eredetileg sem sok készülhetett a könyvecskéből, Magyarországon is csak kevesekhez juthatott el. Ma már igazi könyvritkaság a *Lombok és töviskék*. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában találtunk egyet, és Miskolcon – ahol mindig nagy tiszteletnek örvendett Szemere Bertalan – szintén csak egyetlen példány maradt fenn – legalábbis a hozzáférhető nyilvántartások szerint a miskolci közkönyvtárban csak egyet őriznek ebből a kiadványból. A II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár Helyismereti részlegében, a Régi könyvek tárában található a 2004-ben restaurált példány. Sajnos, valamelyik korábbi tulajdonosnál figyelmen kívül kötötték újra a kötetet, és néhány lapból olyan sokat levágtak, hogy a sorok vége hiányos. Ennek ellenére igazi szellemi kaland lenne kézbe venni a félbörkötéses kis könyvet, de erre senkit nem biztatnánk, mivel állományvédelmi okokból elzárva őrzik – mégis bárki böngészheti a verseket. A restaurálás előtt megtörtént ugyanis a *Lombok és töviskék* digitalizálása, így a könyvtár honlapján keresztül, a Borsodi Digitális Könyvtárból és az online katalógusból is elérhetjük a kötetet.

„*Hazatalált-e Szemere Bertalan jobbik része? Esméi, művei hazataláltak-e?*” – tette fel a kérdést egyik akadémiai előadásán Albert Gábor író, a Szemere-életmű kutatója.⁹ A válaszok a kérdőjelekben vannak. Nem könnyű olvasni Szemere Bertalan sorait, de – ha rákapunk a stílusára, szóhasználatára – megkedvelhetjük. Az is igaz, hogy nem könnyű megtalálni, megőrizni és másokkal is megosztani kincseinket, a régi könyveket. De nem lehetetlen. Ha most indulna külföldi tanulmányútra Szemere Bertalan, ő biztos megnézné a digitalizáló műhelyeket is!

JEGYZETEK

- 1 Szemere Bertalan: Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Bp., Helikon, 1983. 185. p.
- 2 Szemere Bertalan: uo. 13. p.
- 3 Kölcsey Ferenc levelezése. Válogatás. Sajtó alá rendezte: Szabó G. Zoltán. Bp., Gondolat, 1990. 177–178. p.
- 4 Szemere Bertalan: Terve egy építendő javító-fogháznak a 'magány-rendszer' elvei szerint. Kassa, Werfer Károly Könyvnyomó Intézete, 1838. 53. p.
- 5 Szemere Bertalan: Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Bp., Helikon, 1983. 326. p.
- 6 Szemere Bertalan: uo. 138. p.
- 7 Szemere Bertalan: uo. 182. p.
- 8 http://epa.oszk.hu/00000/00030/03438/pdf/VU_EPA00030_1920_11.pdf Letöltés ideje: 2012. június 20.
- 9 <http://www.mmakademia.hu/ab/8/802.php> Letöltés ideje: 2012. június 20.

Filip Gabriella

Zsidai József
(1934–2012)

A Miskolci Egyetem Könyvtára búcsúzik egykori főigazgatójától, az intézmény és a magyar könyvtárügy meghatározó egyéniségétől, Zsidai Józseftől. Munkássága igen szerteágazó volt, gazdag életutat járt be. 78 évesen távozott körünkől. Mély főhajtás illeti meg: elismert szakember volt, oldalakat venne igénybe írásainak felsorolása, tevékenységének méltatása.

1934. január 23-án született Felpécen (Győr megyében). Szülei uradalmi cselédek, 1945 után egyéni gazdálkodók, majd állami gazdasági alkalmazottak voltak.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végzett magyar nyelv és irodalom–könyvtáros szakon 1958-ban, okleveles könyvtáros és középiskolai tanári diplomát kapott. Bölcsészettudományi doktorátusát 1960-ban szerezte az ELTE-n, 1988-ban irodalomtudományból védte meg kandidátusi disszertációját *A könyvtárközi együttműködés elvi alapjai és meghatározó tényezői* címmel.

Első munkahelye 1958–59-ben az Országos Széchényi Könyvtár zirci Reguly Antal Tudományos Könyvtára volt, azután 1959–1961 között az ELTE Rektori Hivatal tudományos munkatársaként kulturális és tudományos ügyeket intézett. 1961-ben került Miskolcra, a Nehézipari Műszaki Egyetem könyvtárának élére, ahol első feladatául azt kapta, hogy hozzon létre az egyetem rangjához méltóan működő egyetemi könyvtárat. Az ő nevéhez fűződik az 1969-ben átadott, nemzetközi színvonalú magyar egyetemi könyvtárépület megterveztetése és megépíttetése. 35 évig vezette a könyvtárat, 1996-ban vonult nyugdíjba, de 2003-ig még aktív kutatómunkát végzett.

1965-től az IATUL (Műszaki Egyetemi Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége) elnökségi tagja, majd 1967-től 1969-ig elnökhelyettese volt. 1978–1982 között a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöki posztját töltötte be. Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiumának is alapító tagja lett 1992-ben. Ugyanezen évben az Állami UNESCO Bizottság Információs albizottságba választották be.

Szakmai eredményei közül leginkább a Borsodi Vegyipari Szakirodalmi Együttműködés létrehozására volt a legbüszkébb, amelynek keretében 1971-től az egyetemi könyvtár és négy nagy vegyipari vállalat (Borsodi Vegyipari Kombinát, Tiszai Vegyipari Kombinát, Észak-magyarországi Vegyiművek, Tiszai Kőolajipari Vállalat) működött közre a legmodernebb szakirodalom beszerzésében. Az együttműködés a cégek külföldi tulajdonba kerüléséig állt fenn.

Intézményes együttműködést alakított ki a Freiburger Bergakademie (NDK), a Nagybányai Bányászati Egyetem, a Szlovák Központi Bányászati Levéltár és Múzeum (Selmechánya) és a könyvtára között. Közös rendezvények, kiállítások, ki-

adványok jelezték az elért eredményeket. A könyvtár bekapcsolódott a nemzetközi szakmai életbe, számos látogató érkezett mind keletről, mind pedig nyugatról.

Zsidai József igazgatása alatt, 1982–1986 között került sor az egyetemi levéltár és múzeum jogi kereteinek kialakítására, a Levéltár megalapítása 1982-re, a múzeumé 1985-re esik.

Egyre ismertebb és látogatottabb lett a Selmeci Műemlékkönyvtár, amelyet magas szinten rendeztek és reprezentatív körülmények között mutattak be az 1970-es évektől. Évente három-négyezer külföldi látogató tekintette meg, illetve végzett benne kutatásokat.

1970-ben és 1982-ben az egyetemen fogadták az MKE Országos Vándorgyűlését. 1972-ben a könyvtárban tartották az IFLA kongresszusát. Az Egyetemi és Főiskolai Könyvtárak II. Országos Konferenciája 1975-ben volt, 1991-ben az egyetemen rendezték a magyar egyetemi könyvtárak I. Országos Számítástechnikai Konferenciáját. 1994-ben a könyvtár nemzetközi konferenciát rendezett Georgius Agricola (1494–1555) születésének ötszázadik évfordulóján a korszakalkotó *De re metallica* című (1556) összes eddigi kiadásának (86 kiadás) kiállításával. 1995-ben Péch Antal (1822–1895) centenáriumi konferenciára került sor Kosáry Domokos MTA elnök plenáris előadásával.

Szakmai kutatási területe széles körű volt, legjobban – mint annak idején diszsertációjának témája is jelezte – a könyvtárak együttműködése, bekapcsolódásuk a szakmai ipari életbe és a felsőoktatásba témakörök foglalkoztatták, e téren fejtett ki itthon és külföldön egyaránt ismert és elismert publikációs tevékenységet. Külföldön megtartott és megjelentetett előadásainak száma 26 volt. Két önálló kiadványban adták közre téziseit, mintegy száz tanulmánya és szakmai írása jelent meg nyomtatásban.

Szeretett oktatni, több évtizeden át tartott élvezetes előadásokat a gépészmérnök és közgazdász hallgatóknak *Dokumentumismeret és Könyvtárhasználat* címmel.

Utolsó nagy ívű szakmai elképzelését a hazai könyvtári szervezet átalakításáról és lehetséges finanszírozásáról nyugállományba vonulása előtt, 1996-ban fejtette ki a *Könyvtári Figyelő* lapjain.

Zsidai József alkotó könyvtáros és jó vezető volt. Szakmai eredményei mellett emberi nagyságának, vezetői hozzáállásának méltatása sem maradhat el. Munkatársai szerették, becsülték. Emberséges volt, figyelt minden beosztottjára, szeretett beszélgetni velük, ismerte családi hátterüket, gondjaikat, örömeiket.

Nagy formátumú embert veszítettünk el személyében. Nyugodjék békében.

Burmeister Erzsébet

Imre László (1935–2012)

Most is előttem van nyúlánk, sovány alakja, ahogy megismertem több évtizeddel ezelőtt. Aztán a könyvtáros hivatás összekötött vele és kollégáival, meg azokkal a járási, városi könyvtárigazgatókkal, akikkel együtt dolgoztunk a kultúra e fontos területén. Sajnos, azok, akik leginkább értették és értékelték az igazgatóként végzett erőfeszítéseit, mert maguk is ilyen munkakörben dolgoztak, már nincsenek közöttünk. Laci volt az egyik, aki legrégebben kezdte könyvtárosi pályáját, és legtovább volt igazgató.

A sárbogárdi Járási Könyvtárban 1958-ban szervező munkatársként kezdett dolgozni, rövidesen ő lett az intézmény vezetője 1961. szeptember 1-jétől

1995. június 22-éig volt igazgató, nem akármilyen körülmények között. A hatvanas években következetes szervező és irányító tevékenységének eredményeként a járás könyvtárai a legjobbak közé küzdöttek fel magukat a megyében. Ekkor kapta első miniszteri kitüntetését is. Sokat küzdött a sárbogárdi nagyközségi, majd városi könyvtár jobb elhelyezésért, a szakma anyagi és erkölcsi megbecsüléséért. Minden sikeres lépésnek, kis eredménynek örülni tudott, mert tudta, érezte, hogy sok munka van mögötte, tehát meg kell becsülni. Igyekezett egyensúlyt tartani a járásban végzett munka és a helyi tevékenység között. Kezdetben az olvasómozgalmak, majd a könyvheti, a mezőgazdasági könyvhónapi rendezvények, íróolvasó találkozók – amelyeket munkatársaival együtt – oly sok szeretettel és figyelemmel készített elő, színesítették az olvasókkal való kapcsolatot, s nyújtottak maradandó élményt a résztvevőknek. Mint ahogy felejthetetlenek maradtak a közös tapasztalatcserék, amelyeken részt vehettünk az ország több megyéjében.

Sikerről és kudarcról egyaránt tudósított a *Fejér Megyei Könyvtáros* című kiadvány hasábjain, írásai nyomán a sárbogárdi könyvtár és járás története is felvázolható lenne.

Az a közel négy évtized, amelyet Imre László könyvtárosként és vezetőként megélt, a társadalom életében is sok-sok változást hozott, s a szép pillanatok mellett bizony igen sok nehéz időszakot is. Ezek nem múltak, nem múlhattak el nyomtalanul. Most mégis leginkább a figyelmes, kedves kollégára gondolok, akinek emlékét, akik még élünk, megőrizzük.

Laci! Nyugodj békében!

(Elhangzott a sárbogárdi Huszár temetőben, 2012. június 29-én.)

Hegedűs Éva

Régi Magyarországi Nyomtatványok 1656–1670

Újabb kötete, immár a negyedik tomusa jelent meg az elmúlt évtizedek – alighanem vitán felül állónak tekinthető a kijelentés – legjelentősebb hazai bibliográfiai vállalkozásának. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (követve a kötetben alkalmazott helyesírási gyakorlatot) immár az előkészületekkel és a koncepció kidolgozásával együtt több, mint öt évtizedes múltra tekint vissza; első kötete 1971-ben látott napvilágot. Tudományos jelentőségét, az alapelvek átgondoltságát, a szerkesztés következetességét bizonyítja, hogy az eltelt évtizedek során csak egészen minimálisan módosult az *RMNy* szerkesztésének és közreadásának szempontrendszere, annak ellenére, hogy a vállalkozásban könyvtörténészek több nemzedéke vett és vesz részt. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* megindítója és az Országos Széchényi Könyvtárban működő szerkesztőséget hosszú ideig vezető Borsa Gedeon – e kötet egyik lektora – és Käfer István személye jelenti a folytonosságot, ők évtizedek óta közreműködői a vállalkozásnak. A kutatók középkorú nemzedékébe tartozik Heltai János, Pavercsik Ilona, P. Vásárhelyi Judit és V. Ecsedy Judit: ők a második kötet óta vesznek részt az adattár munkálataiban, amelyeket jelenleg P. Vásárhelyi Judit irányít és ő jegyzi szerkesztőként a negyedik kötetet. A bibliográfia munkálataiba immár bekapcsolódott a harmadik nemzedék, a most napvilágot látott tomos közreadásában feladatot kapott a legfiatalabb generáció képviselőiben Perger Péter és Kovács Eszter. Említsük meg a további munkatársakat is, a szerkesztés és a közreadás különböző munkálataiban közreműködőként részt vállalt Nagy Levente, Szvorényi Róbert, Kovács Zsuzsanna és Nyáry Zsigmondné, a kötetben közölt digitális fotókat pedig Pusztay Istvánné készítette. A kötet Borsa Gedeon melletti másik lektora Bitskey István volt.

Az *RMNy* persze több mint bibliográfia. Elsődlegesen természetesen az, és mint ilyen, részét képezi a magyar nemzeti bibliográfia retrospektív rendszerének. Azonban már a vállalkozás elvi alapjainak kidolgozásakor a klasszikus bibliográfiai funkciók (számbavétel, azonosítás, tájékoztatás) mellett fontos cél volt, hogy a régi magyar művelődés egyfajta tudományos kézikönyve legyen, kritikailag megszűrve regisztrálja és tegye közzé mindazt a tudást, konkrét tárgyi ismeretet, amelyet a kora újkori magyar írásbeliség nyomtatott formában elérhető forrásairól tudni lehet. E recenzió írója elfogultan viszonyul az írásbeliség valamennyi megjelenési formájához, hajlamos arra, hogy azt azonosítsa magával a kultúrával. Ha eltekint érzelmeitől, akkor persze elismeri, hogy ez túlzás, és nagy hiba lenne a kultúrának egy olyasfajta értelmezése, ami azt leszűkíti az írásban hozzáférhető elemekre (már csak azért is hiba lenne, mert nyilvánvalóan az írásos monumentumok nem elhanyagolható része kultúra alatti), kizárva az orális kultúrát, a zenét, képzőművészeteket stb. a fogalom tartalmából. Az azonban állítható, hogy a kultúra átörökítésének leghatékonyabb eszköze a múltban és még a jelenben (és na-

gyon is elképzelhető, hogy a jövőben is) az írás. Régebbi korok műveltségéből, szellemi képzetéből a legteljesebb és legmegbízhatóbb ismeret mégiscsak az írásos forrásokból nyerhető, és az egyéb tárgyi vagy vizuális stb. emlékek értelmezése meglehetősen problematikus lehet szövegek nélkül. Vagyis az RMNy kötetei a régi magyar művelődés egyik legfontosabb forráscsoportjának kritikai megismerését teszik lehetővé, használatuk nélkülözhetetlen a magyar művelődéstörténet valamennyi művelője számára. Tudományos színvonalát és nemzetközileg is jelentős eredményeit mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy 1996-ban napvilágot látott az első kötet német nyelvű változata. A Borsa Gedeon szerkesztésében Németországban kiadott *Alte siebenbürgische Drucke (16. Jahrhundert)* válójában nem más, mint az első kötetben regisztrált német nyelvű erdélyi nyomtatványok könyvészete.

A vállalkozás most megjelent kötetében a szerkesztők ismét megjelentették az *Útmutató a mű használatához* című bevezető részt. Ebből jól láthatóak a vállalkozás állandó elemei és a szerény mértékben, de mégis bekövetkezett változások. Utóbbiak részben a követett gyakorlat egzaktabb megfogalmazását vagy a szakterminológia használatának változásából adódó módosulásokat jelentik (pl. a terjedelem jelölésénél az 'ív', 'ívbeosztás' terminus technicust felváltotta a 'füzet', 'füzetbeosztás'; már nem kizárólag a nyomtatványok tartalmi meghatározásáról van szó a kötetben, hanem azok műfaji elkülönítése is hangsúlyosan megjelent). Az első kötetben még nem volt jelentősége a könyvdíszek esetében a rézmetszetnek, a XVII. századi hazai nyomtatványoknál azonban már megfigyelhető az illusztrációknál, díszeknél a mélynyomású technika alkalmazása, az útmutató így kitér ezekre is. Pontosabban definiálják a szerkesztők a nyomdai dísz fogalmát, kizárva a fogalomból az öntött cifrákat. Adott tételhez kapcsolódó kutatási eredmények között a megbízható szöveg- és mértékadó kritikai kiadáson túl az 1671–1800 közötti hazai kiadások is említődnek. Az első kötetben a vállalkozás megindítóira törekedtek, hogy az összes fennmaradt példányt regisztrálják; a XVII. századi nyomtatványoknak egyrészt valamivel magasabb volt a példányszáma, másrészt kedvezőbb a fennmaradási arányuk, vagyis a századból átlagosan egy-egy kiadásból több példány maradt fenn (többnyire), így már nem szerepel tételelesen az összes konkrét ma is kézbe vehető egyede az edíciónak – csak akkor, ha az ismert darabok száma tíz alatti.

Változatlan az RMNy gyűjtőköre, vagyis az 1701 előtt a történelmi Magyarország területén bármely nyelven, vagy külföldön egészében vagy részben magyar nyelven közreadott nyomtatványokat regisztrálja a tomos. A vállalkozás területi lehatárolása azt jelenti, hogy a Dráván túli, vagyis a szlavón- és horvátországi kiadványok adatait nem tartalmazza a kézikönyv. A történelmi Magyarország területe e XX. századi szempontú definiálásának és az elv átültetésének a művelődéstörténeti kutatásokba újabban komoly kritikusa akadt Monok István személyében. A közelmúltban megjelent, egyébként akadémiai doktori értekezése nyomtatott változatának tekinthető munkájában, *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században* (Bp. 2012, Kossuth Kiadó) című monográfiában egyértelművé teszi álláspontját: „Általában nem értek egyet azzal, ha a mai horvátországi területek történeti kutatását mellőzik a magyar műhelyek. Fel sem vetődik, hogy egy-egy vizsgálat tárgyát ne képeznék a mai szlovákiai ré-

szek vagy a Romániához került egykori magyar régiók (Partium, Erdély, Temesvidék)” (I. m. 7. p.). (Monok István kötete mindezek ellenére mellőzi az erdélyi arisztokrácia gyűjteményeit, így a ’Magyarország’ fogalom nála is erősen leszűkített értelemben szerepel, lényegében a Habsburgok uralta területre, az ún. „királyi Magyarországra” korlátozódik.) Kétségtelenül megfontolandó szempontot vetett fel Monok István, és az is tény, hogy Szabó Károly a XIX. században készült bibliográfiájában regisztrálta a Dráván túli nyomtatványokat. Egyébként nem túl sok kiadványról adhatott számot, Fiumében, Zengg városában, Zágrábban és Varasdon jelent meg összesen néhány tucat, többnyire latin, kisebb mértékben horvát nyelvű könyv a XVI. század elején, a XVII. század legvégén, illetve – Varasdon Manlius János révén – a XVI. század végén. Elképzelhető, hogy egyszer majd sor kerül a Horvát- és Szlavónországban megjelent nyomtatványok regisztrálására is, és akkor egységes területi metszetben lesz tanulmányozható a könyv előállításának és használata, vagyis olvasása. Még akkor is érdemes lenne a könyves műveltség egészét ebben a megközelítésben látni és láttatni, ha persze a kora újkori hazai (hogy megkerüljem a ’magyarországi’ fogalom használatának problematikáját) olvasmányanyag egyáltalán nem azonosítható az itthoni nyomdák kiadványaival, legalábbis a kulturális elit esetében annál lényegesen tágabb volt, elsősorban a külhoni művekből állt.

A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* – köztudott – a Szabó Károly-féle *Régi Magyar Könyvtár*, az RMK első és második részét, vagyis a nyelvi és területi hungarikumokat egységes kötetben regisztrálja. A magyarnyelvűség korszakunkban természetesen nem csupán a teljes egészében nyelvünkön napvilágot látott műveket jelenti, a sokkal rövidebb, néhány soros magyar nyelvű szövegek is nyelvi hungarikumnak tekintődnek. Az e csoportba sorolható nyomtatványok egy része egyébként a *Miatyánkot* tartalmazza számos nyelven, ezek egyike a magyar. Londoni kiadású könyv mindössze egy található a kötetben, ez azonban bizonyos értelemben kuriózum: John Wilkins egyike volt az egyetemes nyelvet kereső idealistáknak, egy mesterséges nyelvet alkotott, és erről szóló munkájában tette közzé a *Miatyánk* ötven természetes nyelvű változatát, továbbá a maga által kreált mesterséges nyelven is megjelentette a kereszténység legismertebb és legfontosabb imáját (3436. tétel). A korai angol nyelvfilozófus Wilkins 1668-ban megjelentetett *An Essay towards a Real Character and a Philosophical Language* című kötetét a szemiotikus és regényíró Umberto Eco úgy jellemzi, mint „századának legteljesebb egyetemes érvényű mesterséges filozófia nyelvi rendszerét” (*A tökéletes nyelv keresése*. Bp. 1998, Atlantisz. 229. p.)

Az RMNy jelen kötete 15 év, az 1656 és 1670 közötti esztendőket természetesen regisztrálja. A XVII. században ha lassan is, de folyamatosan gyarapodik a magyar vonatkozású könyvek száma. Míg az első kötet az 1473-1600 közötti évekből az 1–869. számú tételt tartalmazza, az 1983-ban napvilágot látott második tomosz már csak 35 év termését vette számba az 1601 és 1635 közötti évekből a 870–1632. tételszámon. A harmadik rész 2000-ben jelent meg, húsz évet fog át ez a kötet, az 1636 és 1655 közöttieket, a közölt tételek száma azonban nagyjából megegyezik a korábbi egységekben láthatóakkal: az 1633-tól a 2625-ig sorakoznak a számozott tételek. Ez a megállapítás érvényes a mostani kötetre is, a 2626-os az első szám, a kötetben található utolsó pedig a 3696-ik. Ez azt valószínűsíti, hogy az 1700-ig terjedő három évtizedet még legalább két kötet dolgozza fel. Ha hozzávetőleg

tízévenként jelenik meg egy-egy kötet, akkor talán 2030 körül fejeződik be az RMNy XVII. századi része.

A negyedik kötetben tehát 1071 tétel található. A valóságban – ugyanúgy, ahogyan a korábbiakban is – ennél a számnál valamivel több leírás található a bibliográfiai kézikönyvben, tekintettel arra, hogy akadnak üres számok (összesen 8) és található utólag beszúrt 24, ún. betűs szám, vagyis a könyvészetben 1085 nyomtatvány leírás adatai olvashatók. Ezekhez kapcsolódik ebben a kötetben is az *Appendix*, azoknak a korábbi bibliográfiákban tévesen szerepeltetett kiadványoknak a jegyzéke, amelyekről bebizonyosodott, hogy nem tartoznak a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* vállalkozás keretébe. Az *Appendix* tételszámai is folyamatosak az egyes tomosokban, ebben a 216-tól a 271-es számig tanulmányozhatók a helyesbítések.

A bibliográfiában regisztrált közel 1100 nyomtatvány túlnyomó többsége hazai megjelenésű, 1012 mű tartozik ebbe a kategóriába. Néhány nyomtatvány esetében nem sikerült a nyomdahelyet megállapítani, a többi nyomtatvány külföldön megjelent nyelvi hungarikum. A legtöbb – ez szinte természetesen tekinthető – Bécsben látott napvilágot, közel három tucatnyi az RMNy gyűjtőkörébe tartozó itteni nyomtatvány. Bécs után nagy szünet következik, a többi magyar nyelvű nyomtatvány elsősorban németországi nyomdahelyeken (Frankfurt am Main, Jena, Nürnberg, Tübingen, Wittenberg) jelent meg, az említett angliain, a londonin túl a Bécsen kívüli Ausztriában egy további helyen (Pottendorf), valamint három hollandiai településen (Amszterdam, Franeker, Utrecht) és két itáliai városban (Velece, Campagna) láttak napvilágot nyelvi hungarikumok a korszakban. Azonban meg sem közelítik a bécsi kiadványok számát, néhány nyomtatványt tettek csak közzé, a Bécs utáni legtöbb művet megjelentető Jena is csupán négy művel szerepel a kötetben.

A hazai nyomdatóhelyek száma 17. Messze kiemelkedik a kiadott nyomtatványok számával Lőcse, 276 tétel impresszumában olvasható a város neve. Kassa (143), Szeben (96), Nagyszombat (92), Patak (89) áll a lista élén. Némileg leszakadva követi az élmezőnyt Trencsén (52), Brassó (41), Zsolna és Pozsony (38–38). Ezután Bártfa (36) következik, majd Kolozsvár és Várad, mind a két helyen azonos számú (31–31) nyomtatvány jelent meg. A középmezőnyt Debrecen zárja (28). A leszakadók listáját Gyulafehérvár vezeti (13), Kőszeg követi (4) és Eperjes, illetve a burgenlandi Loretom zárja: mindkét helyen két-két nyomtatvány látott napvilágot. A számsorokból is jól érzékelhető a korszak történelmének alakulása. Váradon 1659-ben hosszú időre megszűnt a nyomtatás a város török kézre kerülése miatt, Szenci Kertész Ábrahám műhelyével Kolozsvárra, majd Szebenbe települt át. A tatár betörés és Gyulafehérvár 1658. évi pusztulása az officinának is véget vetett. A pataki nyomdából 1670-ből már nem ismert nyomtatvány, és Brassóban sem működött 1666 után műhely. Trencsénben 1664-ben jelent meg az utolsó nyomtatvány, igaz, hogy a cseh-morva menekültek által működtetett nyomda nem szűnt meg, hanem áttelepült Zsolnára, ott folyamatosan működött a későbbiekben is.

A megjelent nyomtatványok műfaji, tartalmi összetételének akár csak vázlatos ismertetése sem lehet e recenzió feladata. Heltai János az előző kötetek alapján tekintette át a hazai könyvkiadást: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. (Bp. 2008, OSZK–Universitas Kiadó). Valószínűsíthető, hogy az általa kialakított elemzési keretek és megközelítések erre a 15

évre is érvényesek, vagyis változatlanul a vallási és iskolai célú nyomtatványok alkotják a legnagyobb csoportot, Heltai megállapítása szerint 1601 és 1655 között a nyomtatványoknak csaknem a fele, 47,7 százaléka tekinthető vallásinak. Felekezeti megoszlását tekintve az évszázad első feléhez képest nyilván csökkent a protestáns (református és evangélikus) kiadványok aránya, de még mindig többségében lehettek a katolikus nyomtatványokhoz viszonyítva. A protestáns egyházak „gyászévtizedét” az 1670-es évek jelentették, vagyis a nyílt és erőszakos ellenreformáció és annak következményei a hazai könyvnyomtatásban a következő RMNy-kötetben lesznek tanulmányozhatók. A pusztán világinak tekinthető könyvek aránya alighanem azonos lehet a megelőző korszakéval, ezek elsőprő többsége egyébként Lőcsén látott napvilágot.

Nyilván sokáig lehetne még szemezgetni különféle szempontok alapján e pompás kötetben, és nyilván a következő időszakban ez meg is történik majd. Hiszen az RMNy-nek – szó volt róla – éppen ez, vagy ez is a lényege: a tágan felfogott művelődéstörténeti kutatásoknak nem pusztán segítője, hanem új kutatási szempontokat felvetve ösztönzője. És ha lassan is, de az egész *Régi Magyarországi Nyomtatványok* vállalkozás immár teljes rendszerre kezd válni, kezdenek megjelenni azok a kötetek, adattárak, amelyek kiteljesítik a vállalkozás tudományos jelentőségét. Az elmúlt években ugyanis olyan kiadványok kerültek a szakma, a könyvtörténészek és az e kérdések iránt érdeklődők kezébe, amelyek aligha jelenhettek volna meg az RMNy nélkül. Két sorozat indult el a közelmúltban, az egyikben V. Ecsedy Judit teszi közzé a régi nyomtatványok betűire és nyomdai díszekre vonatkozó kutatásainak eddigi eredményeit. A *Hungaria Typographica* elnevezésű sorozat 2004-ben közreadott első kötete az 1473–1600 közötti időszakra, vagyis az RMNy első kötetéhez kapcsolódóan tartalmazza az anyagot. Folytatása 2010-ben jelent meg. E tomos a XVII. századra vonatkozó első részt tartalmazza, nevezetesen a nyugat- és észak-magyarországi nyomdák betűit és díszeit. A másik kezdeményezés 2009-ben indult útjára, V. Ecsedy Judit Simon Melindával közösen jelentette meg az előző kiadványhoz és az egész RMNy-hez (legalábbis első kötetével) szervesen hozzátartozó vállalkozást, a *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800* elnevezésű összeállítást. Folytatása idén látott napvilágot, e rész időhatára azonban már kétségtelenül az RMNy korszak utáni század: az 1801 és 1900 közötti kiadói és nyomdai jelvényeket regisztrálja a Simon Melinda által készített kötet.

Az RMNy tételeinek szerkezete és a leírások formája az évtizedekkel ezelőtt kialakított és minden szempontból bevált megoldásokat követi. Nem változott a mutatók rendszere sem; a kézikönyvben rögzített ismeretek sokoldalú visszakeresését kilenc mutató teszi lehetővé, és ezekhez járul még a fontosabb hazai és külföldi bibliográfiák közötti megfeleltetést biztosító konkordancia. A kötetben megtalálhatók a példányból ismert nyomtatványok címlapjáról vagy annak hiányában jellegzetes részéről készült fotómásolatok.

A *Régi Magyarországi Nyomtatványok*, e sok évtizedes és számos közreműködővel készülő mintaszerű tudományos kézikönyv legújabb tomosa elérhető digitalizált formában is az Akadémiai Kiadó honlapján. Igaz, az eléréshez az egyes példányokban közreadott személyes regisztrációs kód szükséges. Az RMNy 4. kötete az Akadémiai Kiadó és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiadásában látott napvilágot. A szükséges anyagi támogatást az OTKA tette lehetővé. Remélhetően a támogatás a továbbiakban sem marad el. Hogy a közreműködők, a szerkesztők

munkakedve, kitartása megmarad, és nemzeti művelődésünk e fontos művét változatlanul magas színvonalon készítik, az biztosan állítható. Köszönet az eddigiekért! A recenzens pedig azzal biztatja az RMNy tanulmányozására a szakma valamennyi képviselőjét, mindenkit, akit érdekel a magyar könyv és írásbeliség múltja, amit Szent Ágoston írt *Vallomásaiban* a Szentíráshoz fordulásáról és teljes megtéréséről. Mint köztudott, kételyei közben egy rejtélyes hangot hallott, amely felszólította: Tolle, lege! Vagyis: Vedd és olvasd! (*Vallomások*. Ford. Városi István. Bp. 1982, Gondolat. 241. p.)

(Régi Magyarországi Nyomtatványok. 4. kötet 1656–1670. Heltai János, Pavercsik Ilona, Perger Péter és P. Vásárhelyi Judit munkája. V. Ecsedy Judit és Käfer István közreműködésével szerkesztette P. Vásárhelyi Judit. Lektorálta Bitskey István és Borsa Gedeon. Bp. Akadémiai Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2012. 1362 p., 52 t.)

Pogány György

„A könyvtár az iskola szíve”

Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban 2010-ben kezdődött az a két évig tartó projektidőszak, amely 2012 februárjában a kutatás eredményeit összefoglaló konferenciával zárult le. A TÁMOP 3.2.4/08/2-2009-0001 *Nevelési Tudásdepó az olvasóvá neveléshez és a digitális kompetenciák fejlesztéséért* címet viselő projekt a közoktatási intézmények és a könyvtárak együttműködését támogatta. A programban megfogalmazott célnak megfelelően a kutatók összegyűjtötték az iskolai könyvtárak oktatási tevékenységének megújítása érdekében a hazai és nemzetközi gyakorlatokat, és mintegy harminc új oktatási programot is kidolgoztak a nem formális oktatásban való alkalmazásra.

Csík Tibor az OFI–OPKM igazgatóhelyettese a projekt lezárását megtestesítő és betetőző kiadvány projektmenedzsere húszéves könyvtári gyakorlattal, számos – többek között az iskolai könyvtárak feladatait, lehetőségeit és fejlesztését elemző – publikációval, valamint jelentős oktatási gyakorlattal rendelkezik. Szakértelme és széles körű tudása egyértelműen alkalmassá teszi arra, hogy a kötet tanulmányait megszerkesztve egységbe forrassza azokat.

A programban megfogalmazott céloknak – „*a könyvtárak képzési tevékenységének támogatása, a fejlesztés távlatainak bemutatása*” – megfelelően, az összegző kiadvány arra mutat rá, hogy az egyén „*az értő olvasás és a digitális, információs kompetenciák révén válhat önálló ismeretszerzővé, lesz képes élete során folyamatosan megújítani tudását.*” A kötetbe foglalt tanulmányok, kutatási eredmények a nagyvilág iskolai könyvtárainak gyakorlatára kitekintve és normatív hatású dokumentumokat felvonultatva mutatják be a nemzetközi gyakorlatot, a szerkesztő által remélve, hogy ezzel a hazai szakma érdeklődését is felkelthetik, és a tanulmányokban megfogalmazott gondolatok részévé válhatnak a hazai iskolai könyvtárak szolgáltatásainak, ezáltal az oktatási tevékenység minőségi fejlesztésének.

Mielőtt rátérnék a kötet ismertetésére, úgy vélem, érdemes néhány alapvető tudnivalót feleleveníteni az iskolai könyvtárak működésével kapcsolatban. Szakmai körökben ismert tény, hogy az iskolai könyvtárak a könyvtárak egyik típusaként megőrzik, rendszerezik és átadják a különböző formában rögzített ismereteket, miközben tevékenységükkel az iskola közösségét, a tanulást és a tanítást is szolgálják. Ez a munka négy pilléren nyugszik: a könyvtárnak biztosítani kell az oktató–nevelő munka információs háttérét, valamint az ismeretátadás, az ismeretszerzés színteréül kell szolgálnia, ugyanakkor a tudásközvetítés eszközeit rendszerezve kell tárolnia, és a felhasználók rendelkezésre kell bocsátania azokat, nem utolsósorban pedig az iskolai közösség művelődésének, szabadidős tevékenységének is helyet kell adnia.

Az iskolai könyvtárak oktatási tevékenységét – mint alapfeladatot – hazánkban a közoktatás normatív dokumentumai szabályozzák. Szerencsés és üdvözölhető tendencia az, hogy a magyarországi képzőintézmények (iskolák) könyvtárainak oktatási tevékenysége napjainkban egyre keresettebb „szolgáltatássá” válik. Ezt az igényt kielégíteni mindenképpen feladata, mi több, kötelessége a könyvtáraknak, és ebben segíthetnek azok a nemzetközi normatívák és példák, amelyeket a jelen kötet mutat be. Az élethosszig tartó tanulás, a közösség, a nemzet ügyeiben való felelős részvétel, a hivatás eredményes gyakorlása, a magánélet megfelelő megszervezésére, mind olyan színterei a hétköznapi életnek, ahol ma már a könyvtár használata nélkülözhetetlen. Ezért is szükséges már az iskolákban felkészíteni a tanulókat mindazon ismeretek elsajátítására, amelyek a fentiekben megfogalmazott célok, feladatok maradéktalan megvalósításához szükségeltetnek. Ennek megfelelően valamennyi könyvtáros célja kell legyen, hogy segítse a diákokat abban a folyamatban, amely elvezeti őket ahhoz, hogy az információ felhasználása terén gondolkodó és egyben kritikus emberekké válhassanak.

Az IFLA/UNESCO programjában megfogalmazott jelmondat, *„A könyvtár az iskola szíve”* – remélhetően előbb-utóbb vezérelvévé válik valamennyi hazai iskolának, illetve könyvtárának.

Természetesen az információk prezentálása önmagában nem elég; elsősorban is – és ez a könyvtáros egyik fő feladata – ki kell alakítani a diákokban az információk megszerzéséhez és kezeléséhez szükséges igényt és ismereteket. Ez a feladat a könyvtárak, a könyvtárosok többségét igen nagy kihívás elé állítja. Hiszen maguknak is meg kell ismerkedniük azokkal a technikai, informatikai újdonságokkal, tudással, amelyek révén megszerezhetik az információkat. És még mindig kérdés marad, hogy a megfelelő információt szerezte-e meg a könyvtáros, olyan tudás birtokosa-e, amelyet azután bizton továbbíthat a tanulók felé. Nem kis feladat és felelősség ezeknek az elvárásoknak eleget tenni, éppen ezért különösen fontos a nemzetközi normatívák megismerése és azok hazai „terepre” való adaptálása. Mindez azonban csak akkor valósulhat meg, ha a könyvtárosok tudomásul veszik és segítik azt a hatalmas átalakulást, amely a XXI. századi könyvtárak életében végbe megy; el kell fogadniuk, hogy a hagyományos könyvtár már nem képes az új feladatok ellátására, hiszen a könyvtár falai egyre inkább kitágulnak, mi több, idővel akár el is tűnhetnek, hiszen az online elérhetőség egyértelműen ebbe az irányba mutat. Ennek szellemében kell értelmezni az iskolai könyvtárak feladatát, azaz: *„Az iskola könyvtára mint információs kapu belépést biztosít az ismeretek világába, elvezet az emberiség fülhalmozott tudásához, (...) ebből következően egyszerre médiatár, illetve forrásközpont és oktatási intézmény.”*

Ezt a néhány bevezető gondolatot és idézetet azért tartottam érdemesnek rögzíteni, hogy ezáltal is behatórojjam a kötet kutatási anyagainak, tanulmányainak célközönségét, miközben egyértelműen világossá válik a projekt fontossága.

Az információs műveltség indikátorai felé című, első, ún. „*Fogalmi keretrendszer tanulmány*” Ralph Catts és Jesus Lau munkája. A szerzők így ajánlják az olvasók figyelmébe az írást: „*Jelen tanulmány keretrendszert biztosít az információs műveltség (IL) indikátorainak meghatározásához, és utat mutat egy költség-hatékony és időszzerű fejlődés irányába.*” A kutatási eredmény ennek megfelelően tartalmazza az információs műveltség fogalmának meghatározását, leírja az információs műveltség és az információs kommunikációs technológia (IKT) közötti különbséget, miközben rámutat az információs műveltség indikátorainak szükségességére, emellett a szerzők információs műveltségi indikátorokat javasolnak, mérési modelleket mutatnak be. Ezek a modellek teszik lehetővé a különböző felhasználó országok számára: „*hogy az információs műveltségi készségekhez tartozó foglalkoztatási, oktatási és társadalmi célkitűzéseket maguk határozzák meg, és ezeket a célokat szükség szerint időnként módosítsák.*” A tanulmány mellékletében szerzői fejlesztési folyamatokat is javasolnak, miközben a tanárok információs műveltségi kompetenciáit is meghatározzák. Mivel az információval való ellátottság és az információhoz jutás indikátorait az UNESCO statisztikai intézete is elismerte, ezeket a tanulmány záró melléklete is tartalmazza az *Információs műveltség – ellátás és hozzáférés* című fejezetben. A rendkívül adatgazdag, számos diagrammal és a leírtakat ábrákkal és táblázatokkal magyarázó, értelmező tanulmány a források és hivatkozások gazdag jegyzékével zárul.

A második nagy munka *Az alapfokú oktatás könyvtárainak értékelése az Egyesült Királyságban* címmel Sharon Markless és David Streatfield, valamint Sarah McNichol munkája, amely az Egyesült Királyság iskolai könyvtári társaságának (School Library Association, SLA) kiadványa alapján készült 2004-ben, és az alapfokú oktatás iskolai könyvtárainak fejlesztéséhez szükséges értékelés útmutatóját fogalmazza meg. A szigetországban az alapfokú oktatás 4 éves korban kezdődik és 11 éves korban zárul. Ennek megfelelően az útmutató is erre a korosztályra vonatkozik. A tanulmány szerint az iskolai könyvtár és a könyvtáros munkájának értékelése önértékelés formájában történik. A munka előszava az iskolai könyvtárakkal szemben támasztott elvárást ekként fogalmazza meg: „*A jó iskolai könyvtár szíve minden iskolai tanulóközösségnek. Az iskolai könyvtárak képesek rugalmas kereteket biztosítani a tanuláshoz, ahol a projektmunkának, az egyéni tanuláshoz és a közösen végzett kutatásnak egyaránt tere van... A jó könyvtárak a tanárokat segítik abban, hogy a tanítási stratégiák széles skáláját alkalmazzák.*” A könyvtárosok, az iskolában a könyvtárért felelős személyek kötelessége, hogy az önértékelés során számot adjanak munkájuk, szolgáltatásaik eredményességéről, minőségéről. Az értékelő eljárást hat alapkérdésre építették fel a téma kutatói. Az alapkérdések (Mennyire magas a könyvtár színvonala? Mennyire jól fejleszti a tanulók személyes tulajdonságait, hozzáállását és értékeit? Mennyire hatékony a könyvtárközpontú tanítás és tanulás? Mennyire felel meg a könyvtár a tanulók igényeinek? Milyen tájékoztatást és segítséget kapnak a tanulók? Mennyire jól szervezett és jól felszerelt a könyvtár?) bővebb kifejtése, az értékelő vizsgálat le-

folytatása ún. scenáriók keretében történik. Az alapkérdésekre adható válaszok a scenáriókban négy szinten feleltethetők meg (A = legjobb, a B és a C szint egyre gyengülő teljesítményt jelöl, a D pedig magától értetődően a legalacsonyabb színvonalat jelenti). A teljesítményszinteket leíró fejezet után a teljesítményt bizonyítékokkal, tényekkel, adatokkal alátámasztó rész ajánlásai következnek. A scenárió használatát több lépésben („*figyelmesen olvassa el az alapkérdéseket, amikor eldöntötte melyik kulcskérdésre összpontosít, olvassa el az alapkérdéshez tartozó négy scenáriót, majd válassza ki azt, amelyik legjobban illik iskolája könyvtárához, ha ez megtörtént, húzzon alá a leírásban minden olyan kifejezést, amelyben bizonytalan vagy nem illik az iskolájára, majd gondolja végig, mivel tudja bizonyítani, hogy az iskolai könyvtára megfelel a választott képnek, ezután készítsen feljegyzést a bizonyítékgyűjtés kezdetű címszavakhoz, próbáljon ki több módszert, amelyeket a bizonyítékgyűjtés javaslatai alatt talál, hogy elegendő tény tárjon fel ahhoz, hogy megállapítható legyen, az adott kifejezéshez képest milyen jól teljesít a könyvtár, a bizonyítékgyűjtés eredményét jegyezze fel, majd pedig térjen vissza a kiválasztott scenárióra, különös tekintettel az aláhúzott részekre, és mérlegelje, hogy az elkészült átfogó kép birtokában megváltoztatná-e az értékelést, és inkább egy másik scenáriót választana, amely jobban leírja az iskola tényleges teljesítményét*”) mutatják be a szerzők. A kötet közli a scenáriókban megadható valamennyi lehetséges választ, a bizonyítási és fejlesztési tevékenységek lehetséges módzatait.

A harmadik és terjedelmében a legtestesebb fejezet *A középfokú oktatás könyvtárainak, tanulási forrásközpontjainak értékelése az Egyesült Királyságban* címmel kapott helyet a kötetben. A munkát az előző fejezet szerzői fémjelzik. A középfokú oktatás a szigetországban 11 éves korban kezdődik és 18 éves korban zárul. Az előzőekben ismertetettekhez hasonlóan az iskolai könyvtáros munkájának fölmérése önértékelés formájában történik. Ez az értékelő eljárás hét alapkérdésre (Milyen magasak az elvárások? Hogyan fejlődik a tanulók magatartása, értékrendje és személyes tulajdonságai? Milyen hatékony a tanítás és a tanulás? Mennyire elégték ki a forrásközpont által nyújtott szolgáltatások a tanulók igényeit? Milyen a tanulóknak nyújtott útmutatás és segítségnyújtás színvonala? Mennyire hatékony a tanulási forrásközpont és a szülők, illetve a közösség közötti együttműködés? Milyen hatékony a tanulási forrásközpont irányítása és menedzselése?) épül, amelyekben újabb rész-szemponatok szerint történik az értékelés bővebb kifejtése. A kötet táblázatok formájában részletesen közli a hét alapkérdésre, valamint a részkérdésekre adható válaszlehetőségeket. Nagyon fontos és a mindennapi munka során szinte nélkülözhetetlen az a fejezetrész, amelyben a szerzők a gyakorlatban használható eljárásokat ismertetik, gyakorlati példákkal megvilágított fejlesztési javaslatokat közölnek, valamint már kidolgozott kérdéssorokat, a mérésekhez szükséges táblázatokat és egyéb, fontos segédleteket adnak közre.

A zárófejezet *Az információs műveltség programjainak a legjobb gyakorlatot illusztráló jellemzői: Irányelvek* címmel jelent meg. Az ebben foglaltakat az Egyesült Államok könyvtári szervezete, az ALA (American Library Association) felsőoktatási és szakkönyvtárakat összefogó tagszervezetének tanácsa 2003-ban hagyta jóvá. Amint az írás bevezetőjében megfogalmazódik: „*Az Irányelvek című kiad-*

vány arra tesz kísérletet, hogy az információs műveltség példaértékű programjainak elemeit a négy-, illetve két évfolyamos felsőoktatási képzésben részt vevő diákok számára világossá tegye... A könyvtárosokat egyúttal arra is ösztönözzük, hogy a könyvtárak és az információs műveltségi programok kapcsolatának megértése érdekében használják fel az »Irányelvek oktatási programokhoz a felsőoktatási könyvtárakban« című kiadványt.” A tanulmány ennek megfelelően az információs műveltség programjainak a legjobb gyakorlatot illusztráló jellemzőt tíz fogalmkörbe (Küldetés, Célok és célkitűzések, Tervezés, Adminisztrációs és intézményi támogatás, A tantervbe való integráció, Együttműködés, Pedagógia, Munkatársak, Tájékoztatás, Mérés és értékelés) csoportosítja. A fejezet anyagát magyarázó jegyzetek teszik teljessé.

A kötet írásainak műfaját nehéz meghatározni, hiszen van közöttük klasszikus szerkezetű, tanulmányigényű értekezés és van praktikumok pontokba szedett, gyakorlatias „kézikönyve”, afféle útmutató segédlet. Valamennyi tanulmány, írás megtalálható a világhálón is (a webcímek a fejezetek címei alatt olvashatók).

Pedagógusok, oktatásirányítók, iskolai könyvtárosok számára megkerülhetetlen ez a munka, de mindazok figyelmére is számot tarthat, akik a jövő nemzedékének informatikai felkészültségével, a könyvtárak szolgáltatásainak jobbításával, az oktatás minőségének javításával foglalkoznak. Csík Tibor ajánlásával érdemes útjára bocsátani a maga nemében páratlan kötetet: „*kiadványunkkal a hazai könyvtáros szakmai közéletet kívánjuk szolgálni*”.

(Az iskolai könyvtárak szolgáltatásainak, a könyvtárak oktatási tevékenységének minősége. Nemzetközi szemle. (Szerk. és előszó: Csík Tibor.) Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2012. 245 p.)

Bartók Györgyi